

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Μάιος 2003 • τεύχος 111 • € 4

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Μάιος 2003
τεύχος 111 • 4 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Έλλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

ύποκ. 132 άριθ. λογαριασμού

401740-48 (παρακαλούμε νά

αναγράφεται τό όνομα του

καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Άθήνα 11472

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Έκτύπωση: Άφοί Χρυσοχού

Στυμφαλίας 8,

Περιστέρι, τηλ. 210-5719937

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Μαρίνα Κόντη, «Στολίδια στην άμμο»	5
Βασίλης Ζουνναλής, «Σέ τί είδους παιδιά θά αφήσουμε τόν κόσμο;»	7
Σταύρος Λιβαδάς, Τέτοια προβλήματα δέν «είναι για τά σκουπίδια...»	9

Γιώργος Μαργαρίτης, Τό τεχνολογικό άλλοθι της σφαγής	10
Άγγελος Έλεφάντης, «Πόλεμος και δημοκρατία στόν 21ο αιώνα»	13
Θανάσης Άλεξίου, Δημόσιο πανεπιστήμιο και άγορά	16
Του Άλιέως Μαργαριταριών, «Μαργαριτάρια»	23
Μιχάλης Μιχαήλ, Ό άγώνας της ΕΟΚΑ, τά «Ιστορικά θέματα» και ή ιστορική άλήθεια ..	29
Έλενα Πατρικίου, Η διδασκαλία του άρχαιοελληνικού πολιτισμού ως γλωσσικό μάθημα: προβλήματα προσδιορισμού και περιεχομένου	36

Φίλια Δενδρινού, Ένδυμα θεάτρου - Άρχαίο δράμα	41
Άγγελος Έλεφάντης, «Η Ιστορία της Έλλάδος του 20οῦ αιώνα», 1922-1940	43
Καλλιόπη Στεφανάκη, Τά (σπασμένα) χέρια της Άφροδίτης της Μήλου ή τό λυσιμελές μυθιστόρημα	48
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις	50

Έξώφυλλο: Ι. Μόραλης, «Έπιτύμβια σύνθεση» 1958.

«Στολίδια στήν ἄμμο»

Στολίδι: κόσμημα, στόλισμα (Λεξικό Δημητράκου), ὀτιδήποτε χρησιμοποιεῖται γιά διακοσμητικούς ἢ καλλωπιστικούς λόγους (Λεξικό Μπαμπινιώτη).

Στολίδι [στήν ἄμμο]: «καλαίσθητες καί λειτουργικές λυόμενες κατασκευές, πού ἐξυπηρετοῦν χρήσεις καντίνας, θαλασσίων σπόρ, ἀποθηκευτικῶν χώρων κλπ.» (Ὁρισμός στολιδιοῦ σύμφωνα μέ τήν ἐταιρεία «Ἑλληνικά Τουριστικά Ἀκίνητα», ἀνώνυμη ἐταιρεία πού διαχειρίζεται πλέον τήν περιουσία τοῦ ΕΟΤ).

Τά «στολίδια» αὐτά ἔγιναν μέ μέριμνα τῆς ΕΤΑ γιά «τή διασφάλιση τῆς αἰσθητικῆς ἀναβάθμισης καί τῆς ἐνιαίας ταυτότητας τῶν αἰγιαλῶν». Αὐτό πληροφοροῦμαστε ἀπό τήν περίληψη προκήρυξης διαγωνισμοῦ γιά τήν ὑλοποίηση προγράμματος σέ παραλίες τῆς Β. Ἑλλάδας.

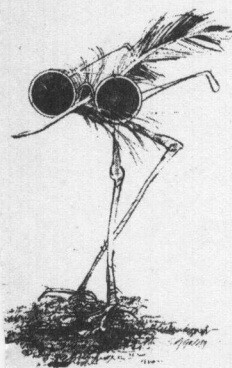
Δύο τινά: Ἡ οἱ συγκεκριμένες παραλίες εἶναι τόσο χάλια πού χρειάζονται ἐξωραϊσμό, καλλωπισμό καί τά συναφῆ ἢ εἶναι μιά χαρά ἀλλά πρέπει νά «ἀξιοποιηθοῦν» μερικά ἑκατομμύρια ὑπέρ τῆς ἀναπλάσεως καί τοῦ «στολισμοῦ» τῆς ἄμμου. Ἐξ' ὧσων γνωρίζω ὅμως ἡ ἄμμος δέν ἔχει ἀνάγκη στολιδίων· τά στολίδια τῆς, γιά τά ὅποια ἔχει μεριμνήσει ἡ φύση, εἶναι τά κοχύλια, οἱ ἀστερίες ἢ ὅ,τι ἄλλο τέλος πάντων ξεβράσει ἡ θάλασσα (ἐκτός τῶν σκουπιδίων).

Ἔτσι οἱ παραλίες, ἰδιοκτησίας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, πού μέχρι πρότινος ἔμεναν «ἀναξιοποίητες» τώρα θά ἀρχίσουν, μέ τή βοήθεια τῶν ἐπιχειρηματιῶν πού δραστηριοποιοῦνται στούς τομεῖς τοῦ τουρισμοῦ, νά «ἀξιοποιοῦνται».

Τό τελευταῖο διάστημα ἔχουν κατακλυσθεῖ οἱ σελίδες ἐφημερίδων μεγάλης κυκλοφορίας ἀπό τίς διαφημίσεις τῶν ΕΤΑ. «Σέ δύο μόλις χρόνια 450.000.000 εὐρώ γιά τόν Ἑλληνικό Τουρισμό» ἀναφέρει μία, «Οἱ ἰδιωτικές ἐπενδύσεις στά δημόσια τουριστικά ἀκίνητα...δημιουργοῦν τή νέα τουριστική Ἑλλάδα», λέει ἡ ἄλλη καί συνοδεύεται τό μόντο αὐτό ἀπό τεράστια φωτογραφία τοῦ ἐπιχειρηματία πού ἀνέλαβε τή διαχείριση ἑνός ἐστιατορίου. Ἐξυπνος τρόπος μέν, πολύ κραυγαλέος δέ, προπαγάνδας τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς ὅσον ἀφορᾷ τόν τουρισμό.

Τά Ἑλληνικά Τουριστικά Ἀκίνητα ὅμως δέν ἦταν αὐτά πού ἤθελαν νά «ἀξιοποιήσουν» καί τήν Πάρνηθα μέ τήν ἰδιωτικοποίηση τοῦ καζίνο καί τῶν 3.000 στρεμμάτων τοῦ ἐθνικοῦ Δρυμοῦ ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται, ἀπό τήν Εὐρωπαϊκῆ Ἑνωση, προστατευόμενη περιοχή;

Τά προαναφερθέντα «στολίδια», ὅπως πληροφοροῦμαστε ἀπό τήν προκήρυξη, «θά διατίθενται σέ 3 διαφορετικούς τύπους μεγέθους καί κάθε πακέτο θά περιλαμβάνει ἐκτός ἀπό τή βασική μονάδα καντίνας (πλήρως ἐξοπλισμέ-

νη), πέργκολα, θέση ναυαγοσώστη, ὀμπρελοκαθίσματα, καί χώρους ἀποθήκευσης ὀμπρελοκαθισμάτων καί μέσων θαλασσίων σπόρ».

Τά παιδιά —καί μερικοί μεγάλοι— ἔχουν τή συνήθεια στήν ἄμμο νά χτίζουν ὄχι μόνο παλάτια ἀλλά καί κάστρα κλπ. ἀναλόγως μέ τήν ἔμπνευση τῆς στιγμῆς. Αὐτά τά στολίδια βραχείας χρήσης εἶναι ὑπέροχα καί θά μπορούσαν νά μείνουν γιά πάντα. Ἄλλά —ὡς γνωστόν— ὅ,τι χτίζεται στήν ἄμμο ὁ βοριάς τό κάνει συντρίμια, κομμάτια πού τραγουδοῦσε καί ὁ Καζαντζίδης. Ἔτσι τώρα εἶπαν νά τούς μείνουν τά στολίδια καί ἀποφάσισαν νά χτίσουν ὄχι βέβαια μέ ἄμμο ἀλλά μέ ἄλλα οἰκοδομικά ὑλικά πού θά μείνουν καθόλη τή διάρκεια τοῦ καλοκαιριοῦ, μετά νομίζω θά τά μαζέψουν, καθότι οἱ κατασκευές εἶναι λυόμενες· διότι ἂν δέν μείνουν οἱ κατασκευές αὐτές νά κοσμοῦν τόν αἰγιαλό τό καλοκαίρι, πού τυχαίνει νά ἔναι στήν Ἑλλάδα ὁ μισός χρόνος, τί θά μείνει; Τό τίποτα. Μόνον ἄμμος, βότσαλα, κοχύλια — ἄντε καί κάνα ἀρμυρίκι, δέν λέει. Φτωχό μοιάζει. Ἄλλη ἡ χάρη τῆς καντίνας καί ἡ αἰσθητική τῶν ὀμπρελοκαθισμάτων!

Προτείνω λοιπόν τό ἐξῆς καλλωπιστικόν: νά προσθέσει ἡ ΕΤΑ καί λίγο τσιμέντο στόν αἰγιαλό διότι εἶναι πολύ ἐνοχλητική ἡ ἄμμος ἰδιαίτερα ὅταν τή σηκώσει ἕνας ἀναπάντεχος ἀέρας· εἰσχωρεῖ παντοῦ παρεμποδίζοντας τήν ἠλιοθεραπεία τῶν λουομένων. Ἄλλο ἡ ξαπλώστρα καί μάλιστα ἂν εἶναι τῆς αἰσθητικῆς τοῦ ἄσπρου πλαστικοῦ ἀκόμα καλύτερα: φτηνό, ἀνθεκτικό, λύνει τά προβλήματα τῆς ἄμμου καί ἄλλων ἐπιβλαβῶν ἢ ἀνωφελῶν στοιχείων πού μπαίνουν στό μαγικό ἐνοχλώντας τά ἀπόκρυφα σημεῖα μας. Ἄλλο ἐπίσης ἡ αἰσθητική τῆς πέργκολας μέ τόν ἀναρριχώμενο κισσό κάτω ἀπό τήν ὁποία θά μπορούν οἱ λουόμενοι νά ἀπολαύσουν ἕνα ντρίνκ — ἕνα κοκτέηλ δροιστικό, καλοκαιρινό εἰς τήν παραλία π.χ. Νέας Ἡρακλείτσας Καβάλας εἶναι ὅ,τι πρέπει. Καλοῦ κακοῦ ὅμως οἱ λουόμενοι —ἐπειδή γι' αὐτούς γίνονται ὅλα— ἄς προσέχουν ὅσους κάνουν θαλάσσια σπόρ (π.χ. τζέτ-σκι), αὐτά τά «ἀθόρυβα» μηχανάκια θαλάσσης, τά ὁποῖα μπορεῖ κατά λάθος νά καρφωθοῦν στό κεφάλι κανενός ἀνέμελου κολυμβητῆ.

Πράγματι, κατ' αὐτόν τόν τρόπο, οἱ αἰγιαλοί ὄχι μόνο θά ἀναβαθμιστοῦν (ποιός ξέρει πῶς εἶναι...) ἀλλά καί θά ἀναδειχθεῖ ἡ κρυμμένη ὁμορφιά τους. Ἡθικόν δίδαγμα: Οἱ λυόμενες κατασκευές, τύπου «στολιδιῶν», φέρνουν στήν ἐπιφάνεια, ἀναδεικνύουν τήν κρυμμένη ὁμορφιά τῶν αἰγιαλῶν...ἀλλιῶς αὐτή μένει γιά πάντα στήν ἀφάνεια, ἐπί τοῦ προκειμένου στόν μαῦρο βυθό· μόνο τά ψάρια τήν ἀντιλαμβάνονται. Ἐμεῖς θά τήν ἐκτιμήσουμε μέ τά προσφερόμενα «πακέτα στολιδιῶν». Ἡ Ἑλλάδα ὄχι μόνο προοδεύει, ἀναπτύσσεται καί ἐκσυγχρονίζεται ἀλλά «στολίζεται» κιόλας. Καλό καλοκαίρι!

Μαρίνα Κόντη

«Σέ τί εἶδους παιδιὰ θά ἀφήσουμε τόν κόσμο;»

Ἄλλη μία σχολική χρονιά ἔφθασε στό τέλος της. Γιά ἄλλη μία φορά τά φῶτα τῆς δημοσιότητας στράφηκαν, αὐτές τίς ἡμέρες, στίς Πανελλαδικές τῆς Β΄ καί Γ΄ Λυκείου. Γιά ἄλλη μία φορά δέν ἔλειψαν οἱ ἐπικρίσεις γιά ὀρισμένες ἐπιλογές θεμάτων καί γιά λάθη τῆς ἐπιτροπῆς ἐξετάσεων. Ἐπικρίσεις δικαιολογημένες, πλὴν ἀλυσιτελεῖς ὡς πρός αὐτό πού θά ὀφείλε νά θεωρεῖ κύριο ἢ κοινωνία μας: τήν ἀναβάθμιση-αὐτοτέλεια τοῦ λυκείου.

Ἄν οἱ ἐπικρίσεις ἐπικεντρώνονται στό «τί καί πῶς» τῶν Γενικῶν Ἐξετάσεων χωρίς νά θέτουν τό «τί καί πῶς» τοῦ περιεχομένου τῆς ἐκπαίδευσης, τό «τί καί πῶς» τό Σχολεῖο καί εἰδικότερα τό Λύκειο ὀφείλει νά διδάσκει στούς νέους, τότε ἀφήνουμε τά σχολικά πράγματα στήν τύχη τους, ἐπικροτοῦμε τόν θεσμό τῶν Γενικῶν Ἐξετάσεων γιά τήν εἰσαγωγή τῶν νέων στά ΑΕΙ (ἄρκεῖ νά εἶναι «ἀξιόπιστος»), ἀδιαφοροῦμε γιά τήν ἐκπαίδευση καί ἀγχώνουμε τοὺς νέους στήν ἀναζήτηση τοῦ «χρήσιμου», στήν ἀπόκτηση ἐνός πτυχίου πάση θυσία.

Κι αὐτό εἶναι τό λιγότερο. Ἄν τά πράγματα ἔμειναν ἐκεῖ, στό «ἀγχώνουμε τοὺς νέους», μικρό τό κακό. Ἄλλά οἱ νέοι δέν ἀγχώνονται μόνο στό κυνήγι γιά τήν ἀπόκτηση ἐνός «χαρτιοῦ» ἀπό κάποιο ΑΕΙ, ἐπιπλέον ὀργίζονται, καί δικαιολογημένα, γιά τίς ὑπάρχουσες συνθῆκες. Δέν εἶναι λίγες οἱ φορές πού κατέβηκαν στό δρόμο ἄρνούμενοι τό σημερινό σχολεῖο. Ὅσο κι ἂν ἔβαλαν τό χεράκι τους, σ' αὐτές τίς κινητοποιήσεις, οἱ πολιτικές σκοπιμότητες τῆς συγκυρίας, οἱ μαθητές διαδήλωσαν γιατί ἀμφισβητοῦν τίς ὑπάρχουσες συνθῆκες. Κι αὐτό, θά μέ ρωτήσετε, εἶναι κακόν πράγμα; Δέν πρέπει νά μᾶς χαροποιεῖ τό γεγονός ὅτι οἱ νέοι πολιτικοποιῶνται μέσα ἀπ' αὐτές τίς ἐξεγέρσεις τους, ὅτι διαδηλώνουν γιά μία ἄλλη παιδεία ἀπ' αὐτήν πού παρέχει ὁ σύγχρονος καπιταλισμός;

Μακάρι νά ἦταν τόσο ἀπλό. Μακάρι αὐτές οἱ ἐξεγέρσεις νά πολιτικοποιοῦσαν τοὺς νέους. Ἄν καί ἐνυπάρχει σ' αὐτές ἡ μαγιά μιᾶς πολιτικοποίησης αὐτό δέν ἄρκεῖ. Καί τό χειρότερο: ὁ σημερινός καπιταλισμός ἔχει τόν τρόπο, τό ἀποδεικνύει μέχρι νεοτέρας, νά μετασχηματίζει αὐτήν τήν «στιγμιαία» πολιτικοποίηση σέ φιλελευθερο-ἐλευθεριακό χαβαλέ. Τά γεγονότα εἶναι δεδομένα. Ἀπό τόν Μάη τοῦ '68 ὡς τίς ἡμέρες μας δέν ἔμειναν παρά «ἐκεῖνες οἱ ὠραῖες στιγμές», τά φιλελευθερο-ἐλευθεριακά συνθήματα καί ἡ πανούργα ἀξιοποίησή τους ἀπό τίς ἄρχουσες τάξεις.

Αὐτά δέν συνεπάγονται πῶς τό στοίχημα γιά ἓνα Σχολεῖο Γενικῆς Παιδείας, τό ὅποιο νά ἐκπαιδεύει τοὺς νέους στό νά «καταλαβαίνουν τί γίνεται στόν κόσμο πού ζοῦν», εἶναι ὀριστικά χαμένο. Τονίζουν, ἀπλῶς, τό πόσο δύσκολο εἶναι αὐτό τό ἐγχείρημα καί πόσο ἀντίθετο μέ τήν «ἐκπαίδευση τῆς ἀμάθειας»¹ πού προωθεῖ ὁ καπιταλισμός καί στή χώρα μας. Τό κύριο βάρος αὐτῆς τῆς προσπάθειας τό ἔχουν, ἂν θελήσουν νά τό ἀναλάβουν, οἱ ἄμεσα καί σέ δεύτερο βαθμό οἱ ἔμμεσα ἐμπλεκόμενοι μέ τό ἐκπαιδευτικό σύστημα. Ἡ ἐπικαιρότητα τῆς

ἀναδιαμόρφωσης τοῦ περιεχομένου τῆς ἐκπαίδευσης εἶναι ἀναγκαία ὅσο ποτέ ἄλλοτε, εἶναι τόσο περισσότερο ἀναγκαία ὅσο ἀδύνατη φαίνεται. Ἄλλά δέν ὑπάρχει ἄλλος δρόμος ἢ μᾶς ἐνδιαφέρει «σέ τί εἶδους παιδιά θά ἀφήσουμε τόν κόσμο»² κι ἂν συμβεῖ αὐτό νά ἐνδιαφέρει καί τά παιδιά μας.

Κλείνω αὐτό τό σημείωμα μέ μία κραυγή: ἐλεύθερος χρόνος, περισσότερος ἐλεύθερος χρόνος γιά τούς μαθητές. Αὐτό θά δώσει περισσότερες εὐκαιρίες καί στούς μαθητές καί στούς δασκάλους τους νά ἀναστοχασθοῦν γιά μιᾶ γενική παιδεία ἄξια τοῦ ὀνόματός της. Ἄλλωστε, ἡ μείωση τῆς ἔκτασης τῶν σχολικῶν προγραμμάτων καί ἀπαραίτητη καί ἐφικτή εἶναι. Δέν εἶναι, δέ, συνώνυμη μέ τήν πτώση τοῦ ἐπιπέδου. Τό ἀντίστροφο, κάθε περιορισμός τῆς ὕλης, ἂν γίνει μέ στόχο τή μείωση τοῦ χρόνου ἐργασίας γιά τήν ἀνούσια καί παθητική ἐκμάθηση θραυσμάτων γνώσης, γιά τόν περιορισμό τῶν χρονοβόρων πῆγαινε-ἔλα στά πάσης φύσεως «ιδιαιτέρα», γιά τήν εἰσαγωγή τῆς πρακτικῆς τῶν ἐνεργῶν ἀναγνώσεων καί συζητήσεων (ὑπάρχουν σήμερα τόσα ὀπτικοακουστικά μέσα στήριξης αὐτῶν), θά ἀναβαθμίσει τήν ἐκπαίδευση. Αὐτό θά ἦταν μιᾶ καλή ἀρχή.

Βασίλης Ζουναλῆς

1. Ζάν Κλώντ Μισεά, Ἡ ἐκπαίδευση τῆς ἀμάθειας, μετάφραση Ἄγγελος Ἐλεφάντης, ἐκδ. Βιβλιόραμα. Θά σᾶς δροσίσει τίς ζεστές ἡμέρες πού ἔρχονται.

2. Ὁ Τζέμ Σεμπρούν στό *L' Abîme se repuple* (Ἡ ἄβυσσος ἐπανοικίζεται) γράφει: «Ὅταν ὁ οἰκολόγος πολίτης ἰσχυρίζεται ὅτι θέτει τό πιό ἐνοχλητικό ἐρώτημα: Ποιόν κόσμο θά ἀφήσουμε στά παιδιά μας;, ἀποφεύγει νά θέσει ἕνα ἄλλο πραγματικά ἀνησυχητικό ἐρώτημα: Σέ τί εἶδους παιδιά θά ἀφήσουμε τόν κόσμο;» (βλ. σημ. 1).

Τέτοια προβλήματα δέν «εἶναι γιά τά σκουπίδια...»

Χρόνια τώρα, κυβέρνηση, τοπική αὐτοδιοίκηση, τοπικές κοινωνίες, ἀλλά καί ἡ Κοινωνία (μέ κεφαλαῖο κάπα), «ἔριχναν στά σκουπίδια» καί τό πρόβλημα τῆς διαχείρισής τους, κοινή συναινέσει καί συνενοχῆ, μέ ἀποτέλεσμα αὐτό νά πάρει τίς σημερινές ἐκρηκτικές του διαστάσεις.

Ἄρκει ἡ παράθεση ὀρισμένων πανευρωπαϊκῶν ρεκόρ τῆς χώρας μας (καί τοῦ Λεκανοπεδίου εἰδικότερα) γιά νά φανεῖ κάπως τό μέγεθός του.

• Εἴμαστε πρῶτοι, μεταξύ τῶν 15, σέ ἀριθμό ἀνεξέλεγκτων χωματερῶν, στίς ὁποῖες «πετᾶμε» ἢ «καῖμε» χωρίς κανένα μέτρο καί προστασία πάνω ἀπό τά μισά σκουπίδια, πού πα-

ράγουμε. Ἡ Ἀττική, μόνο, ἔχει 27 τέτοιους «σκουπιδότοπους», δίπλα σέ σπίτια, σέ παραλίες, σέ δάση...

- Ἡ «ταφή» εἶναι πρακτικά ἡ μόνη μέθοδος διαχείρισης σκουπιδιῶν (ὅπου καί ὅταν ἐφαρμόζεται). Εἶναι μηδενικά τά ποσοστά χρήσης ἄλλων πιά σύγχρονων καί ἀποτελεσματικῶν μεθόδων (διαλογή - ἀνακύκλωση, λιπασματοποίηση, καύση, κ.λπ.).

- Εἴμαστε πρῶτοι σέ ποσοστό ὀργανικῶν ἀποβλήτων (ὑπολειμμάτων τροφῶν, δηλαδή), ἀπόρροια τῆς ποιότητας τῆς διατροφῆς μας καί τοῦ κυρίαρχου καταναλωτικοῦ μοντέλου.

- Εἴμαστε ὑπό «εὐρωπαϊκή ἐπιτήρηση» (ἔχουμε ἤδη καταδικαστεῖ καί ἀπειλούμαστε μέ πολύ αὐστηρές ποινές ὡς ὑπότροποι), ἂν δέν καταβάλουμε ὑπέρμετρες προσπάθειες βελτίωσης, σέ πολύ σύντομο διάστημα.

Εἰδικότερα γιά τό Λεκανοπέδιο τό πρόβλημα τῶν σκουπιδιῶν γίνεται ἐκρηκτικό, ὅταν στό 3,2% τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἔχουν συσσωρευθεῖ ὁ μισός καί πλέον πληθυσμός, οἱ μισές καί πλέον βιομηχανίες, τά περισσότερα αὐτοκίνητα, καθῶς καί χρήσεις ἰδιαίτερα ρυπογόνες, πού συνεπάγονται τά μεγάλα ἔργα ὑποδομῆς καί ὑπηρεσιῶν (ἀεροδρόμιο, λιμάνια, αὐτοκινητόδρομοι κ.λπ.). Ἐδῶ, λοιπόν, σέ μιά περιοχή πολεοδομικά ὑπερκορεσμένη καί σ' ἓνα οἰκοσύστημα στά κατώτατα ὅρια ἀντοχῶν του, ἡ ἐξεύρεση χώρων γιά ἀνάλογα ἔργα διαχείρισης ἀπορριμμάτων εἶναι ἐξαιρετικά δύσκολη ὑπόθεση, ὅσο καί τό μέγεθος τῶν προβλημάτων πού τά ἐπιβάλλουν.

Ὅμως τά πράγματα ἔφτασαν στό ἀπροχώρητο. Ἡ μοναδική «νόμιμη» χωματερή τοῦ Λεκανοπεδίου τῶν τεσσάρων καί πλέον ἑκατομμυρίων κατοίκων, στό Ἄνω Λιόσια, ξεπέρασε κάθε ἐπιτρεπτό καί ἀνεκτό ὄριο καί ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 2005 (ἀναγκαστικά) «ἀποσύρεται».

Σήμερα λοιπόν, στό «καί πέντε», ἡ κυβέρνηση εἶναι ὑποχρεωμένη νά πάψει ν' ἀδιαφορεῖ καί ν' ἀναβάλλει (γιά λόγους πολιτικοῦ κόστους) —ὅπως ἔκανε τόσα χρόνια— τή λήψη μέτρων. Ὅφειλε νά προωθήσει ἄμεσες λύσεις.

Σήμερα ἡ ἐμπλεκόμενη αὐτοδιοίκηση δέν μπορεῖ νά διαμαρτύρεται, νά ὑποκρίνεται, νά ἐκβιάζει, ὅταν τόσα χρόνια συνεργοῦσε (ὅταν δέν πρωταγωνιστοῦσε), στό νά δημιουργηθεῖ αὐτή ἡ κατάσταση. Ὅφειλε νά βοηθήσει νά βρεθοῦν λύσεις, ἀποδεχόμενη τό βάρος τῆς διαχείρισης πού τῆς ἀντιστοιχεῖ.

Σήμερα καμιά τοπική κοινωνία, κανένας πολίτης δέν ἐπιτρέπεται νά παραμένει δέσμιος κοινῶν ἀτομικῶν συμφερόντων («μακριά ἀπό τό σπίτι μου κι ὅπου νά 'ναι...») γιὰτί ἀνάλογες ἀντιλήψεις (τῆς πολιτείας ἢ τῶν πολιτῶν) στό παρελθόν ὁδήγησαν σ' αὐτή τήν κατάσταση.

Σήμερα ἐπιβάλλεται μέ ὑπευθυνότητα καί μέ γνώμονα τό κοινωνικό συμφέρον ν' ἀντιμετωπίσουμε τό ὅλο πρόβλημα συναινώντας σέ λύσεις, ὅπου ὁ καθένας θ' ἀναλάβει τό βάρος πού τοῦ ἀντιστοιχεῖ κι ὅλοι θά «συνδράμουν» αὐτούς πού τυχόν θίγονται περισσότερο.

Σταῦρος Λιβαδάς

ΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΑΛΛΟΘΙ ΤΗΣ ΣΦΑΓΗΣ

του Γιώργου Μαργαρίτη

Εχει περάσει αρκετός ήδη καιρός από την τελευταία πολεμική επιχείρηση της «Συμμαχίας των προθύμων», την εισβολή στο Ιράκ και την κατάληψη της χώρας από τις Ηνωμένες Πολιτείες και τους στενούς τους συμμάχους (σέ καλή σειρά ή Ελλάδα, ή Σούδα της και η φρεγάτα της). Τό κόστος της επιχείρησης σέ ανθρώπινες ζωές, κάπου 250 ως 300 ήταν οι νεκροί της συμμαχίας, διαφημίστηκε ως επιχείρηση χαμηλού κόστους όσον αφορά τίς ανθρώπινες ζωές. Η σημασία του θανάτου αμβλύνθηκε μάλιστα από τό γεγονός ότι πολλοί από τούς θανάτους αυτούς όφείλονταν σέ «φίλια πυρά» ή ήταν απλά «εργατικά ατυχήματα», μέσα στην ένταση του πολέμου. Η αδυναμία του έχθρου, ή ανυπαρξία του μπροστά στην ισχύ των εισβολέων, τονίστηκε περισσότερο μέ τόν τρόπο αυτό, δικαιώνοντας, διά της εύκολίας, την πολεμική επιλογή και προετοιμάζοντας τόν δρόμο για την επόμενη ανάλογη.

Ο θάνατος των έχθρων υπήρξε επίσης «δικαστικά» ακριβοδίκαιος, σύμφωνα μέ την επίσημη έκδοχή των νικητών. Οι κακοί, οι όπαδοί του καθεστώτος, οι στρατιώτες πού δέν συμμορφώθηκαν μέ τίς αμερικανικές υποδείξεις, σκοτώθηκαν, ενώ οι καλοί, οι άμαχοι και οι ύποταχθέντες, ελάχιστα έπαθαν. Φυσικά σέ αυτή την πλευρά δέν υπάρχουν ούτε άπολογοισμοί, ούτε εκτιμήσεις. Ο άριθμός των θυμάτων άκυρώνεται μέσα από τόν «δίκαιο» χαρακτήρα τους. Την κρίση δέ επ' αυτού ανέλαβαν τά «έξυπνα» όπλα, εκείνα πού ξέρουν νά πιστοποιούν την ένοχή του έκάστοτε στόχου τους.

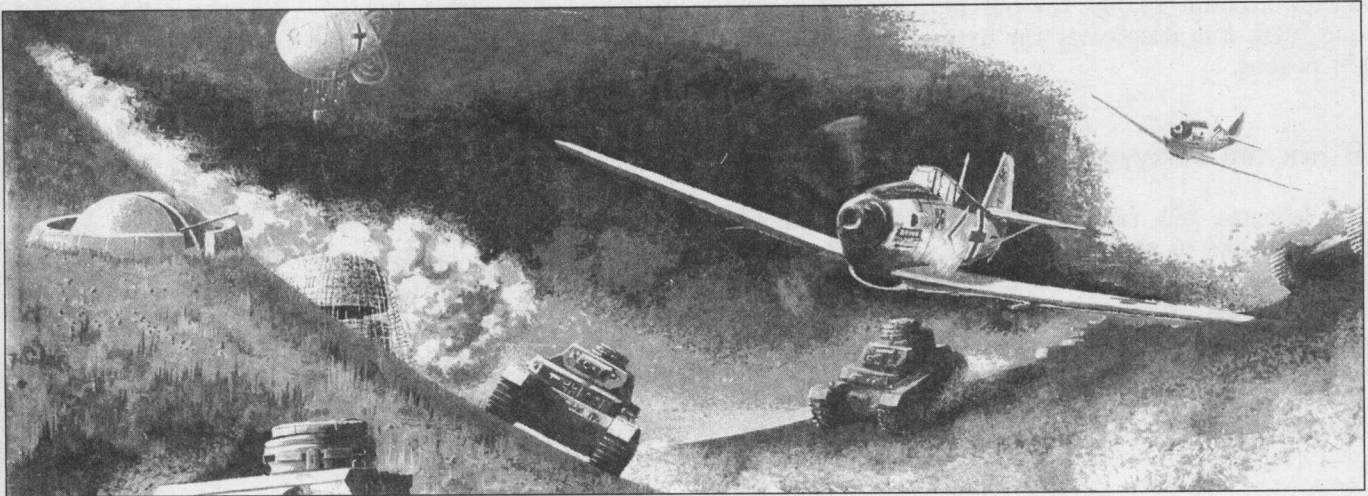
Παρόλα αυτά, οι πρώτες εκθέσεις για τό τί ακριβώς συνέβη στον τελευταίο αυτό πόλεμο δύσκολα επιβεβαιώνουν την κυρίαρχη έκδοχή. Ο πόλεμος δέν ήταν «τεχνολογικά χειρουργικός». Η ισχύς των Ηνωμένων Πολιτειών και ή ύπεροχή τους άπέναντι στους αντίπαλους, εκδηλώθηκαν μέ τόν πλέον παραδοσιακό τρόπο, όπως συνηθίζεται στους κατακτητικούς πολέμους πού άποβλέπουν σέ κατοχή και ύποδούλωση, εκεί όπου τό φρόνημα του αντίπαλου πρέπει νά συντριβεί όπως ακριβώς και ή στρατιωτική του δυνατότητα. Μέ άλλα λόγια τό αίμα των έχθρων έπρεπε νά κυλήσει άφθονο έτσι ώστε ο τρόμος νά διευκολύνει τό έργο της κατάκτησης και της ύποταγής.

Από τούς 18.898 στόχους πού χτυπήθηκαν στην διάρκεια του πολέμου μόλις οι 1.799, λιγότερο από 10%, σχετίζονταν μέ τό καθεστώς και την περίφημη «ικανότητά του νά κυβερνά». Από τούς υπόλοιπους, οι 15.592 άφορούσαν στρατεύματα, όπλα συστήματα και ανθρώπους, και ο έπιζητούμενος στόχος δέν ήταν παρά ή καθολική καταστροφή των μέσων και ή έξόντωση των ανθρώπων. Για νά έπιτευχθεί ο στόχος αυτός τά πυρομαχικά ακριβείας δέν ήταν πάντοτε άπαραίτητα. Σημαντικός άριθμός των τελευταίων έξάλλον —οι ύψηλης ακριβείας πύραυλοι και οι βόμβες πού χρησιμοποιούν δορυφορικά συστήματα πλοήγησης— χρησίμευσαν κυρίως για την έπιτυχία των τηλεοπτικών έμφε στους νυκτερινούς τρομοκρατικούς βομβαρδισμούς της Βαγδάτης. Μακριά από τίς κάμερες δέν χρειαζόταν τέτοια σκηνοθετική ακρίβεια.

Τό ένα τρίτο των 30.000 περίπου βλημάτων —βόμβες και πύραυλοι— πού ρίχθηκαν κατά του Ιράκ βασίστηκαν στην παραδοσιακή σκόπευση από μεγάλα μάλιστα ύψη. Για νά μειωθεί τό κόστος της χρήσης τους αυτά τά βλήματα —βόμβες των 250, των 500, των 1.000 ή περισσότερων κιλών καθώς και οι λεγόμενες «διασποράς»— ρίχτηκαν μαζί από παλαιά βομβαρδιστικά B-52. Καθώς ουσιαστικά δέν υπήρχε καμία έναέρια έμπλοκή, ούτε καταγράφηκε μάλιστα πτήση έστω και ενός ιρακινού άεροπλάνου, δέν χρειάστηκε νά χρησιμοποιηθούν τά ύπερσύγχρονα μαχητικά άεροπλάνα των ΗΠΑ. Στόν πόλεμο αυτό πήραν μέρος μόνο τέσσερα B-2 και 12 F-117, τά γνωστά ήλεκτρονικά άόρατα Στέλθ, έναντι 28 B-52, τά όποια έπαμίσθησαν τό κύριο βάρος των καταστρεπτικών άποστολών. Φυσικά τό είδος βομβαρδισμού στον όποιο τά τελευταία ειδικεύονται είναι ο λεγόμενος «βομβαρδισμός τάπητος», ή μαζική δηλαδή καταστροφή μιάς έκτασης μάλλον παρά ενός συγκεκριμένου στόχου. Είναι άδιευκρίνιστο τό πώς στην περίπτωση αυτή ξεχωρίζουν τά θύματα σέ «δίκαια» και «άδικα» και τό πώς άποφεύγονται οι «παράπλευρες άπώλειες».

Τό άλλο τρίτο των βλημάτων και των βομβών πού ρίχθηκαν στον πόλεμο αυτό —τά 8.716 για την ακρίβεια— άνήκαν σέ μία παλαιά κατηγορία κατευθυνόμενων όπλων, εκείνα δηλαδή πού κατευθύνονται από

ἀκτίνες λέιζερ. Ἡ τεχνολογία αὐτή προαπαιτεῖ τό σημάδεμα, τόν «φωτισμό» τοῦ στόχου ἀπό μία πηγὴ ἀκτίνων λέιζερ –ἀπὸ τό ἔδαφος ἢ ἀπὸ ἄλλο ἀεροπλάνο ἢ ἐλικόπτερο. Ὡς παλαιὰ διαδικασία εἶναι σέ κάποιο βαθμὸ ἀντιμετωπίσιμη ἐνῶ ὑποφέρει ἀπὸ ἀστοχίες ὀφειλόμενες εἴτε σέ ἀντίμετρα τοῦ ἐχθροῦ εἴτε, κυρίως σέ φυσικά φαινόμενα (σκόνη, ἀντανάκλασεις, βροχή, ὑγρασία, καπνός κ.λπ.). Ἡ εὐκολὴ ἐκτροπὴ τῆς πορείας τῶν ὄπλων αὐτῶν, σέ στρατηγικούς εἰδικὰ βομβαρδισμούς, τὰ καθιστᾷ σχετικὰ μόνον «ὄπλα ἀκριβείας» καθὼς ὅταν ξεφύγουν ἀπὸ τὴν ἀκτίνα κατευθυνσης πέφτουν τυφλὰ στὶς γύρω περιοχές. Σκόνη καὶ καπνός ὑπῆρχαν ἄφθονα στὸ Ἰράκ...

Περίπου 11.000 ἀπὸ τὰ βλήματα πού χρησιμοποιήθηκαν, τό ἕνα τρίτο τοῦ συνόλου, ἦταν ὄπλα ἀκριβείας νέας γενιᾶς, κατευθυνόμενα μέσω γαιωστατικῶν δορυφόρων. Τό κρίσιμο ἐρώτημα ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβειά τους ἀφορᾷ τόν προσδιορισμὸ τῶν συντεταγμένων τοῦ στόχου. Ὑπάρχει δηλαδὴ ἕνα πρόβλημα ἀνάγνωσης τῶν πληροφοριῶν, ἐρμηνείας καὶ ἀξιολόγησης τῶν στοιχείων. Τὰ τελευταῖα παρέχονται ἀπὸ δορυφορικές φωτογραφήσεις (προβληματικές σέ συνθήκες πολέμου ὅπου κυριαρχοῦν ὁ καπνός καὶ ἡ σκόνη καὶ ἀκόμα πιὸ προβληματικές στὸ ἀνοιξιᾶτικο Ἰράκ ὅπου οἱ ἄνεμοι γεμίζουν τόν ἀέρα μέ κάθε εἶδους σωματίδια) καὶ τίς παραδοσιακές ἀναγνωρίσεις ἀπὸ ἀεροπλάνο, ἐλικόπτερο ἢ τηλεκατευθυνόμενα μὴ ἐπανδρωμένα ἱπτάμενα ὀχήματα. Στόν τελευταῖο πόλεμο κρίσιμο ὑλικὸ γιὰ τόν προσδιορισμὸ στόχων ἦταν οἱ 42.000 φωτογραφίες, οἱ 3.200 ὥρες βιντεοσκόπησης καὶ οἱ 1.700 ὥρες εἰδικῆς βιντεοσκόπησης πού ἔχει ὡς στόχο τῶν προσδιορισμὸ τῶν κινήσεων τοῦ ἀντιπάλου. Ὅπωςδήποτε ἡ πτῆση πάνω ἀπὸ κάθε γωνιά τοῦ Ἰράκ τῶν κατασκοπευτικῶν ἀεροσκαφῶν U-2 στὶς παραμονές τοῦ πολέμου –μέ πρόσχημα, θυμίζουμε τὴν ἀνακάλυψη «ἀπαγορευμένων ὄπλων»– βοήθησε τὴ συγκέντρωση αὐτοῦ τοῦ ὑλικοῦ.

Ἡ μέθοδος αὐτὴ εἶναι ἀλάνθαστη ὅταν πρόκειται γιὰ ἐπίσημανση σταθερῶν στόχων –κιρίων, ἐργοστασίων, τεχνικῶν ἔργων, στρατοπέδων, ἀποθηκῶν, κυβερνητικῶν κτιρίων. Πάνω ἀκριβῶς σέ τέτοιους στόχους ἐπιδεικνύουν οἱ ἀμερικανοὶ στρατηγοὶ τὴν ἀκρίβειά τῶν ὄπλων τους καὶ τὴν ἰσχὺ τῶν «ἐξυπνων» βλημάτων τους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὁ προσδιορισμὸς ὁποιοδήποτε ἄλλου στόχου, μετακινούμενου ἢ δύσκολο ἀναγνωρίσιμου καὶ ταυτοποιήσιμου, ὑπόκειται σέ λάθη ἐκτίμησης πού, ὅπως εἶναι φυσικό, πολλαπλασιάζονται σέ πολεμικές περιόδους ὅταν δέν ὑπάρχει χρόνος καὶ διάθεση γιὰ νηφάλια ἐξέταση τῶν στοιχείων. Στόν τομέα αὐτὸ μάλιστα εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἐκτίμηση τῶν στοιχείων μέσα σέ πυκνοκατοικημένες καὶ ἀλλοιωμένες ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη δραστηριότητα περιοχές γίνεται τόσο δύσκολη ὥστε αὐξάνει σημαντικὰ τό ποσοστὸ τῶν λανθασμένων ἐπιλογῶν.

Τό ἄθροισμα τῶν παραπάνω ὀδηγεῖ εὐκολὰ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ περί «χειρουργικῆς ἀκριβείας» προσφιλῆς στοὺς Ἀμερικανούς ἰθύνοντες φιλολογία εἶναι οὐσιαστικὰ παραπλανητικὴ καὶ προπαγανδιστικὴ. Στόν τελευταῖο πόλεμο τοῦ Ἰράκ, τό μεγαλύτερο ποσοστὸ –ἀνάμεσα σὸ 50 καὶ σὸ 75%– τῶν πληγμάτων πού κατάφερε ἡ ἀμερικανικὴ ἀεροπορία καὶ οἱ πύραυλοι προῆλθε ἀπὸ ὄπλα μειωμένης ἀκριβείας. Τό καταστροφικὸ ἀποτέλεσμα βασίστηκε περισσότερο στὴν ἰσχὺ τῶν ἐκρηκτικῶν ἢ στόν τρόπο κατανομῆς τους –βόμβες διασπορᾶς– παρά στόν «χειρουργικὸ» χαρακτήρα τῶν πληγμάτων. Μέ ἄλλα λόγια οἱ βομβαρδισμοὶ πλησίαζαν περισσότερο τό πρότυπο τῶν μαζικῶν καταστροφικῶν ἀντίστοιχων μέ αὐτοὺς πού γνώρισε ἡ ἀνθρωπότητα ἀπὸ τόν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο καὶ μετὰ, παρά σέ ἕνα νέο «ἀνθρωπιστικὸ» καὶ ἀβλαβές γιὰ τοὺς ἀθῶους πρότυπο. Αὐτὸ πού ἐγίνε ἦταν μία ἀπὸ τόν ἀέρα σφαγῆ τῶν πάντων, πολεμιστῶν καὶ ἀμάχων. Νὰ θυμίσουμε ὅτι 30.000 βλήματα τῆς ἀεροπορίας καὶ τοῦ ναυτικοῦ (Τόμαχοουκ) ἀντιπροσω-

πέυουν περίπου 25.000 τόννους ισχυρών έκρηκτικών –μιά ισχύς που υπερβαίνει την αντίστοιχη μιάς ατομικής βόμβας.

Η «έκ του σύνεγγυς» σφαγή

Στή διάρκεια των επιχειρήσεων η ιρακινή αεράμυνα χρησιμοποίησε τὰ πυροβόλα της 1.224 φορές και εκτόξευσε 1.660 πυραύλους. Καθώς τὰ ηλεκτρονικά συστήματα της είχαν καταστραφεί στον μακρόχρονο αγώνα φθοράς που προηγήθηκε του πολέμου, οι προσπάθειές της έπεσαν στο κενό και πέτυχαν την καταστροφή μόλις έξι ελικοπτέρων και ενός αεροσκάφους A-10. Η αδυναμία της αντίδρασης των Ιρακινών επέτρεψε την μαζική χρήση ελικοπτέρων και αεροσκαφών έγγυς ύποστηρίξης σέ τακτικές του τύπου «search and kill» που θά έλεγαν οι Αμερικανοί, επιθετικής περιπολίας που θά τό λέγαμε, ήπιότερα, έμεις οι άλλοι. Σέ αυτές τις τακτικές κάθε αεροπλάνο και ελικόπτερο έχει τό ελεύθερο νά προσβάλλει ό,τι βρει μπροστά του μέ μόνο κριτήριο εμπλοκής την αντίληψη του πληρώματός του. Οι Βρετανοί σύμμαχοι που υπέστησαν μερικές φορές τό καταστροφικό μένος των αμερικανών πιλότων όνόμασαν αυτήν την πρακτική, πόλεμο του «μανιακού καουμπόυ».

Στή διάρκεια αυτών των αποστολών καταστροφής ρίχτηκαν χιλιάδες κατευθυνόμενοι ή μή τακτικοί πυραυλοι ενώ τὰ αεροσκάφη A-10 έρριξαν 311.597 βλήματα των 30 χλστ., γνωστά σέ όλη την ανθρωπότητα από τό απεμπλουτισμένο ούράνιο που περιέχουν. Στατιστικά ρίχτηκαν δηλαδή περισσότερα από ένατό βλήματα του είδους αυτού ενάντια σέ κάθε πιθανολογούμενο τεθωρακισμένο όχημα των Ιρακινών ή ένα τέτοιο βλήμα ενάντια σέ κάθε ιρακινό στρατιώτη προσωπικά!!! Έάν λάβουμε υπ' όψη ότι τὰ A-10 που χρησιμοποιήθηκαν στον πόλεμο ήταν έξήντα, ότι ή δράση τους έλαβε χώρα στις τελευταίες φάσεις του πολέμου, ότι σέ κάθε αποστολή τό κάθε αεροσκάφος μεταφέρει τό μέγιστο 1.170 βλήματα αυτού του είδους, μπορούμε νά εκτιμήσουμε τό μέγεθος της καταστροφικής μανίας που είχε καταλάβει τους πιλότους τους. Προφανώς τό Ιράκ είχε μεταβληθεί σέ ένα άπέραντο σκοπευτήριο όπου ό κάθε εμπλεκόμενος εξόντωνε ό,τιδήποτε κινιόταν, πυροβολώντας σχεδόν έξ έπαφής.

Τό μέγεθος και ή εύκολια της σφαγής φαίνεται ότι αναστάωσε τό αμερικανικό κατεστημένο. Δέν πρόκειται για τύψεις συνειδήσεως όπως ίσως όρισμένοι από τους αναγνώστες νά υπέθεσαν. Πρόκειται για ανατροπή χρηματοοικονομικοπολιτικών αναλύσεων. Η εύκολια του έγχειρήματος, ή χωρίς αντίδραση εξόντωση εκατοντάδων ίσως χιλιάδων ανθρώπων, έθεσε σέ άμφισβήτηση την αξία των επενδύσεων σέ πολύπλοκα όπλικά συστήματα. Τὰ B-52, αεροσκάφη που χρονολογούνται από τό 1950, μπορούν άνετα νά σκοτώνουν και νά κερδίζουν τους πολέμους των πετρελαίων και

των συναφών. Ακόμα και ένα έπιβατηγό Boeing 747, παρατήρησε ένας αμερικανός αναλυτής μπορεί νά κερδίσει αυτούς τους πολέμους άν τό φορτώσει κανείς μέ τις κατάλληλες βόμβες. Τό βάρος των έκρηκτικών έχει σημασία όχι ή ποιότητα! Κατά συνέπεια τί χρειάζονται οι σχεδιασμοί νέων αεροσκαφών, των πανάκριβων βομβαρδιστικών B-1, B-2 ή F-117; Από αυτήν την όπτική ή εύκολη σφαγή στο Ιράκ μπορεί νά αποδειχθεί πρόβλημα για τους κολοσσούς της αμερικανικής αεροναυπηγικής βιομηχανίας. Στις τελευταίες χρειάζεται μάλλον έπείγοντως ένας πόλεμος μέ μεγαλύτερο βαθμό δυσκολίας...

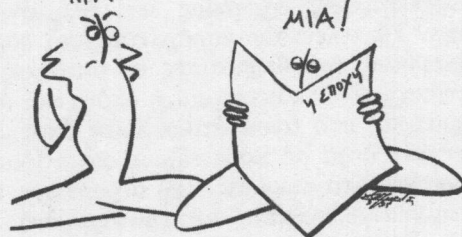
Στό ερώτημα εάν μετά από όλα αυτά οι Ιρακινοί –Σουνίτες, Σιίτες ή Κοϋρδοί– απέκτησαν λόγους νά λατρεύσουν τους Αμερικανούς, τον τεχνικό και άνθρωπιστικό τους πολιτισμό, ή άπάντηση μάλλον παραμένει άνοικτή.

Τά στοιχεία προέρχονται από τις ιστοσελίδες του Global Security και άλλων αμερικανικών όργανισμών στρατηγικών μελετών.

Η ΕΠΟΧΗ της ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙΣ
ΝΑ ΔΙΑΚΡΙΝΕΙΣ
ΤΙΣ ΕΠΟΧΕΣ
ΠΙΑ...

ΕΧΟΥΝ
ΕΝΘΟΥΣΗ
ΣΕ
ΜΙΑ!

Η ΕΠΟΧΗ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΡΧΙΑ, ΓΙΑ ΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ
εβδομαδιαία εφημερίδα
της Ανανεωτικής Αριστεράς

«ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΟΝ 21ο ΑΙΩΝΑ»

του Άγγελου Έλεφάντη

Προεισαγωγικά θέλω να πω ότι, αναγκαστικά, θά είμαι εκτός θέματος. Καί τούτο γιατί τόν 21ο αιώνα τόν έχουμε μπροστά μας· είναι παρά πολλά τά 97 χρόνια πού υπολείπονται ώσπου να τελειώσει ο αιώνας, ώστε να μπορούμε να ξέρουμε ή να προλέγουμε από τώρα πώς θά είναι ή ανθρωπότη της δέν είμαι, ούτως ή άλλως, ως τό τέλος τούτου τού αιώνα, δέν θά είμαι εδώ, ούτε εσείς άλλωστε. Άς δοϋμε λοιπόν τά δικά μας, αυτά πού ήδη ζήσαμε, κι ίσως ξεκινώντας απ' αυτά να διαγνώσουμε, αν τά καταφέρουμε, κάποιες τάσεις πού προεκτείνονται προς ένα κοντινό σχετικά μέλλον, μή ξεκινώντας ότι τό μέλλον εκτός τού ότι διαρκεί πολύ είναι και αστάθμητο.

Έδωσα στά όσα θά σάς πω τόν αμήχανο τίτλο «διαρκής πόλεμος», παραφράζοντας τόν τίτλο τού διβλίου τού Γκόρ Βιντάλ, «Διαρκής πόλεμος για διαρκή ειρήνη» πού κι αυτός δανείστηκε τόν τίτλο από έναν άλλο Άμερικανό. Καί μ' αυτό θέβαια τό «διαρκής» πόλεμος δέν σκοπεύω να μιλήσω όντολογικά περι πόλεμου, να υπενθυμίσω ότι ή ανθρωπότητα έζησε χιλιάδες χρόνια τώρα μέσα στα αίματα και τις πολεμικές καταστροφές, τουλάχιστον από τή φάση εκείνη και δώθε πού ονομάζουμε ιστορική στήν προϊστορία δέν πολυξέρουμε τί γινόταν.

Τό βάπτισμα όμως τό θέμα μου διαρκής πόλεμος θέλοντας ευθύς εξ αρχής να επισημάνω ότι στις μέρες μας υπάρχει μιά γιγαντιαία, πλανηταρχική δύναμη, οι Ηνωμένες Πολιτείες της Άμερικής πού κάνουν συνεχώς πόλεμο και δηλώνουν παντοιοτρόπως ότι δέν θά πάψουν να κάνουν πόλεμο, προληπτικόν ή ό,τι άλλο, διότι αντιπροσωπεύουν τό Καλό, είναι ο Παράκλητος τού Καλού, σαν τόν Ίησοϋ Χριστό και τό Άγιον Πνεϋμα της Καινης Διαθήκης. Είναι, λένε, οι περιούσιοι εκπρόσωποι τού Καλού διότι έχουν τήν αποστολή να πολεμούν τόν άξονα τού Κακού, όπου κι όπως αν αυτό εμφανίζεται: ως τρομοκρατία, ως αλητήρια κράτη, ως διασαλευτής της ειρήνης και ταραξίας τού ήσυχου ύπνου και των ήσυχων ανθρώπων. Καί επειδή τό Κακό, τό διάβολον, ο διάβολος, ο δαίμονας μέ τά κέρατα ξεπετιέται από παντού ο πόλεμος εναντίον του θά είναι διαρκής, ώσπου να επικρατήσει επί γης ειρήνη και εν ανθρώποις ευδοκία. Δέν τά λέω εγώ αυτά, τά λένε οι Άμερικανοί, ή κυβέρνησή τους, οι ιδεολόγοι τους, όπωσδήποτε οι κοινωνικοί και οι πολιτικοί τους επιστήμονες, τά ΜΜΕ, οι επίσκοποι τους και οι

ραβίνοι τους, οι στρατηγοί τους και ο λαός τους, ή μεγάλη κοινή γνώμη πού βάζει στο αυτοκίνητό της ή στο πέτο τού σακκακιού τήν άστερόεσσα και τάσσειται υπέρ της εισβολής στο Ίράκ σε ποσοστό άνω τού 70%. Άν ο λόγος αυτός είναι αυστηρά θεολογικός, δέν σημαίνει ότι δέν τόν πιστεύουν· αντίθετα είναι ή συμπύκνωση της πολιτικής τους φιλοσοφίας και ιδεολογίας, ο οδηγός τους. Οι Άμερικανοί δέν κάνουν τίποτε άλλο παρά αυτό πού πιστεύουν και πιστεύουν αυτό πού κάνουν.

Άλλά γιατί ή ιδεολογία τους είναι πολεμική; Γιατί ο τρόπος ύπαρξής τους είναι ο διαρκής πόλεμος; Γιατί από τό 1945 οι ΗΠΑ έλαβαν μέρος σε πάνω από διακόσιους μικρούς ή μεγάλους πολέμους ανά τόν κόσμο ή, έστω στρατιωτικές επιχειρήσεις-επεμβάσεις; Γιατί, και κυρίως, μετά τήν κατάρρευση της ΕΣΣΔ, όχι μόνο δέν σταμάτησαν να πολεμούν, αλλά άρνούνται κάθε θεσμό διεθνούς καταλλαγής και συνεννόησης; Εϋχονται να βγάλουν σιγά σιγά τις ΗΠΑ από τό διεθνές πολυμερές πολιτικό πλαίσιο συνύπαρξης· υποθαμνίζουν ακόμη και τό ΝΑΤΟ· καταγγέλλουν τό πρωτόκολλο τού Κιότο για τό φαινόμενο τού θερμοκηπίου, τήν αντιβαλιστική συνθήκη δέν υπογράφουν τή συνθήκη πού θεσμοθετεί τό Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, τή συνθήκη για τις νάρκες κατά προσωπικού, τό πρωτόκολλο για τά βιολογικά όπλα, τή συνθήκη για τά πυρηνικά όπλα μικρού διαμετρήματος, τή συνθήκη για τήν καθολική απαγόρευση των πυρηνικών όπλων, ακόμα και τις συμβάσεις της Γενεύης για τούς αιχμαλώτους πολέμου όπως δείχνουν οι κρατούμενοι Άφγανοί στο κάτεργο τού Γκουαντανάμο, γιατί άρνούνται τις αποφάσεις τού Συμβουλίου Άσφαλείας όπως έγινε στο Ίράκ, και πάνω απ' όλα προς τί οι έξωφρενικοί στρατιωτικοί έξοπλισμοί ή ή διατήρηση 260.000 στρατιωτών τους σε ξένα εδάφη ή σε περιπολούντα σκάφη, εκτός των 200.000 πού εδώ και δυό μήνες κατέχουν τό Ίράκ;

Όλα αυτά απαιτούν μιά εξήγηση· δέν άρκει ή καταγγελία, δέν άρκει ή αντιπολεμική όργη και ή όδύνη για τά διαμελισμένα παιδιά και τις καταστροφές στη Βαγδάτη. Ούτε ή άμερικανική πολιτική θεολογία μπορεί να μās εξηγήσει γιατί αυτή ή μιλιταριστική έξαρση παρόλο πού είναι αυτή ή ιδεολογία πού οργανώνει τήν πίστη, τις συμπεριφορές και τήν πολιτική πράξη. Θά ήταν όμως λόγια τού άερα αν δέν είχε μιά υλική άγκυρωση. Διότι ή συνεχής πολεμική κινητοποίηση δέν

γίνεται έτσι, ιδεαλικά, για την «πίστη του Χριστού μας την άγια». Έχει συγκεκριμένους στόχους, μεγάλα υλικά και άυλα διακυβεύματα που θέλει να προασπίσει, διακυβεύματα –και οικονομικά και ισχύος. Θέλω να πω δηλαδή ότι είναι τέτοιου είδους ή αμερικανική στρατηγική ύπαρξης της ίδιας της κοινωνίας της και αρχήν και είναι τέτοιες οι ανάγκες της παγκόσμιας ηγεμονίας ώστε, στη συγκεκριμένη συγκυρία, οι ΗΠΑ δεν μπορούν να υπάρξουν παρά μόνο με πόλεμο.

Για να γίνω κατανοητός θα χρησιμοποιήσω προς στιγμήν μιάν ιστορική αναλογία από τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο. Η милитарιστική ιδεολογία των ναζί ήταν τέτοια που μόνον με πόλεμο μπορούσε να προωθήσει τους στόχους της ή, που κάνει το ίδιο, οι στόχοι της ήταν τέτοιοι που μόνο με πόλεμο μπορούσαν να προωθηθούν, είτε αυτοί ήταν ή κατάργηση των Συνθηκών των Βερσαλλιών, είτε η οικοδόμηση της Νέας Ευρώπης κάτω από την ηγεμονία του Γ΄ Ράιχ, είτε η εξόμνωση των Εβραίων, είτε η εκμηδένιση του ολαβοκομμουνιστικού κινδύνου που αντιπροσώπευε η ΕΣΣΔ, είτε η κατάκτηση των πετρελαιοφόρων κοιτασμάτων της Μέσης Ανατολής και της Κασπίας, είτε η ύποταξη και η ταπείνωση των «πλουτοκρατών των Δυτικών Δημοκρατιών». Οι στόχοι αυτοί ένας ένας και πολύ περισσότερο όλοι μαζί δεν μπορούσαν να επιτευχθούν παρά με πόλεμο, παρά με το *manu militari* σπάσιμο των διεθνών συμβάσεων, των ισορροπιών συνύπαρξης, όλων των νομιμοποιήσεων, όλων των συμβιωτικών-ηθικών κανόνων και κυρίως με την εκμηδένιση των ενάντιων πολιτικοστρατιωτικών-κρατικών δυνάμεων.

Εδώ σταματά η ιστορική αναλογία και μās αφήνει με άνοιχτο το ερώτημα γιατί οι ΗΠΑ δεν μπορούν, μέσα στη σημερινή συγκυρία, να υπάρξουν παρά μόνο με πόλεμο.

Και κατ' αρχήν για λόγους εσωτερικών αναγκών, της κοινωνίας τους δηλαδή. Θα γνωρίζετε βέβαια ότι οι ΗΠΑ είναι μιá κοινωνία που καταναλώνει πολύ περισσότερο απ' όσο παράγει. Τό δείχνει αναντίλεκτα τό εμπορικό τους ισοζύγιο που είναι έλλειμματικότατο. Τό 1989 τό έτήσιο έλλειμμά τους ανερχόταν σέ 100 δισ. δολάρια. Τό 2001 στά 450 δισ. δολάρια. Και σωρευτικώς τό συνολικό έλλειμμα των ΗΠΑ έχει ξεπεράσει τό 1 τρισεκατομμύριο 100 δισεκατομμύρια δολάρια. Ποίος πληρώνει τό τρομακτικό αυτό χρέος; Γιατί περί χρέους πρόκειται. Με πολύ μικρότερα έλλείμματα οποιαδήποτε άλλη χώρα του κόσμου θά κατέρρευε, πολύ περισσότερο που στίς ΗΠΑ ή ιδιωτική αποταμίευση ανέρχεται σέ δολάρια μηδέν, άλλη απόδειξη του καταναλωτικού, του σπάταλου χαρακτήρα αυτής της κοινωνίας.

Θά είχε σημασία να δεί κανείς την πορεία αυτή προς την υπερχρέωση από τή δεκαετία του '70 κι έφεξης, της οποίας οι ρυθμοί αυξάνονται, όπως κίολας είπα, ίλιγγιδώς μέσα στη δεκαετία του '90. Άλλά δεν γίνεται τώρα. Οι Άμερικανοί πάντως έχοντας υιοθετήσει τό δόγμα Ο΄ Νίλ, ότι δηλαδή «στόν χωρίς σύνορα κόσμο ό ίσολογισμός του εμπορικού ισοζυγίου δεν έχει

πιά σημασία». Δεν τους πολυενδιαφέρει τό έλλειμμα δεδομένου ότι μπορούν να τό καλύπτουν από διάφορες ροές κεφαλαίου ή από μετακύλιση του χρέους. Θά αναφερθώ επί τροχάδην σ' αυτές τίς μορφές κάλυψης του χρέους.

α) Χρηματοδότηση της διατροφής και στέγασης του προσωπικού στρατιωτικών δυνάμεων και βάσεων στο έξωτερικό συνόλου 260.000 άξ/κών και φαντάρων, με πρώτη τή Γερμανία 60.000 άνδρες, τήν Ίαπωνία 41.000, τήν Ν. Κορέα 36.000, τήν Ίταλία 12.000, τό Ήνωμ. Βασίλειο άλλοι τόσοι, και πάει λέγοντας, ως και τήν Ελλάδα με 498 Άμερικανούς τό 1998. Στην πραγματικότητα αυτή ή μετακύλιση των έξόδων είναι ένας φόρος, χάρη στο όποιο οι ΗΠΑ έχουν μιá μόνιμη και ισχυρή στρατιωτική παρουσία σ' όλον τόν πλανήτη.

– Ο δεύτερος τρόπος είναι οι εξαγωγές όπλων και όπλικών συστημάτων, για τό 1999 ύψους 32 δισ. δολ. ή τό 58% των παγκοσμίων πωλήσεων. Πάντως για τή σημερινή εποχή, που τό χρέος έχει ανέλθει σέ 450 δισ. δολάρια έτησίως τά προηγούμενα ποσά, από οικονομική άποψη δεν αντιπροσωπεύουν σπουδαία πράγματα.

– Πολύ μεγαλύτερη σημασία έχει ό έλεγχος της παραγωγής πετρελαίου σέ όρισμένες ζώνες. Άλλά κι εδώ ή κυρίαρχη πολιτική και ή οικονομική θέση των αμερικανικών πολυεθνικών πετρελαίου ενώ άποσπá ένα σημαντικό πλανητικό εισόδημα δεν αρκεί για να χρηματοδοτεί τίς εισαγωγές αγαθών.

– Τήν κύρια σημασία έχει, αντίθετα, τό γεγονός ότι τό χρήμα όλου του κόσμου ρέει προς τίς ΗΠΑ, προς τό δολάριο. Η κίνηση του χρηματιστικού κεφαλαίου είναι εκείνη που εξασφαλίζει τόν ισοσκελισμό του αμερικανικού ισοζυγίου χάρη στην όποία πραγματοποιούνται και άμεσες επενδύσεις στίς ΗΠΑ, κυρίως όμως για τήν απόκτηση εντόκων γραμματίων του δημοσίου, ομόλογα ιδιωτικών τραπεζών, μετοχές. Έτσι όπως προσφυώς είπε κάποιος ότι «οι ΗΠΑ δεν παράγουν αγαθά αλλά χρήμα». Οι ροές κεφαλαίου προς ΗΠΑ από 88 δισ. δολ. που ήταν τό 1990 ανήλθαν στά 865 δισ. δολ. τό 2001. Νά σημειώσουμε μόνον ότι τά ξένα νομίσματα κατευθύνονται στίς ΗΠΑ όχι λόγω ύψηλης γενικά, άποδοτικότητας, άρα κερδοφορίας, αλλά λόγω ύψηλης ασφάλειας. Γίνεται δηλαδή αυτό που έλεγε ό Κένυς «Όποιος επενδύει φοβάται μή τυχόν και δεν κερδίσει, κυρίως όμως, φοβάται μή τά χάσει τά χρήματά του».

Αυτή ή πραγματικότητα, που επιτρέπει στίς ΗΠΑ τρομακτικές χρηματιστηριακές κεφαλαιοποιήσεις (13,5 τρισ. δολ. τό 1999), μās φέρνει κοντά στο άπόλυτο ίμπεριαλιστικό πρότυπο καθ' όσον αυτή ή ασφάλεια που παρέχουν οι ΗΠΑ στο κεφάλαιο, ίθαγενές και ξένο, επιτυγχάνεται χάρη στον έξωφρενικό στρατιωτικό μηχανισμό τους, θά πρόσθετα δέ και χάρη στη δραστικότητα της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας και της βορειοαμερικανικής κουλτούρας. Άλλά δεν θά έπεκταθó σ' αυτά τά θέματα.

Δέν είμαι της άποψης ότι τά οικονομικά ύπαγο-

ρεύουν και μάλιστα γραμμικά τά υπόλοιπα δεδομένα. Ήδη φάνηκε ότι τό αμερικανικό οικονομικό οικοδόμημα δέν είναι ανεξάρτητο από τήν πολιτικο-στρατιωτική ισχύ των ΗΠΑ. Ιδιαίτερα, μετά τήν κατάρρευση τής ΕΣΣΔ οι ΗΠΑ παρέμειναν στό διεθνές προσκήνιο ως μόνη πλανητική δύναμη, μόνος πόλος ενός ήγεμονικού συστήματος. Τή διατήρηση αυτής τής μονοκρατορίας, πού εξασφαλίζει στις ΗΠΑ κατ' αρχήν και πάνω από όλα τόν τρόπο ύπαρξης αυτής τής κοινωνίας, πού βασίζεται στην κατανάλωση κι όχι στην παραγωγή, δέν είναι διατεθειμένες νά τόν χάσουν. Μιά τέτοια απώλεια θά σήμαινε τεράστιες αναταράξεις και κοινωνικο-πολιτικές αναστατώσεις στις ίδιες τις ΗΠΑ πού δέν είναι όρατές, δέν βλέπουμε δηλαδή ποιές δυνάμεις κοινωνικές και πολιτικές θά αναλάμβαναν νά τις προωθήσουν. Ο δρόμος τους γιά τή διατήρηση τής πλανητικής κυριαρχίας, πού ονομάζουν εσχάτως όρισμένοι αυτοκρατορία, είναι μονόδρομος. Είναι ο δρόμος των εξοπλισμών, τής παρακάμψης των διεθνών πολυμερών δεσμεύσεων, τής manu militari εξόντωσης των αντιπάλων – έγινε αυτό στον πόλεμο του Κόλπου, στό Κόσοβο, στό Αφγανιστάν, στό Ιράκ–, τής απειλής του προληπτικού πολέμου, τής παροχής προστασίας και ασφάλειας στό ξένο κεφάλαιο πού εισρέει στις ΗΠΑ και τις τροφοδοτεί. Αυτός ο δρόμος προϋποθέτει και συνεπάγεται ένα μοναδικό κέντρο ισχύος. Φτιάχνεται γιά τόν πόλεμο κι ο πόλεμος τό φτιάχνει. Τά γεράκια κουβαλούν τόν πόλεμο στά φτερά τους και ο πόλεμος τά τροφοδοτεί. Γιά τή νομή τής ύλης, βεβαίως, γίνονται οι πόλεμοι, ιδίως από εκείνους πού αυτοορίζονται ως υπέρμαχοι υψηλών ιδανικών. Πού άκούστηκε προτεσταντική ήθική και υλικά κίνητρα! Μόνον, και πάνω άπ' όλα ο Θεός ο όποιος, επί τή εύκαιρία, προτεσταντής Θεός δέν συγχωρεί ποτέ τή φτώχεια: ή φτώχεια είναι μέγιστη άμαρτία, ο πλούτος είναι τό σήμα τής εύνοιας του Θεού.

Τόν παλιό καιρό είχαμε λιγότερο καπιταλισμό άνά τόν κόσμο αλλά πολλούς ιμπεριαλισμούς στά μαχαίρια: τόν βρετανικό, τόν ρωσικό, τόν γαλλικό, τόν αμερικανικό, τόν ιαπωνικό, τόν γερμανικό, άκόμα και τόν ιταλικό. Σήμερα έχουμε λίγο πολύ παντού καπιταλισμό αλλά έναν και μόνον ιμπεριαλισμό τέτοιο πού νά σέβεται τό όνομά του, σέ σημείο πού ή κοινωνία πού τόν εκτρέφει νά μήν μπορεί νά ύπάρξει παρά μόνο ως ιμπεριαλισμός δηλαδή μέ τή χρησιμοποίηση τής στρατιωτικής ισχύος.

Ο Πάλ Γούλφοβιτς, ο ύφυπουργός του ύπουργείου Άμυνας των ΗΠΑ, μαζί μέ τόν συνεργάτη του Ζαλμέ Κάλλιντζαντ, έπεξεργάστηκαν τό 1992 έναν «Οδηγό Άμυντικού Σχεδιασμού», πού τμήματά του διέρρευσαν στους Τάμς τής Ν. Υόρκης. Σύμφωνα μ' αυτόν τόν οδηγό ή άποστολή τής Άμερικης ήταν νά διασφαλίσουν πώς καμιά αντίπαλη υπερδύναμη δέν θά μπορούσε ν' αναδυθεί ποτέ ξανά στον κόσμο. Έπρεπε νά πείσει τις άλλες βιομηχανικά άνεπτυγμένες χώρες πώς μόνο ή Άμερική θά προστάτευε τά νόμιμα συμφέρο-

νά τους μέ τό νά διατηρεί άδιαφιλονίκητη τήν στρατιωτική ύπεροπλία της. Οι Γούλφοβιτς και Κάλλιντζαντ έφτασαν στό σημείο νά ύποστηρίζουν πώς τό Πεντάγωνο θά έπρεπε νά πάρει όλα τά μέτρα, συμπεριλαμβανομένων των προληπτικών επιθέσεων, ώστε νά έμποδίσει χώρες σαν τό Ιράκ ή τή Β. Κορέα ν' αποκτήσει πυρηνικά όπλα. Όποιος θέλει περισσότερα άς συμβουλευτεί τό άρθρο του Κόριν Ρεντγκρέϊβ στά «Ένθέματα» τής 9/3.

Ο νέος, λοιπόν αμερικανικός Ίμπεριαλισμός σκιαγραφείται και από τους σχεδιασμούς των στρατηγικών επιτελών αλλά και έξεικονίζεται πλήρως από τήν πρακτική τους, όπως τήν είδαμε νά ξετυλίγεται και στον Πόλεμο του Ιράκ.

Γιά νά τελειώνω, και χωρίς νά θέλω νά περιπέσω σέ ψυχολογικά γυμνάσματα, νά προσθέσω ότι ο νέος αμερικανικός ιμπεριαλισμός, καθώς θεωρεί ότι άπειλείται από παντού άκόμη κι άπ' τό πουθενά – κι εδώ τό χτύπημα τής 11 Σεπτέμβρη του προσέφερε θεόσταλη νομιμοποίηση–, καθώς εκδηλώνεται ως διαρκής πόλεμος, τελει ο ίδιος υπό καθεστώς διαρκούς τρόμου. Γι' αυτό και γίνεται ολοένα πιο έπιθετικός, γι' αυτό σκάβει παντού και έπιτηρεί τά πάντα γιά ν' άνακαλύψει τους κρυμμένους έχθρους.

Σέ έναν κόσμο όπου αρχίζουν νά διαμορφώνονται οι προϋποθέσεις ανάδειξης περισσότερων πόλων, όπως ή Ε.Ε., ή Ρωσία, ή Κίνα, ή Ιαπωνία, ή Λατινική Άμερική, οι Ινδίες, ο άραβομουσουλμανικός κόσμος, όπου ή κοσμο-οικονομία και ή κοσμο-πολιτική κάθε άλλο παρά μετατρέπονται σέ ένα άμορφο και κατακερματισμένο μάγμα υπό τήν ήγεμονία τής μίας και μόνης υπερδύναμης είναι φανερό ότι αυτοί οι διάφοροι πόλοι διαπιστώνουν ότι βρίσκονται αντιμετώπι προς ένα κοινό άνταγωνιστή ή και κοινό έχθρο. Τουτο δημιουργεί και άντιφάσεις και άντιδράσεις και δυνατότητες γιά τήν υπέρβαση αυτού του ζόφου. Δυνατότητες ώστε νά κουβεντιάσουμε και κυρίως νά παλέψουμε γιά τόν δεύτερο όρο του σημερινού θέματος, τή Δημοκρατία γιά τήν οποία μäs κάλεσε τό Τμήμα Πολιτικής Έπιστήμης, ώστε ή Δημοκρατία νά γίνει ο όρίζοντας του 21ου αιώνα.

Όμιλία στη Θεσσαλονίκη στην ήμερίδα πού όργάνωσε τό Τμήμα Πολιτικών Έπιστημών τής Νομικής Σχολής του ΑΠΘ, στις 29 Μαΐου 2003, μέ θέμα «Πόλεμος και Δημοκρατία στον 21ο αιώνα». Έλαβαν μέρος επίσης ο Γεράσιμος Βάκος, Μιχάλης Σπουρδαλάκης, Ίω. Μεταξάς, Παναγής Παναγιωτόπουλος, Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Παντελής Λέκας και Γιάννης Βούλγαρης. Στην ήμερίδα προήδρυσαν οι καθηγητές Γιώργος Πάσχος και Άντώνης Μανιάνης.

Όλα τά άριθμητικά δεδομένα γιά τήν αμερικανική οικονομία είναι από τό βιβλίο του Emmanuel Todd, Μετά τήν Αυτοκρατορία; Μετάφρ. Νίκ. Βούλγαρης, εκδόσεις «Κριτική», 2003.

ΔΗΜΟΣΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑ*

του Θανάση Ἀλεξίου

Στό ἄρθρο αὐτό θά προσπαθήσουμε νά δείξουμε τό ἐπιστημολογικό ὑπόβαθρο πού ὀδήγησε στόν ἐπαναπροσδιορισμό τῆς γνώσης, συνεπῶς καί τοῦ πανεπιστημίου, παράγοντας ὁ ὁποῖος μαζί μέ τήν συρρίκνωση τοῦ κράτους πρόνοιας συνέβαλε στήν ἀμφισβήτηση τοῦ δημόσιου χαρακτήρα τοῦ πανεπιστημίου καί στή μερική ἐκ νέου ἐμπορευματοποίηση τῆς ἐκπαίδευσης. Ἐπίσης θά ἐξετάσουμε τίς λειτουργίες τοῦ δημόσιου πανεπιστημίου σέ συνθήκες διευρυμένης ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου καθώς καί τή θέση τῶν πανεπιστημιακῶν.

Τό ἐπιστημολογικό πλαίσιο ἐπαναπροσδιορισμοῦ τῆς γνώσης

ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙΩΝΑ ὡς συνέπεια τῆς δραματικῆς ἀλλαγῆς τοῦ κοινωνικοῦ τοπίου (ἐκβιομηχάνιση, προλεταριοποίηση, πραγματοποίηση κ.λπ.) ἐγκαινιάζεται μία κριτική στή νεωτερική σκέψη, δηλαδή στή σκέψη πού βασίστηκε στόν ὀρθό λόγο πού ἐξελισσεται ἀνορθολογικά (Σοπενάουερ, Νίτσε κ.ά.),¹ σχετικοποιώντας ὅμως τή γνώση ἢ ἀναδεικνύοντας ὡς κεντρικό πρόβλημα τή σχέση τῆς γνώσης μέ τήν ἐξουσία, ἓνα ζήτημα πού ἔθεσε ξανά στίς μέρες μας ὁ Μ. Φουκώ. Ἡ κριτική αὐτή ἐπικαιροποιεῖται τόν 20ό αἰώνα, στίς δεκαετίες τοῦ '60 καί '70, ἀπό τό χῶρο τῶν μεταμοντερνιστῶν, οἱ ὁποῖοι ἀρνοῦνται κάθε αἰτιακή ἀκολουθία ἀνάμεσα στά πράγματα, ἀπορρίπτουν τή γραμμική ἀντίληψη γιά τόν χρόνο, δηλαδή τήν ἱστορία, προβάλλοντας τήν ὑπέρβαση τοῦ ὀρθοῦ λόγου καί τοῦ ὑποκειμένου μέσα ἀπό τήν αἰσθητική διάσταση τῆς γνώσης. Μάλιστα σέ μία βασική ἐκφραση τοῦ μεταδομισμοῦ (ἀποδομισμός), ὁ ὁποῖος ἔχει καταργή-

σει ὁποιαδήποτε ἀναφορά στή δομή, ἡ ἀναζήτηση μέσω τῆς γνώσης καθολικῶν ἀξιῶν, ὀδηγεῖ σέ ἀδιέξοδα. Τό γεγονός αὐτό καθιστᾷ ἀδύνατη τή δυνατότητα γνώσης γιά τήν κοινωνία, ἀλλά καί τή δυνατότητα συγκρότησης μιᾶς ἐνιαίας γνώσης, καθώς γι' αὐτό λείπει πλέον μετά τό τέλος τῶν "μεγάλων ἀφηγήσεων" μιᾶ μετα-θεωρία. «Ἡ γνώση ἀποκτᾷ καί διατηρεῖ τό νόημα τῆς στό μεταμοντερνισμό μόνο στά πλαίσια τῆς μορφῆς τῆς ζωῆς, τῆς κοινοτικῆς παράδοσης, τῆς γλωσσικῆς κοινότητος κτλ. στά ὅποια παρήχθη».²

Ὅποιαδήποτε προσπάθεια ἀνάλυσης, ἀξιολόγησης, ἱεράρχησης αὐτῶν τῶν διόκοσμων (ταυτότητα, ἐθνότητα κ.λπ.) ἀλλοιώνει τή μοναδικότητά τους (θέση τοῦ σχετικιστικοῦ ἱστορισμοῦ). Ἡ ὅταν ἐπιχειρηθεῖ, ὅπως γιά παράδειγμα μέ τήν τρέλα, ὅταν αὐτή συλλαμβάνεται μέ ὀρθολογικούς ὄρους, ὀδηγεῖ σύμφωνα μέ τόν Μ. Φουκώ στήν ἀλλοτρίωσή της. Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ὑπαρξῆς ὁποιασδήποτε μετα-θεωρίας, μετα-γλώσσας, ἢ

* Ἀνακοίνωση στό Ἐρευνητικό Σεμινάριο πού διοργάνωσε τό Τμήμα Κοινωνιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Αἰγαίου στίς 10/11 Μαΐου 2003.

1. Lukacs, G., *Die Zerstörung der Vernunft. Irrationalismus und Imperialismus*, Darmstadt-Neuwied 1983, σ. 23.

2. Bauman, Z. «Ὁ "φιλοσοφικός λόγος τῆς νεωτερικότητας" τοῦ Jürgen Habermas», στό: Βέλτοος, Γ. (ἐπιμ.), *Ἡ διαμάχη. Κείμενα γιά τή νεωτερικότητα*, Ἀθήνα 1990, σ. 68.

έξω-αφήγησης πού να είναι σέ θέση να παρέχει έξω-τερικά ως προς τή γλώσσα, τή θεωρία ή τήν αφήγηση τεκμήρια όρθότητας, ακυρώνει, όπως είναι φυσικό, τό χειραφετητικό αίτημα πού σκοπεύει στή δυνατότητα υπέρβασης του κοινωνικού μέσω τής άρσης των διαχωρισμών και μέσω του κριτικού αναπροσδιορισμού των όρων σύστασης του.³ Όπως είναι φυσικό ή έμμο-νή σ' αυτούς τους διαχωρισμούς και ή θεωρητικοποίη-σησή τους δέν οδηγεί μόνο στήν φετιχοποίηση των κοινωνικών μορφών μέ τις όποιες εμφανίζεται μιά άλλοτριωμένη πραγματικότητα, αλλά και σ' έναν άκρα-το έμπειρισμό, ό όποιος εκλαμβάνει ως δεδομένες —και συνεπώς φυσικοποιεί— κοινωνικές μορφές πού έχουν προκύψει ιστορικά.⁴ Όπως συμβαίνει λ.χ. μέ τό παρά-δειγμα τής πολυπολιτισμικής κοινωνίας, όπου ό πολι-τισμός έρμηνεύεται ουσιοκρατικά και άνιστορικά και ή πολιτισμική ταυτότητα φετιχοποιείται, μέ τήν έννοια αυτή δέν ανάγεται στήν κοινωνική δομή αλλά προκύπτει από υπερχρονικά στοιχεία. «Τό μόνο πού απομένει να πραγματοποιηθεί στον διακοινοτικό χώ-ρο», σύμφωνα μέ τον μεταμοντερνισμό, όπως τον έρ-μηνεύει ό Ζ. Μπάουμαν «είναι τό καθήκον τής μετά-φρασης και τής έρμηνείας».⁵ Σέ τελική ανάλυση για τον μεταμοντερνισμό οι έπιμέρους πραγματικότητες (έθνότητα, ταυτότητα, φύλο κ.λπ.) συγκροτούν αυθύ-παρκα μορφώματα χωρίς σχέση μεταξύ τους και χω-ρίς αναφορά σέ μιά δομή ή κάπου άλλου. Οι άρθρω-μένες αφήγησης αυτών των μορφωμάτων, παράγουν και τή δική τους έμπειρία, τή δική τους "κοινή γνώ-ση", τή δική τους θεωρία, συγκροτούνται δηλαδή στις έκαστοτε ρηματικές πρακτικές. Άς υπενθυμίσουμε εδώ τή μεταφυσική παραδοχή του δομομοίου ότι μιά προ-βληματική, μιά πρακτική δημιουργεί τά δικά της άντι-κείμενα.⁶ Δέν χρειάζεται να έπιμείνουμε εδώ στήν όφθαλμοφανή αντίφαση αυτού του έπιχειρήματος: δη-λαδή πώς θά μπορέσει να υπάρξει μιά ήθική αρχή ισό-τητας όλων των μορφών ζωής, όλων των παραδόσεων, χωρίς τήν προσφυγή σέ καθολικές κανονιστικές αρχές; Και αν υπάρξει μιά παράδοση, όπως λ.χ. ό ρατσισμός, ό όποιος απορρίπτει τον πολιτισμικό πλουραλισμό και τήν άνοχή αξιών και προτύπων; Μέ ποιά κριτήρια θά αξιολογήσουμε αυτήν τήν παράδοση αφού έχουμε πα-ραιτηθεί από μιά μετα-θεωρία, δηλαδή από κανονιστι-κές αξίες; Η προσφυγή στή γενική άγωνιστική των γλωσσικών παιγνίων μέ τήν έννοια ότι παίζουμε χωρίς διακύβευμα, δηλαδή να χάσουμε ή να κερδίσουμε, όπως προτείνει ό Φρ. Λυοτάρ, παρατείνει τό άδιέξο-δο, ενώ αφαιρεί από τή γλώσσα και τή δημόσια λει-τουργία της, ή όποια δέν είναι μόνο αυτοαναφορική (και γι' αυτό "ιδιωτική") αλλά και πεδίο έξωτερίκευ-σης του περιεχομένου των διαφορετικών παιγνίων, και γι' αυτό δημόσιος χώρος, χώρος αντιπαράθεσης ιδεών και πρακτικών μέ πρόθεση πάντα τήν υπερίσχυση τής μίας ή τής άλλης ιδέας, τής μίας ή τής άλλης πρακτι-κής.⁷ Έξάλλου για να αποφανθεί κανείς πώς ή ισότη-τα, λ.χ. των πολιτισμών συνιστά σήμερα μιά άνταξία,

και γι' αυτό δέν μπορεί να υπάρχει αξιολόγηση, ση-μαίνει πώς αυτός πού αποφαινεται, (δηλαδή ό μετα-μοντερνισμός), βρίσκεται πέρα από τον αξιακό όρίζο-ντα αυτών των πολιτισμών, προϋποθέτοντας αυτό πού όφειλε να αποδείξει,⁸ λειτουργώντας τώρα αυτός ως μεγάλη αφήγηση.

ΕΦΟΣΟΝ ΟΜΩΣ ΔΕΝ ΥΦΙΣΤΑΤΑΙ μιά κοινή μετα-θεωρία και δεδομένου ότι κάθε θεωρία απορροφά και έγκλω-βίζεται στή μετα-θεωρία της υπάρχει άδυναμία μετά-βασης από τή μιά θεωρία στήν άλλη, όσο και άδυνα-μία συγκρότησης ένιαίου γνωστικού άντικειμένου έπει-δή αυτό διασπάται στις έπιμέρους θεωρητικοποιήσεις.⁹ Υπάρχει δηλαδή άδυναμία συγκρότησης ένιαίας έπι-στημονικής γνώσης, τόσο έπειδή κάθε γνώση όπως και ή έπιστημονική είναι μιά (νομομοποιητική) αφήγηση, όσο και έπειδή αφού έχει αποκλειστεί κάθε έξωτερικό σημείο αναφοράς είναι αδύνατο να υπάρξει και σύ-γκριση μεταξύ των θεωριών, να έλεγχθει, δηλαδή ή έγκυρότητά τους.

Άπορροια αυτής τής θεώρησης για τή γνώση είναι ό έπιστημολογικός σχετικισμός, όπου όλα μπορούν να ισχύουν. Μάλιστα στον έπιστημολογικό αναρχισμό του Π. Φέγεραμπεντ, όπου όλα τά έπιχειρήματα κρίνονται ισοδύναμα και οι έπιλογές ισάξιες, —και καθώς απορ-ρίπτεται ή τυπική δεσμευτικότητα τής μεθοδολογίας και ύπονομεύεται ή όρθολογικότητα τής έπιστημονικής έπιλογής— αυτός προσλαμβάνει, τή στιγμή μάλιστα πού

3. Δημητρίου, Σ. «Ό φιλοσοφικός μεταμοντερνισμός και ή σχετικιστική άνάφραση του κριτικού φιλοσοφικού λόγου», *Ό Πολίτης*, τχ.108, 2003, σ. 28.

4. Kiely, R. «Στουκτουραλισμός, μαρξισμός και άνάπτυ-ξη», στό: Κύρτσος, Α.-Α., *Κοινωνιολογική Θεωρία τής Ανάπτυξης*, έκδ. Νήσος, Άθήνα 1999, σ. 300.

5. Bauman, Z. «Ό "φιλοσοφικός λόγος τής νεωτερικότη-τας" του Jürgen Habermas», στό: Βέλτσος, Γ. (έπιμ.), *Η δια-μάχη. Κείμενα για τή νεωτερικότητα*, Άθήνα 1990, σ. 68.

6. Graib, J. *Σύγχρονη κοινωνική θεωρία. Από τον Πάρ-σονς στον Χάμπερμας*, Άθήνα 1998, σ. 363. Δέν θά πρέ-πει να «άντιμετωπίσουμε-πλέον-τους λόγους ως σύνολα ση-μείων πού παραπέμπουν σέ περιεχόμενα ή παραστάσεις», γράφει χαρακτηριστικά ό Μ. Φουκώ, «άλλά ως πρακτικές πού σχηματίζουν συστηματικά τά άντικείμενα για τά όποια μιλούν». Foucault, M., *Η άρχαιολογία τής γνώσης*, Άθήνα 1987, σ. 77.

7. Βλ και Frank, M, «Διαφωμία και συναίνεση κατά τον J.-F. Lyotard και τον J. Habermas» στό: Βέλτσος, Γ. (έπιμ.), *Η διαμάχη. Κείμενα για τή νεωτερικότητα*, Άθήνα 1990, σ. 175.

8. Honeth, A. «Τό πάθος ενάντια στό καθολικό», στό: Βέλτσος, Γ. (έπιμ.), *Η διαμάχη. Κείμενα για τή νεωτερικό-τητα*, Άθήνα 1990, σ. 96.

9. Ψυχοπαίδης, Κ., *Κανόνες και άντινομίες στήν πολιτι-κή*, Άθήνα 1999, σ. 545.

έχει διαρρηχθεί ή σχέση μεταξύ γνώσης και απόφασης (δηλαδή ή απόφαση δέν προϋποθέτει τή γνώση), τή μορφή του αὐθορμητισμοῦ, του σχετικισμοῦ καί του νταταϊστικοῦ πειραματισμοῦ, χωρίς ἀναστοχασμό τῶν ὄρων αὐτῶν τῶν ἀποφάσεων.¹⁰ Ἡ αὐτονόμηση τῆς βούλησης ἀπό τή νόηση, δηλαδή ή ἀπελευθέρωση τῶν "γλωσσικῶν παιγνίων" ἀπό τόν λογοκεντρισμό καί τίς δεσμεύσεις του, πού ἐπαγγέλλεται ὁ μεταμοντερνισμός μαζί μέ τήν ἔμφαση στήν αἰσθητική ἐμπειρία, δηλαδή στήν ἐλευθεριακή δραστηριότητα καί στό φαντασιακό ἀπόθεμα του ἀτόμου, προετοιμάζει τό ἔδαφος γιά τήν ἐπικράτηση ἑνός συγκεκριμένου παραδείγματος ἐπιστήμης μέ κουλτουραλιστικά καί αἰσθητικιστικά στοιχεῖα ὅπως συμβαίνει σ' ἕνα βαθμό μέ τίς Πολιτισμικές Σπουδές (Cultural Studies). Βεβαίως ή ἀρχή εἶχε γίνει μέ τήν Αἰσθητική Θεωρία του Τ. Ἀντόρνο ὅταν αὐτός στήν προσπάθειά του νά εὐνοήσει τήν ἀναπαράσταση του μή ταυτοῦ, του ἑτερογενοῦς, τό ὅποιο ή (καντιανή) γνωσιοθεωρία ἀπέκλειε, παραχωροῦσε γνωστικές ικανότητες στήν τέχνη.¹¹ Σέ ἐπίπεδο κοινωνίας ή καλειδοσκοπική μορφή τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας, πού προωθείται ἀπό τόν μεταμοντερνισμό σημαίνει ἀδυναμία συγκρότησης συλλογικῶν ὑποκειμένων, ἐνῶ στό μεταδομιστή Μ. Φουκώ εἶναι ἀδύνατον νά ἀντιμετωπιστεῖ ὁ πανοπτισμός τῆς ἐξουσίας παρά μόνο μέ τοπικές ἀντιστάσεις καί μέ τόν κλεφτοπόλεμο τῶν ἀπόκληρων. Παράλληλα ή "οὐσιακρατία τῆς ταυτότητας" πού ἀπορρέει ἀπό τό μεταμοντέρνο παράδειγμα ὀδηγεῖ στόν κουλτουραλισμό καί τόν περσοναλισμό τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, καθώς ή κοινωνία ἀντικαθίσταται ὡς ἐξηγητική ἀρχή ἀπό τήν κουλτούρα, τά πρόσωπα, τό φύλο κ.ο.κ.

Ἀπό τήν ἄλλη ή ἐκπληροφόρηση τῆς γνώσης, δηλαδή ή μετατροπή τῆς γνώσης σέ πληροφορία καί ή διάχυσή της σ' ὀλόκληρη τήν κοινωνία, καθιστᾶ, σύμφωνα μέ τόν Φ. Λυοτάρ κάθε μετα-ἀφήγηση περιττή. Ἡ γνώση δέν συνιστᾶ πλέον αὐταξία ἀλλά ἔχει μόνο χρηστικό περιεχόμενο, καί ἀξία χρήσης ἔχει μόνο ή γνώση πού μπορεῖ νά συσκευαστεῖ, γεγονός πού γιά τό πανεπιστήμιο σημαίνει προσανατολισμό στήν ἀγορά. Στίς σύγχρονες κοινωνίες σκοπός τῆς ἀνώτερης ἐκπαίδευσης δέν εἶναι ή κοινωνική ὠφελιμότητά της σύμφωνα μέ τόν Φ. Λυοτάρ ἀλλά ή καλύτερη ἀποδοτικότητα του κοινωνικοῦ συστήματος.¹² Μέ τόν τρόπο αὐτό ὁ Λυοτάρ ἀπαλλάσσεται ἀπό τά ἐνοχλητικά ἐρωτήματα ἑνός μεταλόγου,¹³ δηλαδή μιᾶς "ἀρνητικῆς φιλοσοφίας" (Ἐγγελοσ)¹⁴ γιά τό περιεχόμενο τῆς ἐκπαίδευσης: ποιόν ὀφείλει νά ὑπηρετεῖ ή ἐκπαίδευση κ.ο.κ. ἐνῶ νομιμοποιεῖ καί ἐκεῖνη τήν αἴσθηση αὐτοαναφορικότητας του ὕστερου καπιταλισμοῦ πού προκύπτει ἀπό τήν ἡγεμονία του κεφαλαίου καί τῶν ἀγορῶν ἐπὶ τῆς ἐργασίας καί ἀπό τήν φετιχοποίηση τῆς τεχνολογίας καί τῶν ἐργασιακῶν νεωτερισμῶν (τεχνολογικός ντετερμινισμός).¹⁵

Ἡ ἀμφισβήτηση τοῦ πανεπιστημίου ὡς Universitas

Δύο εἶναι οἱ συνέπειες γιά τό πανεπιστήμιο πού προκύπτουν ἀπό αὐτές τίς θεωρήσεις: α) δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἐνιαία γνώση, καί β) ἐφόσον ή γνώση μετατράπηκε σέ πληροφορία, καταργεῖται οὐσιαστικά τό πανεπιστήμιο ὡς χώρος παραγωγῆς γνώσης πρὸς ὄφελος ἐξωπανεπιστημιακῶν δικτύων καί ἀτυπων μορφῶν παραγωγῆς καί διαμεσολάβησης γνώσης (βλ. Ἐνοιτικό Πανεπιστήμιο, ΠΣΕ κ.λπ.).¹⁶

Ἐμμεσα οἱ συνέπειες αὐτές ἀποτυπώνονται σ' ἕνα βαθμό καί στά προγράμματα σπουδῶν. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο δίνεται ἔμφαση στή διαθεματική γνώση (βλ. τήν ἐγκύκλιο του Ὑπουργείου Παιδείας γιά τήν ἀναμόρφωση τῶν προγραμμάτων σπουδῶν μέ ἀναφορά στήν ταυτότητα, στήν πληροφορική, καί στό φύλο), στήν ἐνίσχυση τῆς διεπιστημονικότητας (μέ τήν ἐννοια τῆς trans-disciplinarity παρά τῆς inter-disciplinarity), ἐνῶ ή ἐκπαιδευτική διαδικασία μετατοπίζεται ἀπό τή διδασκαλία (teaching) στή μάθηση (learning) μέ ἐπίκεντρο τό φοιτητή καί τή δυνατότητα αὐτός νά "φτιάχνει" ἀπό μόνος του τό πρόγραμμα σπουδῶν (σπονδυλωτά προγράμματα σπουδῶν).¹⁷ Τό Εὐρωπαϊκό Σύστημα Μεταφορᾶς Διδακτικῶν Μονάδων πού προωθεί ή Εὐρωπαϊκή Ἐνωση μέσω τῶν προγραμμάτων Socrates καί Erasmus, κινεῖται σ' αὐτήν τήν κατεύθυνση καθώς εἶναι εὐκολότερο νά ἐφαρμοστεῖ σέ πανεπιστήμια τά ὅποια ἀκολουθοῦν τό σύστημα τῶν Modules.¹⁸ Πίσω

10. Τσινόρεμα, Σ. «Ὁ ἐπιστημολογικός ἀναρχισμός του P. Feyerabend. Μιά ἀνολοκλήρωτη ἱστορική κριτική στό μεθοδολογισμό καί στό θεμελιωτισμό», *Ὀυτοπία*, τχ. 29, 1998, σ. 127 καί σ. 134.

11. Habermas, ὁ.π., σ. 93.

12. Λυοτάρ, Ζ.-Φ., *Ἡ μεταμοντέρνα κατάσταση*, Ἀθήνα 1993, σ. 120.

13. Ἄς ὑπενθυμίσουμε πῶς ὁ Φ. Λυοτάρ ἔγραψε τό βιβλίο *Μεταμοντέρνα κατάσταση* γιά τήν κυβέρνηση του Κεμπέκ. Τό βιβλίο αὐτό ἀποτελεῖ, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος (Λυοτάρ 1993, σ. 27), μιᾶ Ἐκθεση γιά τή γνώση στίς ἀναπτυγμένες κοινωνίες καί προτάθηκε στό Συμβούλιο τῶν Πανεπιστημίων.

14. Στήν "ἀρνητική φιλοσοφία" του Ἐγγελοσ ή κοινωνία καί τό κράτος ἐμφανίζονται ὡς δημιουργήματα τῆς ἱστορίας. Μαρκούζε, Χ., *Λόγος καί ἐπανάσταση*, Ἀθήνα 1983, σ. 310 καί σ. 319.

15. Jameson, ὁ.π.

16. Λυοτάρ 1993, σ. 124.

17. Πετμεξίδου, Μ. «Εὐέλκτα προγράμματα σπουδῶν. Ἡ ἐμπειρία τῆς Μ. Βρετανίας», στό: *Τμήμα Κοινωνιολογίας/Πανεπιστημίου Κρήτης, Προοπτικές καί μέλλον τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν στήν Ἑλλάδα*, Ρέθυμνο 1999, σ. 111.

18. Coulby, D. «Ὀικονομία τῆς γνώσης, ή Εὐρωπαϊκή Ἐνωση καί τά πανεπιστήμια», *Πανεπιστήμιο*, τχ. 4, 2001, σ. 9.

ἀπ' αὐτὴν τὴ μετατόπιση διακρίνει κανεὶς τὴν κον-στρουκτιβιστικὴ ἀντίληψη πῶς τὸ ὑποκείμενο εἶναι αὐτόνομο στὴν ἐπιλογή καὶ τὸν αὐτοπροσδιορισμὸ τῆς γνώσης καὶ τῶν γνωστικῶν δομῶν,¹⁹ καθὼς ὁ κοινωνικὸς κόσμος δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἀποτέλεσμα ἐμπειριῶν καὶ διαδράσεων. Μὲ δυσκολία αὐτὴ ἡ ἀντίληψη μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ στὴν «προοδευτικὴ παιδαγωγικὴ» τοῦ Τζ. Ντιούι (J. Dewey), καθὼς ἀπ' αὐτὴν ἔχει ἀφαιρεθεῖ ὁ κεντρικὸς τῆς πυρῆνας πού εἶναι ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ὑπάρχουσας κοινωνικῆς ὀργάνωσης.²⁰ Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐπιτυγχάνεται ἔμμεσα καὶ ἡ ἀναγνώριση τῆς μὴ ἐπιστημονικῆς γνώσης (στό πλαίσιο τῆς ἰσοτιμίας ἐπιστημονικῶν καὶ μὴ ἐπιστημονικῶν μορφῶν γνώσης πού ζητοῦσε ὁ Φέγιεραμπεντ) ἐνῶ ἀπελευθερώνεται ἡ βούληση καὶ ἡ δημιουργικὴ φαντασία τοῦ ἀτόμου πού ζητοῦν οἱ μεταμοντερνιστές, καὶ τὴν ὁποία ζητᾷ ἐπίσης ἐπίμονα ὁ Μεταφορντισμὸς, ὅταν ἀσκεῖ κριτικὴ στὸν Τεῖλορισμό.²¹ Δὲν χρειάζεται νὰ ἀναφέρουμε ἐδῶ ποιοὶ θὰ εὐνοηθοῦν ἀπὸ μιά τέτοια διαδικασία. Σὲ κάθε περίπτωση ὅμως ἡ δυνατότητα ἐπιλογῆς καὶ αὐτοπροσδιορισμοῦ τῆς γνώσης καθὼς καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς δημιουργικῆς φαντασίας προϋποθέτει γνωστικὲς ικανότητες οἱ ὁποῖες ἐξαρτῶνται σχεδὸν κατ' ἀπόλυτο τρόπο ἀπὸ τὸ κοινωνικο-πολιτικὸ περιβάλλον τοῦ ἀτόμου (δηλαδή ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ κεφάλαιο, τοὺς γλωσσικὸς κώδικες, τὰ ταξικὰ habitus κ.ο.κ.). Ὁ κατακερματισμὸς τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας, πού ἐγγράφεται στὶς μεταμοντέρνες προσεγγίσεις, ἐξηγεῖ καὶ τὸν κατακερματισμὸ τῆς γνώσης ἀλλὰ καὶ τὸν γνωστικὸν ἀντικειμένων. Τὸ ἐπιστημονικὸ πεδίο συγκροτεῖται πλέον χωρὶς ἀναφορά στὶς δομὲς ἀλλὰ ἀνιστορικά καὶ μὲ ἀναφορά στὶς ἐπιμέρους κοινωνικὲς πραγματικότητες (ταυτότητα, διαφορὰ, φύλο, κ.ο.κ.) οἱ ὁποῖες στὸ ὄνομα μιᾶς πληθυντικῆς πραγματικότητας φετιχοποιοῦνται μὲ ἀποτέλεσμα, καὶ ἀφοῦ ἔχουμε παραιτηθεῖ ἀπὸ ἐνιαῖα κριτήρια ἀξιολόγησης καὶ ἱεράρχησης, νὰ ὀδηγούμαστε καὶ σ' ἕναν ἀγνωστικισμὸ.

Οἱ θεωρήσεις αὐτές ὅπως εἶναι αὐτονόητο καταλύουν τὸ πανεπιστήμιο ὡς Universitas, ὡς χῶρο παραγωγῆς καὶ ἐνοποίησης μορφῶν καὶ κατηγοριῶν γνώσης.

Οἱ λειτουργίες τοῦ πανεπιστημίου

Βεβαίως τὸ πανεπιστήμιο ἔχει συγκεκριμένες λειτουργίες στὸν ὑφιστάμενο κοινωνικὸ καταμερισμὸ ἐργασίας. Τὰ πανεπιστήμια ἔχουν οἰκονομικὴ, ἰδεολογικὴ ἀλλὰ καὶ καταναλωτικὴ λειτουργία. Ἡ οἰκονομικὴ λειτουργία προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ὑπαρξῆς γνώσεων, δεξιοτήτων καὶ ἐιδικεύσεων σὲ ἐργασιακὰ περιβάλλοντα πού δομοῦνται ἱεραρχικὰ ἀκολουθώντας τοὺς διαχωρισμοὺς ἀνάμεσα στὴν διανοητικὴ καὶ τὴν χειρωνακτικὴ ἐργασία ἀλλὰ καὶ ἀνάμεσα στὴ διευθυντικὴ/σχεδιαστικὴ καὶ τὴν ἐκτελεστικὴ ἐργασία. Ἡ κοινωνικοποίηση τῶν ἀτόμων σὲ κοινωνικοὺς ρόλους πού ἀπορ-

ρέουν ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς διαχωρισμοὺς (ὅπως εἶναι αὐτοὶ τῶν καθηγητῶν, τῶν διευθυντῶν, τῶν μηχανικῶν, τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων, τῶν τεχνικῶν στελεχῶν, τῶν στρατιωτικῶν, τῶν πολιτικῶν, τῶν κληρικῶν κ.ἄ.) μὲ τὶς ἀντίστοιχες συμπεριφορὲς (ἐπαρσης, καρτερίας, περιφρόνησης, ὑποταγῆς κ.ο.κ.)²² συμβάλλει οὐσιαστικά στὴν ἀναπαραγωγὴ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων παραγωγῆς. Καταλυτικὸς εἶναι ὁ ρόλος τοῦ πανεπιστημίου καὶ στὴ συγκρότηση τῶν νέων μικροαστικῶν στρωμάτων καθὼς μέσῳ τῶν δυνατοτήτων κοινωνικῆς ἀνέλιξης, αὐτὰ τὰ στρώματα τοποθετοῦνται στὴν κοινωνικὴ δομῆ.²³ Ἡ ἐξέλιξη τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης στὶς ΗΠΑ μέσα σὲ δύο δεκαετίες μετὰ τὸ 1945 σὲ μαζικὴ συντέλεσε σημαντικὰ στὸν σχηματισμὸ τῆς νέας μικροαστικῆς τάξης, τῶν "χαρτογιακᾶδων".²⁴ Γιὰ τὴν περίπτωση τῆς Ἑλλάδος τὸ πρόβλημα ἔχει θεθεῖ ἀπὸ τὸν Κ. Τσουκαλά.

ΣΕ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΔΙΕΥΡΥΜΕΝΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ, ὅπου ἔχει ἐμπορευματοποιηθεῖ τόσο ἡ ἐργατικὴ δύναμη ὅσο καὶ τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας, οἱ λειτουργίες αὐτές πού μόλις ἀναφέραμε εἶναι κρατικὲς λειτουργίες. Τὸ γεγονός αὐτὸ προσδιορίζει τὸν δημόσιο χαρακτῆρα τοῦ πανεπιστημίου ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπο χρηματοδότησής του. Ἐπειδὴ ἡ κοινωνία πρέπει νὰ ἀναπαραχθεῖ ὡς ὁλότητα, τὸ κράτος πού διασφαλίζει αὐτὴν τὴν ἀναπαραγωγὴ ἀναλαμβάνει καὶ τὴ χρηματοδότηση τοῦ πανεπιστημίου στό πλαίσιο τῆς κοινωνικοποίησης τοῦ κόστους ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ ἐκπαίδευση ἀναδεικνύεται σὲ δημόσιο ἀγαθὸ, ὅπως ἡ υγεία, ἡ κοινωνικὴ ἀσφάλιση κ.ἄ. δηλαδή σὲ ἀξία χρήσης πού προσφέρεται δωρεάν ἢ σὲ χαμηλὸ κόστος. Τὰ πανεπιστήμια ἀναλαμβάνουν τὸν κύριο ὄγκο τῆς βασικῆς ἐρευνας καὶ τὰ ἰνστιτούτα ἢ τὰ ἐρευνητικὰ ἰδρύματα, πού πάλι χρηματοδοτοῦνται ἀπὸ τὸ κράτος, τὴν ἐφαρμοσμένη ἐρευνα (ὅπως τὸ MIT στὶς ΗΠΑ, ἢ τὸ Max Plank Institut στὴ Γερμανία). Ἐπίσης σημαντικό μέρος τῆς ἐφαρμοσμένης ἐρευ-

19. Dinter, F. «Zur Diskussion des Konstruktivismus im Instruktionsdesign. Constructivism and Instructional Design», *Unterrichtswissenschaft* 3, 1998, σ. 276.

20. Γρόλλιος, Γ./Λιάμπας, Τ. «Εὐέλικτη ζώνη καὶ μέθοδος projekt», *Ἐκπαιδευτικὴ Κοινότητα*, τχ. 60, 2002, σ. 14.

21. Γιὰ τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς τῆς κριτικῆς βλ. Ἀλεξίου, Θ., *Ἔργασία, ἐκπαίδευση καὶ κοινωνικὲς τάξεις. Τὸ ἱστοριο-θεωρητικὸ πλαίσιο*, Ἀθήνα 2002.

22. Βλ. Ἀλτουσέρ, Λ., *Θέσεις*, Ἀθήνα 1990, σ. 94.

23. Ἀσημακοπούλου, Μ./Τσιαντούλα, Α. «Τὸ μαζικὸ Πανεπιστήμιο ἀναγκαῖο καὶ στό νέο αἰῶνα», *Ἐλευθεροτυπία* 27-5-2000 (Ἀφιέρωμα: Τὸ Πανεπιστήμιο στὸν 21ο αἰῶνα), σ. 16.

24. Wright Mills, C., *Οἱ χαρτογιακᾶδες. Ἡ νέα μεσαία ἀμερικανικὴ τάξη*, Ἀθήνα 1970.

νας (νέα προϊόντα, νέες τεχνολογίες) γίνεται, όπως είναι αυτονόητο, μέσα στις ίδιες τις επιχειρήσεις, δηλαδή στο χώρο παραγωγής. Το γεγονός αυτό προσδιορίζει και τα περιθώρια ιδιωτικοποίησης του πανεπιστημίου, δηλαδή μετατροπής της εκπαίδευσης από αξία χρήσης σε ανταλλακτική αξία (έμπορεύμα). Σε καμία περίπτωση η βασική έρευνα αλλά και το μεγαλύτερο μέρος της εφαρμοσμένης έρευνας δεν μπορεί να ιδιωτικοποιηθεί, γιατί το κόστος θα μεταφερθεί έμμεσα στις ίδιες τις επιχειρήσεις που θα κληθούν να καταβάλλουν υψηλότερους μισθούς.

ΑΥΤΟ ΟΜΩΣ ΠΟΥ ΠΡΩΘΕΙΤΑΙ κυρίως μέσα από μία ρητορική "κρίσης" του πανεπιστημίου είναι το άνοιγμα των πανεπιστημίων στις επιχειρήσεις, με την έννοια ότι το πανεπιστήμιο θα πρέπει να προασανατολιστεί στην παραγωγή γνώσεων και καινοτομιών απολύτως αναγκαίων για τις επιχειρήσεις που θα συνδυάζουν έναν υψηλό βαθμό εφαρμοσιμότητας, απ' όπου θα προκύπτει και η μετρησιμότητά τους. Αυτό για το πανεπιστήμιο σημαίνει μεταφορά κονδυλίων από τη γενική χρηματοδότηση στη χρηματοδότηση συγκεκριμένων έρευνητικών δραστηριοτήτων που μπορούν να συνδεθούν άμεσα με την αγορά. Κατ' αυτόν τον τρόπο κοινωνικοποιείται το κόστος των καινοτομιών και της παραγωγής γνώσεων, το οποίο μεταβιβάζεται πάλι από τις επιχειρήσεις στο κράτος.²⁵ Σε συνάρτηση μ' αυτήν την εξέλιξη τίθεται και το ζήτημα της αξιολόγησης των έρευνητικών αποτελεσμάτων, δηλαδή της σύνδεσης του πανεπιστημίου με την αγορά. Σ' αυτό το πλαίσιο όμως η αποτίμηση του έρευνητικού έργου με βάση ποσοτικούς δείκτες καθιστά την αξιολόγηση αντικείμενο εξωακαδημαϊκών θεσμών. Καθώς μάλιστα η χρηματοδότηση εξαρτάται πλέον από τη σύνδεση των πανεπιστημίων με τις επιχειρήσεις οξύνεται και ο ανταγωνισμός μεταξύ πανεπιστημιακών ιδρυμάτων.²⁶ Το ζητούμενο είναι το πανεπιστήμιο να δρᾷ ως να είναι επιχείρηση,²⁷ χωρίς όμως να λειτουργεί κερδοσκοπικά, γιατί αυτό θα αύξησει το κόστος του εκπαιδευτικού προϊόντος, για να χρησιμοποιήσουμε τον όρισμό του ΠΟΕ για την εκπαίδευση, και συνεπώς θα οδηγήσει στην αύξηση των μισθών.

Άμεση συνέπεια της μεταφοράς κονδυλίων στα αξιολογούμενα προγράμματα είναι η μείωση κονδυλίων για τη βασική εκπαίδευση και έρευνα αλλά και η μείωση των δαπανών για τις κοινωνικές επιστήμες.²⁸ Μάλιστα η καθιέρωση εθνικών κανόνων αξιολόγησης, όπως στην Αγγλία, -σ' αντίθεση με χώρες όπως η Γαλλία ή η Αυστραλία όπου το πανεπιστήμιο κρίνεται σε σχέση με τη δική του δήλωση περί επιθυμητής επίδοσης-, τυποποιεί και μεταφέρει τον θεσμικό έλεγχο για τον προσδιορισμό της αριστείας στη διδασκαλία και στην έρευνα σε γραφειοκρατικούς κανόνες, αναδεικνύοντας σε διακύβευμα όχι την επιστημονική πρωτοτυπία, τη μόρφωση, τη διανοητική εργασία και τις σχέσεις και διαδράσεις που αναπτύσσονται στο χώρο

του πανεπιστημίου, αλλά ένα Discours για τη συγκριτική επίδοση και την εθνική κατάταξη.²⁹

Βεβαίως θά ήταν ελιτίστικη μία αντίληψη που θά ήθελε το πανεπιστήμιο σε ασύμπτωτη τροχιά με την επαγγελματική εξέλιξη των φοιτητών και των φοιτητριών. Έντούτοις το πρόβλημα της απασχόλησης παραμένει πάντα ένα δομικό πρόβλημα που αφορά πρωτίστως τον τρόπο κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας, αλλά και ένα πολιτικό πρόβλημα με την έννοια πως μία κενύσιανη πολιτική λ.χ. θά μπορούσε να χειριστεί με μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα ζητήματα απασχόλησης. Στο βαθμό που η πολιτική βρίσκεται έγκλωβισμένη στο σύνδρομο της "υπερφορτωμένης κυβέρνησης"³⁰ αρνούμενη ουσιαστικά να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της απασχόλησης, αυτό μεταφέρεται στο πανεπιστήμιο, τροφοδοτώντας την "κρίση" του πανεπιστημίου, για την οποία μιλήσαμε παραπάνω. Από την άλλη οι εκπαιδευτικές επιδόσεις πολύ λίγο μπορούν να συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη, όπως διατείνεται σήμερα ή θεωρία της οικονομίας της γνώσης, ή οποία συνιστά, όσον αφορά αυτή τη διάσταση του προβλήματος, μία επαναδιατύπωση της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου.³¹ Αλλά και εκεί όπου εμφανίζεται άμεσότερη σχέση του πανεπιστημίου και του εκπαιδευτικού συστήματος με την οικονομία και την απασχόληση αυτή παραπέμπει πάλι σε θετικές εξωτερικότητες (externalities) που συνθέτουν το "ανθρώπινο κεφάλαιο" μιάς χώρας, το οποίο πάλι καθορίζεται σε σημαντικότερο βαθμό από εξωεκπαιδευτικές παραμέτρους (κοινωνική καταγωγή, πολιτισμικό περιβάλλον, πολιτισμικό και γλωσσικό κεφάλαιο κ.ά.).

Δημόσιο πανεπιστήμιο και πανεπιστημιακοί

Η αντίληψη που θέλει το πανεπιστήμιο να λειτουργεί ως επιχείρηση μετατρέπει την εκπαίδευση σε έμπορεύμα, τον φοιτητή ή τη φοιτήτρια σε πελάτες και καταναλωτές, τους εργαζομένους σε πλασιέ. Έδῶ, όπως αντιλαμβάνεστε, παρεισφρεί μία βασική θέση του με-

25. Σωτήρης, Π. «Πανεπιστήμιο και καπιταλιστική αναδιάρθρωση», *Θέσεις*, τχ. 76, 2001, σ. 33.

26. Harvie, D. «Alienation, Class and Enclosure in UK Universities», *Capital and Class*, τχ. 7, 2000.

27. Cowen, R. «Ακαδημαϊκή Έλευθερία, Πανεπιστήμιο και οικονομία της Γνώσης», *Πανεπιστήμιο*, τχ. 2, 2002, σ. 18.

28. Το ποσοστό έρευνητικής δαπάνης για τις κοινωνικές επιστήμες μειώθηκε από 8% το 1973 σε 4,6% το 1997. *National Science Board: Science and Engineering Indicators 2000*, Washington 2000.

29. Cowen, *οπ.*, σ. 21.

30. Χέλντ, Ντ., *Μοντέλα δημοκρατίας*, Αθήνα 1995.

31. Karabel, J./Halsey, A.-H., *Power and ideology in Education*, New York 1977.

ταμοντερισμού που βλέπει τα πράγματα από την όπτική του καταναλωτή, έννοώντας πώς η αισθητική διάσταση των προϊόντων που χαρακτηρίζουν την κατανάλωση στο μεταμοντέρνο καπιταλισμό και αποτυπώνονται στις συμβολικές-μεταύλιστικές αξίες και ανάγκες των νέων μεσαίων στρωμάτων, αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία για την αναγνώριση της ιδιωτικής και κοινωνικής ταυτότητας σε βάρος της παραγωγής.³² Ασφαλώς τα ζητήματα αυτά τα έχει θέσει και ο μεθοδολογικός ατομικισμός, έχαστο σημείο ανάλυσης του οποίου είναι το άτομο, οι επιθυμίες του και οι ιδεοληψίες του. Η διαφοροποιημένη και εξατομικευμένη κατανάλωση απελευθερώνει επιτέλους, σύμφωνα με αυτές τις απόψεις, το έκλεκτικιστικό και ήδονιστικό πνεύμα, όπως τό ζητούσαν οι μεταμοντεριστές, τό οποίο μέχρι τώρα, εξαιτίας του λογοκεντρισμού ή της μαζικής και τυποποιημένης παραγωγής του Φορντισμού στον οποίο αντιστοιχούσαν πραγματιστικές ανάγκες, δεν μπορούσε να άρθρωθεί.³³ Η θέση αυτή παραχωρεί, όπως αντιλαμβάνεται κανείς, μία προνομακή μεταχείριση στη σφαίρα κατανάλωσης έναντι της παραγωγής, υπονοώντας πώς η μετάδοση στη "μεταβιομηχανική κοινωνία" ή στο "Μεταφορντισμό" (δηλαδή στις νεοτεϊλορικές μορφές παραγωγής) προήλθε από τη σφαίρα της ζήτησης, δηλαδή της κατανάλωσης και όχι από τη σφαίρα της παραγωγής.³⁴ Για την ιστορία αναφέρουμε πώς ο κύριος λόγος που συνέβαλε στην αποκέντρωση της παραγωγικής διαδικασίας και στην υιοθέτηση μεταφορντιστικών (νεοτεϊλορικών) μορφών παραγωγής ήταν τό ξεπέρασμα της άκαμψιας των τεϊλορικών συστημάτων παραγωγής (βλ. Τογιτισμός, απέριπτη παραγωγή κ.λπ.), αλλά και η αντιμετώπιση του υπερβολικού κόστους εργασίας που προέκυπτε από τη δυσφορία και την αντίδραση στους χώρους εργασίας. Βεβαίως για μία κοινωνία που θέλει να λησμονήσει τά περί τάξεων και την αντιπαράθεση για την ιδιοποίηση του κοινωνικού πλεονάσματος, αναφέρει χαρακτηριστικά ο Φ. Τζαίμσον, η προσέγγιση του προβλήματος από την όπτική του καταναλωτή, αποδεικνύεται ιδιαίτερα λειτουργική καθώς απαλλάσσει τους ανθρώπους από εκείνη την ιδιαίτερη ενοχή όταν δεν μπορούν να φέρουν στη μνήμη τους την εργασία που ενσωματώθηκε στα παιχνίδια, ή στα επιπλά τους.³⁵

Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ως επιχείρηση θέτει και τό ζήτημα της θέσης των πανεπιστημιακών. Μέ βάση τη συλλογιστική του Ν. Πουλαντζά αυτοί θα μπορούσαν να τοποθετηθούν στα νέα μικροαστικά στρώματα, καθώς η εργασία τους δεν είναι παραγωγική, δεν εμπλέκονται άμεσα στην παραγωγή υπεραξίας. "Ας υπενθυμίσουμε ότι ο Πουλαντζάς ταυτίζει την εργατική τάξη με την χειρωνακτική εργασία. Κατά τη γνώμη μας η έννοια του Ε.Ο. Ράιτ για τις «άντιφατικές θέσεις μέσα στις ταξικές σχέσεις»³⁷ συνιστά ένα καλό μεθοδολογικό εργαλείο για να αναλύσει κανείς τη θέση των πανεπιστημιακών στην κοινωνική δομή. Οι πανεπιστημιακοί κινούνται ως κοινωνική ομάδα σε

μία περιοχή "άντιφατικών ταξικών θέσεων" με την έννοια ότι αυτοί δεν ανήκουν ούτε στα νέα μικροαστικά στρώματα ούτε στην εργατική τάξη. Από τη μία αυτοί είναι μισθωτοί εργαζόμενοι, εξαρτώνται δηλαδή, έφ'όσον δεν κατέχουν μέσο παραγωγής, από την πώληση της εργατικής τους δύναμης, δηλαδή των διανοητικών τους δεξιοτήτων. Από την άλλη αυτοί συγκροτούν κατά κάποιο τρόπο μία κατηγορία "ήμιαυτόνομων εργαζομένων" που ελέγχουν σε σημαντικό βαθμό την εργασιακή τους διαδικασία, -ή όποια αναπτύσσεται και συλλογικά,³⁸ και τό περιεχόμενό της (που είναι ή διδακτική και ή ερευνητική δραστηριότητα). Νά τό πούμε διαφορετικά: αυτοί δεν είναι πλήρως άλλοτριωμένοι από την εργασία τους και τά προϊόντα της όπως οι εργάτες. Τό γεγονός επίσης ότι στον καταμερισμό εργασίας τό πανεπιστήμιο άσκει συγκεκριμένες λειτουργίες, όπως τις προσδιορίσαμε παραπάνω, και οι πανεπιστημιακοί είναι κάτοχοι γνώσεων και δεξιοτήτων άκρως αναγκαίων στον καπιταλιστικό καταμερισμό εργασίας, δίνει τή δυνατότητα στους πανεπιστημιακούς να αποσπούν από τό κοινωνικό πλεόνασμα, δηλαδή από την εργασία άλλων, άμοιβές που είναι όμως πάνω από τό κόστος παραγωγής και άναπαραγωγής της εργατικής τους δύναμης.³⁹ Συνεπώς τό πρόβλημα που θέτει ή λειτουργία του πανεπιστημίου ως επιχείρησης, επαναφέρει στο προσκήνιο τό ζήτημα ποιός παράγει τή γνώση και ποιός τήν ελέγχει; Η ανάληψη της διαχείρισης της γνώσης από τις επιχειρήσεις και ο διαχωρισμός μεταξύ παραγωγής και έλέγχου της γνώσης σημαίνει ουσιαστικά τήν έμπέδωση τεϊλορικών μορφών εργασίας στο πανεπιστήμιο. Έφ'όσον έπρόκειτο μόνο για τήν διαφύλαξη της εργασιακής άυτονομίας των άμεσων παραγωγών, δηλαδή των

32. Gough, J. «Industrial Policy and Socialist Strategy: Restructuring and the Unity of the Working Class», *Capital and Class*, τχ. 29, 1988.

33. Habermas, ό.π., 93.

34. Μαρουδέας, Σ. «Κοινωνικές ανισότητες και σύγχρονος καπιταλισμός: Τό τέλος των τάξεων; Κριτική έπισκόπηση των θεωριών της Ρίξοοπαστικής Πολιτικής Οικονομίας» στο: *Ίδρυμα Σάκης Καράγιωργας: Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός*, Αθήνα 1998, σ. 153.

35. Jameson, F., *Τό μεταμοντέρνο ή ή πολιτισμική λογική του ύστερου καπιταλισμού*, Αθήνα 1999, σ. 125.

36. Πουλαντζάς, Ν., *Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό*, Αθήνα 1984, 239 κ.έ.

37. Wright, E. O., *Classes*, London 1985.

38. Τό γεγονός ότι σ' ένα άρθρο υπάρχουν παραπομπές σ' άλλους συγγραφείς δεν στοχεύει μόνο στην τεκμηρίωση μιάς θέσης αλλά θέλει να υποδείξει πώς τό προϊόν που παράγεται στο πανεπιστήμιο, δηλαδή ή ελεύθερη γνώση των συνθηκών άναπαραγωγής της κοινωνίας, είναι και μία συλλογική διαδικασία.

39. Wright, E.-O., *Class, Crisis and the State*, London 1978, σ. 75 κ.έ.

πανεπιστημιακῶν, θά μπορούσε νά χαρακτηρίσει κα-
νείς αὐτό τό ζήτημα συνδικαλιστικῆς μορφῆς. Ὡστόσο
διακυβεύονται πολλά περισσότερα πράγματα.

Κατά τήν ἀποψή μας τό ζήτημα αὐτό μπορεῖ νά
ιδωθεῖ ὀλοκληρωμένα μέσα ἀπό τήν ἔννοια τῆς ἡγεμο-
νίας τοῦ Ἄντ. Γκράμσι.⁴⁰ Παρόλο πού ἡ ἡγεμονία ἔχει
σαφῶς ταξικό περιεχόμενο, ἐπειδή αὐτή ἐκφράζει καί
μιά κατάσταση ἰσορροπίας δυνάμεων, ἐμπεριέχει μαζί
μέ τό στοιχεῖο τῆς διαρκοῦς διαπραγμάτευσης καί συμ-
φέροντα τῶν κυριαρχοῦμενων τάξεων. Μ' αὐτήν τήν
ἔννοια ἡ λειτουργία τοῦ πανεπιστημίου, δηλαδή τό κα-
θεστῶς ἐργασίας τῶν πανεπιστημιακῶν, ἡ αὐτοτέλεια
τοῦ πανεπιστημίου, ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐρευνητῆ καί ἡ
αὐτονομία τοῦ διδάσκοντα ἀποτυπώνουν αὐτήν τήν
κατάσταση. Μάλιστα ὁ νομοθέτης σάν ἐκφραστής κα-
τά κάποιον τρόπο μιᾶς "κοινῆς βούλησης" καί γνωρίζον-
τας ἀπό τήν ἱστορία πῶς τό κράτος μπορεῖ νά ταυ-
τιστεῖ μέ τά συμφέροντα μιᾶς κοινωνικῆς τάξης, κα-
τοχρώνει καί συνταγματικά αὐτή τή λειτουργία. Ἄς
ἔχουμε ὑπόψη πῶς τό καθεστῶς πού διέπει σήμερα τή
λειτουργία τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου προέκυψε
ἀπό τήν κρίση ἡγεμονίας τῆς ἀσικῆς τάξης, μετά τή
δικτατορία τῆς 21ης Ἀπριλίου τοῦ 1967, πού σήμαι-
νε καί ἀδυναμία τῆς νά διευθύνει τόν συνασπισμό
ἐξουσίας μέ τίς σύμμαχες τάξεις, ἀλλά καί νά εἶναι κυ-
ρίαρχη στήν κοινωνία, χωρίς παραχωρήσεις.

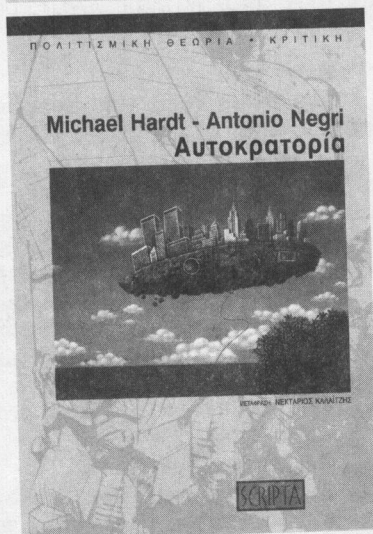
Ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν παραχωρήσεων εἶναι καί
ἓνα κοινωνικό καί πολιτισμικό κεκτημένο πού ἀντι-
λαμβάνεται τό πανεπιστήμιο ὡς χῶρο (ἐπαν)ἀπόκτη-
σης γνώσης καί ὡς χῶρο ἐπανιδιοποίησης ἐνός μέρους
τοῦ ἐλεύθερου χρόνου πού ἡ κοινωνία συλλογικά ἔχει
παράξει, μέ τήν ἔννοια πῶς γιά νά ὑπάρξει χρόνος
φοίτησης κάποιος ἔχουν ἐργαστεῖ. Ἡ κοινωνία δηλαδή
ἔχοντας ἐπίγνωση πῶς ἡ ἐργασία ἀπογυμνώθηκε ἀπό
τό προϊόν τῆς ἀλλά καί ἀπό τά μέσα παραγωγῆς καί
τῆς ἐνσωματωμένης σ' αὐτά γνώσης νομοποιεῖ στή
μορφή τῶν κοινωνικῶν διακαιωμάτων ἀξιώσεις ἐπανι-
διοποίησης χρόνου καί γνώσης. Γιά νά συμβεῖ ὅμως
αὐτό ἡ πρόσβαση στό ἀγαθό τῆς παιδείας θά πρέπει
νά διασφαλίζεται σέ ὅλους ἐνῶ αὐτή ἡ διαδικασία
ἐπανιδιοποίησης δέν μπορεῖ νά γίνει ξανά ἀντικείμενο
τῶν μηχανισμῶν τῆς ἀγορᾶς. Τό πανεπιστήμιο δηλαδή
δέν μπορεῖ νά λειτουργεῖ ὡς ἐπιχείρηση.

40. Gramsci, A., *Selections from the Prison Notebooks*,
New York 1971.

41. Ἡ προβληματική αὐτή ἀναπτύσσεται στό: Γράβαρης,
Δ. «Χρόνος, ἐργασία, πολιτική», στό: Ἑπτὰ Ἡμέρες (Κα-
θημερινή). Ἑργατική Πρωτομαγιά, 28-4-2003, σ. 23.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ-ΚΡΙΤΙΚΗ • ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ-ΚΡΙΤΙΚΗ • ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ-ΚΡΙΤΙΚΗ

Michael Hardt - Antonio Negri **Αυτοκρατορία**

Ἡ Αυτοκρατορία εἶναι μια ἀπό τις πιο ευφυεῖς, ἐμβριθεῖς καί
διδασκαλικές πολιτικές ἐρμηνεῖες που ἔχουμε στη διάθεσή μας
μέχρι τώρα σχετικά με τό φαινόμενο που ονομάζουμε
«παγκοσμιοποίηση». Ἀναμετρούμενοι κριτικά με τις μετααποικιακές
καί μετανεωτερικές θεωρίες, καί γνωρίζοντας πολύ καλά τις
πολλαπλές ἐκδοχές τῆς νεωτερικότητας καί τῆς κεφαλαιοκρατίας,
ο Hardt καί ο Negri ἐπανεξετάζουν τόν μαρξισμό γιά νά ἀναπτύξουν
ἓνα ὄραμα τῆς πολιτικῆς που εἶναι ταυτόχρονα πρωτότυπο καί
ἐπίκαιρο. Αὐτό τό ἐξαιρετικά ἐντυπωσιακό βιβλίο θα συζητηθεῖ
γιά πολύ καιρό.

DIPESH CHAKRABARTY

SCRIPTA

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 10 • ΑΘΗΝΑ 10680 • ΤΗΛ.: 210 3616 528 • FAX: 210 3616 529
email: scripta@hellasnet.gr • www.scripta.gr

«ΜΑΡΓΑΡΙΤΑΡΙΑ»

Μάιος 2003, στή Νεότερη Έλληνική Ίστορία τής Γ΄ Λυκείου - Γενικής Παιδείας

του Άλιέως Μαργαριταριών

Παλαιόθεν αναγνώστης του «Πολίτη» ο Α.Μ., μās απέστειλε έκτενές απάνθισμα απαντήσεων μαθητών και μαθητριών τής Γ΄ Λυκείου, πού διαγωνίστηκαν πριν λίγες μέρες στο μάθημα Ίστορίας Γενικής Κατεύθυνσης. Τό δημοσιεύουμε βεβαιώνοντας ότι οι απαντήσεις είναι αυθεντικές, προς τέρψιν –οί σοβαρές αναλύσεις, άλλη φορά.

ΘΕΜΑ Α1

Α.1.1. Ποιά ήταν τά αίτια και ποιές οι άφορμές για τήν εκδήλωση του κινήματος του Στρατιωτικού Συνδέσμου στο Γουδί, τό 1909;

Άπαντήσεις:

1. [...] ότι οι αστικές τάξεις έχουν χάσει τά προνόμιά τους και ότι θά έπρεπε νά γίνει κάτι άμεσα έτσι ώστε ο πόλεμος νά βαδίζει προς τό τέλος του.
2. ο λαός ζητούσε νά βρει λύση στο έλληνικό ζήτημα.
3. τά αίτια ήταν ή χρεωκοπία πού έγινε στο Γουδί.
4. όλος ο πληθυσμός από τό Γουδί εξέγέρθηκε και άρχισε νά κατηγορεί τήν όργάνωση του στρατού γιατί έξετίας τους τό Γουδί άρχισε νά χάνει τά εδάφη του [...] τότε όλες οι γειτονικές περιοχές άρχισαν νά σχηματίζουν τήν έντήπωση ότι τό Γουδί θά αρχήσει κάποια έκστρατεία.
5. τά αίτια εκτός στρατιωτικά ήταν και πολιτικά για τήν άπελευθέρωση τής πόλης.
6. αίτία ήταν ο έλληνοϊταλικός πόλεμος πού είχε ξεσπάσει.

7. οφείλεται στην ένταση πού δημιουργήθηκε μεταξύ των προκρίτων και των κλεφτακαπεταναίων.
8. ο κόσμος ήταν δυσαρεστημένος από τή διοίκηση του βασιλιά Κωνσταντίνου. Έτσι ή αντίβασιλεία δημιούργησε τό κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου.
9. οι Νεότουρκοι (ένν. πριν τό 1909) απομονώνουν τους Έλληνες μακριά από τά κέντρα άνεφοδιασμού τους, χωρίς καμιά έπαφή με τήν Ελλάδα και τους αναγκάζουν νά έκτουριστούν. Άπέναντι σ' αυτή τήν αντιμετώπιση οι Έλληνες προβαίνουν σε κίνημα στο Γουδί.

Α.1.2. Πώς έλεκτείνεται ή οικονομική κρίση του 1929 από τίς Ήνωμένες Πολιτείες σε όλόκληρο τόν κόσμο;

Άπαντήσεις:

1. λόγος αυτής τής οικονομικής κρίσης ήταν ή έξαρ-γύρωση του χρυσου.
2. οι ΗΠΑ δέν δοηθοΰσαν όποια χώρα τους ζητούσε

βοήθεια νά εἶχε λίγο περιουσία δηλαδή παράδειγμα θά βοηθοῦσε μιά χώρα μέ μεγάλη ἔκταση γιά νά μπορεῖ νά τῆς ἀποσπάσει περιουσία καί ὅλα αὐτά τά κάνει γιατί περνᾷ οικονομική κρίση καί μέ αὐτούς τούς τρόπους τήν μεταβιβάζει καί στήν ἄλλες χώρες. Τά ἐπόμενα χρόνια ὅμως εἶναι διαφορετικά γιατί εἶναι ἡ βιομηχανική ἐπανάσταση καί

- κάπως συνέρχεται ἀπό τήν κρίση πού πέρανε.
3. μέ τήν κρίση πού περνάει ἡ οἰκονομία καταστρέφονται παταγοδός.
  4. ἀλλά καί οἱ Ἀφρικανικές χώρες ἀντιμετώπισαν πρόβλημα ἀφοῦ μέ αὐτά τά δάνεια εἶχαν ἀρχίσει νά ἀναπτύσσονται.
  5. ἡ Γαλλία εἶχε σταδιοδρομήσει στό χῶρο τῶν ἐπιχειρήσεων.
  6. τέλος παρατηρῆται μεγάλη οικονομική κρίση καί στά δικτατορικά καθεστώτα ὅπου ἐπικρατοῦσε τό μονοπωλιακό καφάλαιο.

ΘΕΜΑ Α2

Α.2.1. Να δώσετε τό περιεχόμενο τῶν ἀκόλουθων ὀρων:

α. Κομιτατζήδες

Ἀπαντήσεις:

1. αὐτοί πού ἔχουν χρήματα καί δόξα.
2. ἰσχυρή τάξη πού κατεῖχε μεγάλες ἐκτάσεις γῆς.
3. ἄτομα τά ὅποια εἶχαν ἰσχυρή δύναμη μέσω τῆς ὁποίας ἐπέβαλαν τίς ἀπόψεις τους.
4. [...] ἢ ἄλλιῶς πρόκριτοι.
5. οἱ ἐπονομαζόμενοι τοκογλύφοι τῆς ἐποχῆς [...] σέ ἀντάλλαγμα ὅμως νά τούς ἐπαιρναν (ἐνν. ἀπ' τούς δανειολήπτες) καί τό τελευταῖο κοματάκι γῆς πού τούς εἶχε ἀπομήνει.
6. πλούσιοι τούρκοι γαιοκτήμονες πού ἐπιδίωκαν τήν κατάληψη ὅσο τόν δυνατό περισσότερων ἐκτάσεων γῆς.
7. εισέπρατταν ἀπό τό Μακεδονικό λαό τούς φόρους σχεδόν αὐθαίρετα καί βίαια.
8. μαζί μέ τούς ἐπισκόπους εισέπρατταν τά μοναστηριακά εἰσοδήματα.
9. σύμφωνα μέ τό «Σύνταγμα τοῦ 1911» ἐπιτρέπονται οἱ ἀπαλλοτριώσεις μεγάλων ἐκτάσεων γῆς, μέ ἀποζημίωση (ὅταν πρόκειται νά ἐξυπηρετηθεῖ τό κοινωνικό συμφέρον, π.χ. κομιτατζήδες).
10. ὀργανωμένη ομάδα πού ἦταν ἰσχυρεῖ καί ἤθελε νά διοίση στήν κυβέρνηση ἔτσι ὥστε νά ἐπιτυγχάνει τούς στόχους της.
11. προσονήμο τό ὅποιο ἔδινε ἡ Ἱερή Συμμαχία στους φιλελεύθερους καί τά κινήματα τά ὅποια καί πολέμουσαν.
12. ξεσηκώνονταν καί δημιουργοῦσαν διαταραχές στή χώρα. Ἔτσι ὀνόμαζαν τούς Ἴταλούς.
13. Βούλγαροι σύμμαχοι τῶν Ἑλλήνων πού βοηθοῦσαν τήν Ἑλλάδα ἀπό τήν Βουλγαρία νά ἀντισταθοῦν στόν Ἀγῶνα μέ μοναδικό στόχο τήν ἐδραίωση τῆς Ἐπανάστασης.
14. ἦταν σχετικοί μέ τά κόμματα.
15. ἦταν αὐτοί πού διοικοῦσαν τά κομιτάτα.

16. αρχηγοί τῶν θαλάμων στό στρατό.
17. οἱ κομιτατζήδες ὅπως ὀνομάστηκαν ἀπό τό λαό ἦταν ἄνδρες οἱ ὁποῖοι εἶχαν συμπληρώσει τό ὄριο ἡλικίας τους ἄνω τό 20 ἐτῶν.
18. ἦταν Βούλγαροι προεστοί οἱ ὁποῖοι διοικοῦσαν σ' αὐτές τίς περιοχές (Μακεδονία).
19. ἔτσι ὀνομάζονται οἱ ἑπαρχοί στους ὁποίους ἀνήκουν βουλγαρικές ἑπαρχίες.
20. Βούλγαροι πού ἔχουν κάποιες ἰδεολογικές ἰδέες.
21. βουλγαρικές σατραπικές ὀμάδες.
22. εἰδικά ἐκπαιδευμένοι στό στρατό τῆς Βουλγαρίας. "Ὅπου προσπαθοῦσαν νά ἐκχριστιανίσουν τοῦ Μακεδόνες.
23. βουλγαρικές ἀντάρτικες ὀμάδες πού ζοῦσαν στή Γερμανία.

6. Ὅργανικός νόμος (Κρήτη)

Ἀπαντήσεις:

1. ἦταν ἓνας νόμος ὅπου εἶχε ψηφιστεῖ ἀπό τά ὄργανα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὅπου μπορούσε νά κάνει κουμάντο στους πολίτες καί νά προσέχει γιά καμιά ἀναμπουμπούλα τῆς κοινωνίας.
2. τό περιεχόμενό του ἦταν ὅτι τό 20% περίπου τῶν ἐσόδων τους πήγαιναν στους φόρους, ὅπως εἶχαν διατάξει οἱ ἐξουσίες.
3. ὁ λαός ἔβγαλε τό νόμο αὐτό ὁ ὁποῖος θά προστάτευε ὅλους τούς ἄνδρες τοῦ πολέμου.
4. ἡ Κρήτη παρέμενε γιά ἓνα διάστημα ὡς ἀνεξάρτητο καί ἀποκομμένο τμήμα τῆς Ἑλλάδος.
5. ὀρίζει τήν κυριαρχία τοῦ πασᾶ ὑπό τήν αὐτονομία τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.
6. ὑποτυπώδης αὐτονομία στά πλούσια στρώματα τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.
7. ἡ ὑποτυπώδης οἰκονομία τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους.

γ. Νιού Ντῆλ

Ἀπαντήσεις:

1. ἡ καινούργια ἰδέα πού εἶχε κάποιος στόν 1ο παγκόσμιο πόλεμο.
2. οἱ νέοι δρόμοι πού ἀνοίχτηκαν μετά τόν 1ο παγκόσμιο.
3. αὐτός πού εὐφεύρει τό αὐτοκίνητο.
4. [...] οἱ ἐργάτες θά κυλοῦσαν οὐσιαστικά τήν οἰκονομία.
5. εἶναι μιά ἀγγλική συμφωνία μέ τούς Ρώσους ἔπειτα ἀπό διαπραγματεύσεις στό Λονδίνο μέ πρεσβευτές τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων.
6. ἡ συμφωνία πού θά πραγματοποιηθεῖ μεταξύ τῶν κρατῶν γιά τήν ἐξηγίανση τῆς οἰκονομικῆς κρίσης τῶν ΗΠΑ τό 1929.
7. τρόπος γιά ἀνάκαμψη τῆς αὐτονομίας τῶν ΗΠΑ.

8. οἰκονομική πολιτική τοῦ Ρούσβελτ γιά τήν παλινόρθωση τῆς ἀμερικάνικης οἰκονομίας.
9. ἀμερικανική πολιτική τοῦ προέδρου τῶν ΗΠΑ γιά ἀνάπτυξη τῆς Ἀφρικῆς.
10. ἦταν ἡ ἰδέα τοῦ ἀμερικανοῦ πρωθυπουργοῦ Κάνιγκ.
11. ἡ σκέψη πού ἔκανε ὁ πρόεδρος τῶν ΗΠΑ Φραγκίσκος Φερδινάνδος.

12. ἡ λύση πού πρoσπάθησε νά δώσει ὁ Ρήγκαν.

ΘΕΜΑ Β1

Ἀντλώντας στοιχεῖα ἀπό τά παρακάτω κείμενα καί ἀξιοποιώντας τίς ιστορικές σας γνώσεις νά ἐξηγήσετε τούς λόγους τῆς μεταστροφῆς τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς τό 1823 ἀπέναντι στήν ἑλληνική ἐπανάσταση καί νά προσδιορίσετε τούς τρόπους μέ τούς ὁποίους ἐκδηλώθηκε αὐτή ἡ μεταστροφή.

«Εἶχε καί κίνητρα ἐσωτερικῆς πολιτικῆς ἡ μεταστροφή τῆς Ἀγγλίας τό 1823. Ὁ Ποτέμκιν γράφει:

“Ὁ Κάνιγκ φιλοδοξοῦσε νά προσφέρει στούς ἄστους, στήν τάξη τῶν βιομηχάνων, ἐμπόρων καί τραπεζιτῶν, δυνατότητα γιά νέα ἀναπτυξιακά ἄλματα, ὑποστηρίζοντας ἀπελευθερωτικά κινήματα στήν Εὐρώπη καί τήν Ἀμερική καί δημιουργώντας ἔτσι νέες ἀγορές καί εὐκαιρίες κερδοσκοπικῶν ἐπενδύσεων καί ἐκμεταλλεύσεων”».

(Κ. Σμιόπουλου, *Πῶς εἶδαν οἱ ξένοι ταξιδιωτές τό 1821*, 3, 139)

Ἐπισημάνετε τούς ὁδηγίες τοῦ Γεωργίου Κάνιγκ πρὸς τόν βρετανό ἀρμοστή τῶν Ἰονίων Νήσων:

«Ἡ ἀγγλική κυβέρνησις ὄφειλε νά θεωρήσῃ τούς ἐξοπλισμένους τὰ πλοῖα τῶν Ἑλλήνων ἢ ὡς πειρατάς ἢ ὡς ἐμπολέμους. Καί ἐπειδή ὁλόκληρον ἔθνος, ἐξανιστάμενον κατά τῆς Ἀρχῆς του, δέν ἠμπορεῖ νά θεωρηθῆ ὡς πειρατικόν, ἀνάγκη πᾶσα νά θεωρηθῆ ὡς ἐμπόλεμον, ἐφ’ ὅσον φυλάττει τούς κανόνας, καί ἐνεργεῖ ἐντὸς τῶν ἐν τοιαύτῃ περιστάσει παραδεδεγμένων ὄρων».

(Δ. Κόκκινος, *Ἑλληνική Ἐπανάσταση*, 6, 70)

Ἐπισημάνετε τούς ὁδηγίες τοῦ Γεωργίου Κάνιγκ ὡς ὑπουργοῦ ἐξωτερικῶν τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας πρὸς τόν πρεσβευτή του στήν Κων/πολη:

«Τήν κατάστασιν τοῦ χριστιανικοῦ τούτου λαοῦ, ὁ ὁποῖος στενάζει ὑπὸ τόν ζυγόν τῶν βαρβάρων ἀπὸ ἐκατονταετηρίδων, δέν δύναται ἡ Ἀγγλία νά βλέπῃ μετ’ ἀδιαφορίας. Ὁ βασιλεὺς ἐπιθυμεῖ νά ἐνεργήσῃ ὁ πρέσβυς τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας εἰς τήν Πύλην ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, νά ἀπαιτήσῃ τήν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποσχέσεων, τὰς ὁποίας ἔδωκεν ἡ Πύλη περὶ τούτου πρὸς τούς πρέσβεις τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων καί νά τῆς ὑποδείξῃ ὅτι, ἂν ἀρνηθῆ νά ικανοποιήσῃ τὰς ἀξιώσεις αὐτάς, δέν δύναται πλέον νά διατηρῆ μετ’ αὐτῆς φιλικὰς σχέσεις».

(Δ. Κόκκινος, *Ἑλληνική Ἐπανάσταση*, 6, 68-69)

Ἀπαντήσεις:

1. τό πρωτόκολλο τῆς Πετρούπολης δίνει ἐλεύθερα τό

δικαίωμα καί τήν ἐπιθυμία στούς Ἑλλήνες νά πολεμήσουν.

2. ἡ Ἀγγλία δέν ἠθελε νά μπεῖ στό Πρωτόκολλο τῆς Πετρούπολης γιατί εἶχε καλές σχέσεις μέ τόν τουρκο-αιγυπτιακό στόλο καί τό Μωχάμετ Ἄλη τῆς Αἰγύπτου.
3. εἶναι φανερό στό τρίτο παράθεμα μέ τί καλά καί συγκληνητικά λόγια μῆλησε γιά τούς Ἑλλήνες καί βγήκε αὐτό τό πρωτόκολλο (ἐνν. τῆς Πετρούπολης).
4. [...] μέ τήν ἴδρυσήν ὡς ὑπουργοῦ ἐξωτερικῶν τοῦ Γεωργίου Κάνιγκ.
5. ἡ Ἀγγλία μετά τίς ὁδηγίες πού πῆρε ἀπό τίς βρετανικές ἀρχές κράτησε εὐνοϊκή στάση ἀπέναντι στήν Ἑλλάδα.
6. ἡ ἀγγλική πολιτική ἀλλάζει ὑπὸ τόν πρόεδρο τῆς Ἀμερικῆς Γεώργιο Κάνιγκ.
7. τέλος γιά νά ἐλέγχει καλύτερα τά ἐσωτερικά τῆς Ἑλλάδας ἡ Ἀγγλία ἔστειλε δικό της βασιλεῖα γιά νά κυβερνήσῃ τήν Ἑλλάδα, τόν Γεώργιο Κάνιγκ.
8. ὁ Κάνιγκ ἦταν τακτικό μέλος τῆς ἀντιβασιλείας γιατί ὁ Ὅθωνας παίρνει τήν ἀντιβασιλεία στά χέρια του ἀλλά ὅμως ἦταν ἀνίλικως.
9. οἱ τρόποι πού ἐκδηλώθηκε αὐτή ἡ μεταστροφή ἦταν ἡ ἄθλια κατάσταση τοῦ λαοῦ, πού ἦταν κάτω ἀπό τήν ἡγεμονία τῶν Βαναρῶν.
10. ἡ Ἀγγλία ἀσκοῦσε ἐξουσία στά νησιά. Οἱ Ἀγγλοὶ εἶχαν ὠργάνωση καί στόν ἀέρα καί στή θάλασσα, εἶχαν 115 ἀεροπλάνα στήν ἀεροπορία...
11. ὑλοποιητῆς αὐτῆς τῆς μεταστροφῆς ἦταν ὁ Γεώργιος Κάνιγκ ὁ ὁποῖος ἠθελε ἡ Ἑλλάδα νά χαράξῃ μιὰ ἀναπτυξιακή πορεία.
12. ἡ Ἑλλάδα μποροῦσε νά ἀποτελέσει τό ἔρεισμα τῆς πρὸς τίς Ἰνδίες.
13. ἡ Ἀγγλία ἐβλεπε τήν Ἑλλάδα ὡς ἓνα πέρασμα γιά τίς ἀγορές περιοχῆς τῆς Ἀσίας ὅπου βρισκόνταν νέες ἀγορές.
14. ἡ Ἀγγλία δέν ἠθελε νά ὑπάρχουν ἰσχυρές δυνάμεις πρὸς τούς δρόμους τῆς Ἰνδίας ἐφόσον ἔτσι ὑποβόσκονταν τά συμφέροντά της.
15. [...] ἐξοπλίζοντας μάλιστα καί τό ναυτικό τῆς χώρας (ἐνν. τῆς Ἑλλάδας) προσδίδοντας γι’ ἄλλη μιὰ φορά οἰκονομικούς διαδρόμους στήν Ἀγγλία.
16. ἡ Ἀγγλία δέν ὑποστήριζε πλέον τήν Ἑλλάδα. Στράφηκε πρὸς τό μέρος τῆς Τουρκίας ἀλλά δέν τήν ὑποστήριζε ἀνοιχτά. Εἶχε οἰκονομικά συμφέροντα σ’ ἐκεῖνη τήν περιοχή καί ἤξερε πῶς ἡ Ἑλλάδα μόνη της δέν θά κατάφερνε τίποτα, ἀφοῦ ἀρκοῦνταν μόνο στόν κλεφτοπόλεμο.
17. ἡ μεταστροφή ἀπὸ τήν ἑλληνική ἐπανάσταση εἶναι ὅτι δέν ἐπιθυμοῦσαν τήν ἐπάνοδο τοῦ βασιλιᾶ Κωνσταντίνου στό θρόνο. Ἐξάλλου ἡ Ἀγγλία δέν εἶχε συμφέροντα πρὸς τήν Ἀνατολική Μεσόγειο.
18. οἱ Ἀγγλοὶ ἐβλεπαν πῶς οἱ Ἕλληνες ἦταν ἓνας βασιανισμένος λαός πού δέν μποροῦσε νά ἀποδώσει ὅσο ἐπρεπε.

19. η Ἀγγλία τὴν ὑποστήριξε ἀφοῦ ἔβλεπε πὼς ἡ Ἑλλάδα ἐξελισσόταν σὲ δύναμη μὲ τὶς συνεχόμενες προσαρτήσεις ἐδαφῶν.
20. ἡ μεταστροφή ἐγίνε ἐπειδὴ ἡ Ἑλλάδα μετὰ ἀπὸ τὴ νίκη στὴν ἐπανάσταση θὰ ἔδινε κάποια ἀπὸ τὰ ἐδάφη τῆς στὶς συμμαχικὲς χῶρες [...] καὶ ἀκόμα ἤθελε (ἐνν. ἡ Ἀγγλία) νὰ δείξει «καλὸ πρόσωπο» καὶ στὶς ἄλλες δυνάμεις τῆς Ἀνταντ.
21. ὅταν λοιπὸν ἡ Ἑλλάδα σὰν μικρὴ χώρα πολέμησε τὸ 1821 καὶ μὲ ὑπερηφάνεια νίκησε τὸν κατακτητὴ ἔξεδωσε σὲ ὅλες τὶς χῶρες τὴν ἀπορεία καὶ τὸν ἐνθουσιασμό [...] ἡ Ἑλλάδα ἦταν ἡ ἰδανικότερη (ἐνν. σύμμαχος γιὰ τὴν Ἀγγλία) καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξη τῶν πόρων τῶν ἐμπορευμάτων τῆς ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸν στρατὸ τῆς.
22. ἡ Ἑλλάδα ἀποτελοῦσε ὡς ναυτικὸ κράτος ἰδανικὴ χώρα γιὰ ἐπενδύσεις καὶ ἐπίσης εἶχε δυνατὸτητα ἀνάπτυξης.
23. ἐπειδὴ ἡ Ἑλλάδα εἶχε πάντα ἰσχυρὸ ναυτικὸ οἱ βλέψεις τῶν δύο (Ἀγγλία - Ἑλλάδα) γιὰ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα ἦταν ἴδιες.
24. οἱ Ἀγγλοὶ σκεπτόμενοι λογικὰ λογάριασαν ὅτι θὰ ἀποκτήσουν ἓνα νέο ἔρρισμα πού δὲν ἦταν ἄλλο ἀπ' τὸ ἀναπτυσσόμενο ἑλληνικὸ κράτος [...] ἡ χώρα μας ἄλλωστε ὡς μὴ ἐξελιγμένο κράτος στὴν οἰκονομία καὶ μὴ ἐκβιομηχανισμένο, ἐξυπηρετοῦσε τὴν ἀνάπτυξη κεφαλαίων, μὲ ἐξαιρετικὰ ὀφέλη γιὰ τοὺς ἐξελιγμένους Ἀγγλοὺς ἀστούς, δίνοντας ἔτσι τὴ δυνατὸτητα τῆς οἰκονομικῆς ἀνέλιξης στὴν τάξη αὐτή.
25. ἡ Ἀγγλία ἔδωσε δάνεια στὴν Ἑλλάδα [...] ἄλλωστε τότε ἡ Ἑλλάδα εἶχε ἀνάγκη αὐτὰ τὰ χρήματα καθὼς χρειαζόντουσαν πόροι γιὰ στρατιωτικὲς ἀποζημιώσεις, γιὰ τὴν ἐπέκταση τῶν ζωνῶν τῶν βιομηχανῶν, ἐμπορῶν, τραπεζιτῶν κ.ἄ.
26. ὁ Κάνιγκ φιλοδοξοῦσε μιὰ Ἑλλάδα ἀνεπτυγμένη, μὲ βιομηχανικὲς ὑποδομὲς, ἐμπόριο, τραπεζικὸ σύστημα καὶ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη [...] Σκεπτόμενοι ὅμως τὰ συμφέροντά τους στὴν Ἑγγὺς Ἀνατολή, ψάχνουν ἀφορμὴ νὰ παρανομήσει σὲ κάτι ἢ Τουρκία, νὰ ξεσηκωθοῦν οἱ Ἕλληνες, νὰ ἀσχολεῖται ὁ Ὀθωμανικὸς στόλος καὶ νὰ μπορεῖ ἡ Ἀγγλία νὰ ἀκολουθήσει τὸ πρόγραμμά της.
27. ὑποστηρίχθηκαν ἀπελευθερωτικὰ κινήματα σὲ Ἀμερικὴ καὶ Εὐρώπη ἔτσι ὥστε νὰ ἐπαναστατήσῃ ὁ κόσμος ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων καὶ κατὰ αὐτοῦ τοῦ Ἀγῶνα καὶ νὰ δημιουργήσῃ νέες ἀγορὲς μὲ σκοπὸ νὰ αὐξήσῃ τὰ κέρδη καὶ νὰ ἀνεβάσῃ οἰκονομικὰ τοὺς Ἕλληνες.
28. [...] στὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ τῶν Ἑλλήνων ἡ ὁποία ἦταν ἀρκετὰ δαπανερῆ [...] ὅταν λοιπὸν οἱ Ἀγγλοὶ βλέπουν ὅλες αὐτὲς τὶς δαπάνες εἶναι ἀπόλυτα λογικὸ καὶ φυσιολογικὸ πὼς πρέπει νὰ συνεπαχθῇ ἡ μεταστροφή της.
29. (ἡ Ἀγγλία βοήθησε τοὺς Ἕλληνες) μὲ σκοπὸ τὴν ἀφαιμάξη τῶν παρθενικῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν τοὺς ἔθνους.

30. [...] δίνει ἐντολὲς στοὺς ἀρμοστὲς τῶν Ἰονίων νήσων νὰ ἀσχοῦν ἐλαφριντικὴ πολιτικὴ πρὸς τοὺς Ἕλληνες.
31. ἡ Ἀγγλία μὲ ἐπιστολὲς καὶ ὁδηγίες ἀνακοίνωνε τὴ θέση τῆς πάνω σὲ ὀρισμένα θέματα τοῦ Ἀγῶνα καὶ πρότεινε καὶ λύσεις [...] δηλαδή γιὰ νὰ καταλάβουν οἱ Ἕλληνες ὅτι ἔχουν τὴν ὑποστήριξη τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης ἀποστέλλονται στὰ διοικητικὰ ὄργανα ὁδηγίες.
32. ἡ Ἀγγλία γιὰ νὰ πετύχει τὴν ἀξιοπιστία τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ τοὺς δείξει ὅτι εἶναι ὑπὲρ τους, τοὺς ὑποσχέθηκε ἀπελευθερωτικὰ κινήματα.
33. γνωρίζοντας ὅτι τὸ ἑλληνικὸ κράτος δὲν μποροῦσε νὰ δημιουργήσῃ τὶς κατάλληλες προϋποθέσεις ἔτσι ὥστε νὰ θεωρηθῇ πειρατικὸ, ἐπιβαλλόταν νὰ λειτουργήσῃ ὡς ἐμπόλεμο κράτος μὲ βάση ὅμως τοὺς ὄρους πού εἶχαν ἤδη παρθεῖ.
34. ὁ βασιλιάς φωνάζει τὸν Κάνιγκ στὴν Πύλη καὶ τοῦ λέει κάποια πράγματα νὰ κάνει, ὅπως νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ αἰτήματα τῶν Χριστιανῶν πού ὑπέφεραν ἀπὸ ὅλα τὰ ἀναγκαῖα πράγματα.

ΘΕΜΑ Β2

Ἀντλώντας στοιχεῖα ἀπὸ τὶς παρακάτω πηγές καὶ ἀξιοποιώντας τὶς ἱστορικὲς σας γνώσεις, νὰ ἐπισημάνετε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Ε. Βενιζέλος προκήρυξε τὶς ἐκλογὲς τοῦ Νοεμβρίου 1920, τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους τὶς ἔχασε καὶ τὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ ἐξέλιξη πού σημειώθηκε τὸν Δεκέμβριο τοῦ ἴδιου ἔτους.

Ε. Βενιζέλος πρὸς Γ. Βεντήρη, 20 Ἀπριλίου 1931

«Ὅταν ὑπεγράφη καὶ ἡ συνθήκη τῶν Σεβρῶν, ἔκρινα ὅτι δὲν εἶχα πλέον καμμίαν δικαιολογίαν ν' ἀναβάλω περαιτέρω τὰς ἐκλογάς. Τ' ἀποτελέσματα τῆς πολιτικῆς μου ἀνεγράφοντο εἰς τὰς ὑπογραφείσας συνθήκας, δι' ὧν ἐτεσματίζετο ὁ πόλεμος, ὁ λαὸς ἐπομένως εἶχε τὰ μέσα νὰ ἴδῃ ποιοὶ ὑπῆρξαν οἱ καρποὶ τῆς πολιτικῆς μου, καί, χωρὶς νὰ ἀρνοῦμαι ὅτι διετήρουν ἀνησυχίας τινὰς ὡς πρὸς τὸ ἐνδεχόμενον ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν, ἠλπίζα ἐν τούτοις σοβαρῶς (...) ὅτι ὁ λαὸς θὰ ἔκρινε τὰ γενόμενα.

Εἶχα δὲ ἀνάγκη νὰ εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ λαὸς ἐγκρίνει τὴν πολιτικὴν μου, πρὶν ἢ προβῶ εἰς τὴν περαιτέρω δράσιν, τὴν ὁποία ἐπέβαλεν ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιβολῆς τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν».

(Στ. Στεφάνου, ἐπιμ., Ἐλευθερίου Βενιζέλου, τὰ κείμενα τόμος Γ', 125-126)

Ὁ Ε. Βενιζέλος ὁμιλεῖ στὴν Πηνελόπη Δέλτα μετὰ τὶς ἐκλογὲς τοῦ Νοεμβρίου 1920:

«Εἶμαι συντριμμένος, δὲν ἔχω πιά δυνάμεις ν' ἀντιπαλαίσω· εἶχα σχηματίσει τ' ὄνειρο πὼς ὁ ἑλληνικὸς λαὸς μ' ἀκολουθεῖ στὴν κατάκτηση τῶν ἑλληνικῶν με-

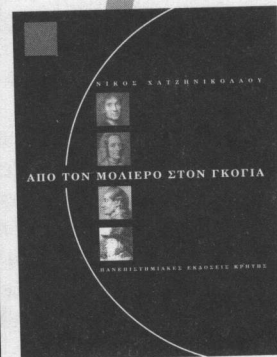
ρῶν· μά ὁ ἑλληνικός λαός δέ μ' ἀκολουθεῖ πῆγε διά τῆς βίας... Τοῦ πῆρα τό παιδί του γιά πολλά χρόνια· δέν ἀντέχει πιά στίς θυσίες ὁ κουρασμένος λαός (...). Τό ξέρω πῶς ἡ Ἑλλάδα κακοδιοικήθηκε· μά τούς εἶπα πῶς τώρα πού τελειώνουν τά ἐξωτερικά προβλήματα, θά στρέψω στά ἐσωτερικά. Τό ξέρουν πῶς ποτέ δέν εἶπα ἕνα πράμα καί δέν τό ἔκανα· πίστευα πῶς θά μοῦ δώσουν δυό μῆνες γιά νά κάνω καί τήν ἐσωτερική ἀναδιοργάνωση. Μά δέ μέ πίστωσαν μέ δυό μῆνες, δέ μέ πίστεψαν...».

(Π. Δέλτα, Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος, Ἡμερολόγιο-Ἀναμνήσεις-Μαρτυρίες-Ἀλληλογραφία, 60-62)

Ἀπαντήσεις:

1. μέ τή συμφωνία τοῦ Νεϊγύ ἡ Ἑλλάδα ἐξασφάλιζε τά μὴ δικαιώματα τῆς Βουλγαρίας στήν Μακεδονία καί Θράκη.
2. ὁ Βενιζέλος προκήρυξε τίς ἐκλογές διότι πίστευε ὅτι ὁ λαός ἦταν πλέον σέ κατάσταση κανονική.
3. στήν προεκλογική του ὁμιλία ὁ Βενιζέλος τόνισε τούς λόγους πού ἔχασε τίς ἐκλογές.
4. οἱ λόγοι πού ἔχασε τίς ἐκλογές ἦταν κυρίως ψυχολογικοί καί ὅτι κάλεσε τόν στρατό σέ γενική ἐπιστράτευση καί ὅτι εἶχε ρίξει τήν ἐπανάσταση σ' ἕνα πόλεμο πού δέν θά ἔβγαιναν νικητές.
5. ὁ Βενιζέλος ἦταν ἀντίθετος στήν Συνθήκη τῶν Σεβρῶν γιαυτό καί ἔχασε τίς ἐκλογές.
6. οἱ λόγοι πού ἔχασε ὁ Βενιζέλος εἶναι ἐντελῶς ἀήμαντοι [...] παρ' ὅλα αὐτά οἱ ἐξελίξεις τόν Δεκέμβριο τοῦ ἴδιου ἔτους εἶναι συνταρακτικές καί τώρα τό ἑλληνικό ἔθνος δέν ἔχει τόν Βενιζέλο νά τό σώσει.
7. ἔχασε τίς ἐκλογές γιὰτί πῆραν περισσότερες ἔδρες τό κόμμα τῶν κοινωνιολόγων μέ ἀρχηγό τόν Παπαναστασίου καί τό φιλελεύθερο κόμμα.
8. ὁ Βενιζέλος ἔστειλε στρατό στή Μικρά Ἀσία μέ ἀποτέλεσμα νά δημιουργηθεῖ ἕνας διάδρομος ἀνάμεσα στήν Ἑλλάδα καί τή Μικρά Ἀσία.
9. [...] θά ἐπωφεληθοῦν οἱ Ἕλληνες καθῶς θά συνάψουν ἐμπορικές σχέσεις μέ τούς ἐμπόρους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί θά μάθουν πολλά ἀπό τήν ἐμπορική ζωή.
10. (ἐνν. ὁ Βενιζέλος) νά ὀργανώσει καλύτερα τήν ἐσωτερική Ἑλλάδα μιάς καί τά προβλήματα στήν ἐξωτερική εἶχαν τελειώσει.
11. ὁ Βενιζέλος εἶναι συντετριμμένος ἀπό τήν ἔκφραση τῶν γεγονότων.
12. ὁ Βενιζέλος στήν ὁμιλία πού παραχωρεῖ στήν Πηνελόπη Δέλτα ....
13. ἡ πολιτική ἐξέλιξη τοῦ Δεκεμβρίου ἦταν ὅτι ὁ βασιλιάς ἀπέτυχε σάν προσωπικότητα καί σάν πολιτικό πρόσωπο ἰδιαίτερα γιὰτί μέ τούς φόρους πού ἐπέβαλε ἔχασε τήν ἐξουσία.
14. [...] ὁ λαός μέ ψήφισμα ἐπαναφέρει τόν Βενιζέλο στήν πρωθυπουργία.

15. μετά τήν ἀποτυχία τοῦ Βενιζέλου στήν χώρα ἐπικράτησε τό χάος καί μέ τραγική εἰρωνία θά φαίνεται ἡ εἰκόνα ἐκείνου τοῦ λαοῦ τοῦ ὑποταγμένου χρόνια κάτω ἀπό τόν ζυγό τοῦ κατακτητῆ.
16. οἱ Ἕλληνες ἔδλεπαν τόν Ἑλ. Βενιζέλο ὡς μεσοσία λόγω τῆς ἐμπειρίας ὡς Ὑπουργός Ἐξωτερικῶν Τσάρου τῆς Ρωσίας ...
17. ὁ ἑλληνικός λαός ἐμπιστευθεῖ τήν ἐλευθερία του αὐτό τό πολύτιμο ἀγαθό, πού τόσο ἐπιθυμοῦσε στά χέρια τῶν Μεγάλων Δυνάμεων οἱ ὁποῖες διά μέσο αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ ἤθελαν νά πραγματοποιήσουν τά συμφέροντά τους.
18. στό Ἄφιόν Καραχισάρ ξεκίνησε ἡ κατάρευση τοῦ μικρασιατικοῦ μετώπου καί τελείωσε μέ τήν ἄλωση τῆς Πόλης.
19. ὁ Βενιζέλος δημιούργησε τήν Ἑλλάδα τῶν πέντε ἡπείρων καί τῶν πέντε θαλασσῶν.
20. ἡ Ἑλλάς τῶν τριῶν ἡπείρων.
21. γιά τή δημιουργία τῆς Ἑλλάδος τῶν δύο θαλασσῶν καί τῶν πέντε ἡπείρων.

20,5 x 27,5 cm, σελ. 250 Τιμή: 22 ευρώ

Οι σχέσεις τέχνης, λογοτεχνίας και πολιτικής στα κρίσιμα 200 χρόνια της ευρωπαϊκής ιστορίας που οδηγούν από την απόλυτη μοναρχία του Λουδοβίκου ΙΔ' στις αστικές επαναστάσεις, αποτελούν το αντικείμενο των μελετών που δημοσιεύονται εδώ. Στο επίκεντρο όλων των προσεγγίσεων βρίσκεται το ζήτημα της ακτινοβολίας του Διαφωτισμού και της άσκησης κοινωνικής κριτικής μέσω της τέχνης.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΟΛΙΕΡΟ ΣΤΟΝ ΓΚΟΓΙΑ
ΝΙΚΟΣ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας
Μάνης 5, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: 210 38 18 372, Fax: 210 330 1583

Ο ΑΓΩΝΑΣ ΤΗΣ ΕΟΚΑ, ΤΑ «ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ» ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΛΗΘΕΙΑ

του Μιχάλη Μιχαήλ

Στόν ελληνικό χώρο, για χρόνια ολόκληρα, ή ιστορία υποφέρει. Πάντοτε περνά και παραμένει στην επιφάνεια ή άποψη και ή θέαση των γεγονότων όπως τά θέλουν οι νικητές.

Η ιστορία της αρχαίας Ελλάδας διαστρεβλώνεται και παρουσιάζεται (μέχρι σήμερα) στα μέτρα της αρχουσας διάδοχης κατάστασης, μέσα από τά μάτια της βυζαντινής παπαδοκρατίας.

Η περίοδος της Οθωμανοκρατίας κωδικοποιείται σαν Τουρκοκρατία για νά διαιωνίζει τίς διαφορές (ύπαρκτες και ανύπαρκτες) μέ τό τουρκικό έθνος και νά ικανοποιεί τόν εθνικισμό όρισμένων πού κρατούν τά ήνια. Ο άγώνας του 1821 παραχαράσσεται και παρουσιάζεται ούτε λίγο ούτε πολύ σαν επανάσταση καθοδηγούμενη από τό Θεό και τήν Έκκλησία για νά καλυφθούν οι πραγματικές διαστάσεις τής πολιτικής πού έφάρμοζε από τό 1453 ή εκκλησιαστική ιεραρχία.

Τό ίδιο συμβαίνει και μέ μία σειρά άλλες ιστορικές περιόδους πού άφορούν τόσο τήν Ελλάδα όσο και τήν Κύπρο. Όμως μέ αυτόν τόν τρόπο δέν γράφεται ιστορία.

Άπό αυτή τή γάγγραινα δέν ξέφυγε βέβαια και ό άγώνας τής ΕΟΚΑ, άφού οι πολλές σκοτεινές πτυχές του έπέβαλαν τόν απόλυτο έλεγχο στό τί θά λεγόταν και βέβαια στό τί θά γραφόταν και θά παράμενε σαν ιστορία. Και δέν ήταν καθόλου δύσκολο νά γίνει αυτό, άφού ή άφρόκριμα των άγωνιστών του άγώνα εκείνου άποτελούσαν τόν πυρήνα του κράτους πού γέννησε ή Ζυρίχη.

* Ο Μιχάλης Μιχαήλ είναι δημοσιογράφος-έρευνητής, ζει και εργάζεται στη Λευκωσία. Είναι επίσης μέλος τής επιτροπής για άποκατάσταση των άδίκως δολοφονηθέντων Άριστερών στην περίοδο τής ΕΟΚΑ.

Τό περιοδικό «Ιστορικά Θέματα» (τεύχος 17, Άπρίλιος 2003) μέ τήν εύκαιρία τής συμπλήρωσης 48 χρόνων από τήν έναρξη του άγώνα τής ΕΟΚΑ άφιέρωσε 17 σελίδες για τήν περίοδο εκείνη. Πρόκειται για ένα κείμενο του ιστορικού Σταύρου Καρκαλέτση, πού υιοθετεί και αναπαράγει τήν επικρατούσα άποψη, χωρίς νά λογαριάζει τίς πραγματικές παραμέτρους τής εποχής και έν πολλοίς κινείται περισσότερο στό συναισθηματικό τομέα, παρά άσχολείται μέ τά καθαυτό ιστορικά και πολιτικά γεγονότα.

Έδώ πρέπει νά σημειώσουμε ότι άπευθυνθήκαμε στην διεύθυνση του περιοδικού ζητώντας χώρο για νά παραθέσουμε τίς δικές μας θέσεις (έξήγησα τί εκπροσωπούσα) και πήραμε τήν άπάντηση ότι τό περιοδικό δέν δημοσιεύει... άπόψεις άναγνωστών! Μας προέτρεψαν, μάλιστα, άν έπιθυμούμε νά στείλουμε τά στοιχεία μας για νά τά θέσουν ύπ' όψιν του συγγραφέα!

Έπί τής ουσίας

Μετά τά εισαγωγικά άς περάσουμε στην ουσία.

Νιώθουμε τήν ανάγκη, γιατί ναι είμαστε άναγκασμένοι νά τό κάνουμε κάθε φορά πού άσκοϋμε κριτική στην περίοδο τής ΕΟΚΑ για νά μήν... κατηγορηθούμε ότι άμαυρώνουμε και σπιλώνουμε τούς νεκρούς και

1. Είναι ό ίδιος άνθρωπος πού στό περιοδικό «Άπολλώνιο Φώς» (τεύχος 32, Ιούλιος Αύγουστος 2001) έγραψε ένα άφιέρωμα για τό Νίκο Σαμψών και τόν παρουσίαζε νά πολεμά τόν Ιούλιο του 1974 (όντας «πρόεδρος») στην πρώτη γραμμή του μετώπου, τή στιγμή πού βρισκόταν χιλιόμετρα μακριά, στό στρατιωτικό έπιτελείο στό χωριό Μαλούντα!

τούς αγωνιστές, νιώθουμε λοιπόν την ανάγκη νά δηλώσουμε ότι κανένας δέν ἀμφιβάλλει ὅτι τήν ἐποχή ἐκείνη γράφτηκαν χρυσές σελίδες ἡρωισμού καί ἀνδραγαθίας (καί αὐτό τό ἐννοοῦμε). Ὅμως σέ καμιά περίπτωση αὐτό δέν ἀποτελεῖ ἀνασταλτικό παράγοντα στήν ἀσκηση ὁποιασδήποτε κριτικῆς. Καί αὐτό γιατί ἡ περίοδος ἐκείνη ὑπῆρξε καθοριστική γιά τό μέλλον τοῦ τόπου καί τίς συνέπειές της πληρώνει ἀκόμα ἡ Κύπρος. Ἐτερον ἐκάτερον!

Πρέπει ἐπίσης νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι:

α) Ἀπό τή βιβλιογραφία καί μόνο πού παραθέτει ὁ συγγραφέας φαίνεται καί ἡ κατεῦθυνση πού ἀκολουθεῖ. Ἀπό τά 13 βιβλία δέν ὑπάρχει οὔτε ἓνα πού νά περιέχει τό παραμικρό ἴχνος κριτικῆς, ἀντίθετα εἶναι ἐκδόσεις ἐλεγχομένες ἀπό τήν ΕΟΚΑ καί τούς συνδέσμοις ἀγωνιστῶν.

β) Ὡς συνέπεια τοῦ προηγουμένου, μέσα στίς σελίδες τοῦ ἀφιερώματος δίνεται ἡ ἐντύπωση ὅτι στήν Κύπρο, ἐκείνη τήν ἐποχή δέν ὑπῆρχε κανένας ἄλλος ἐκτός ἀπό τόν Μακάριο καί τόν Γρίβα. Δέν ὑπῆρχε ἀσφαλῶς τό ΑΚΕΛ καί εὐρύτερα ἡ Ἀριστερά, δέν ὑπῆρχαν ὀργανώσεις καί ὁμάδες πού πρόσφεραν ἐκτός ἀπό τήν ΕΟΚΑ καί τό δικό τους ἀνθρώπινο δυναμικό.

Γιά τό Ἐνωτικό Δημοψήφισμα τοῦ 1950

Σημεῖο ἐκκίνησης γιά τόν συγγραφέα ἀποτελεῖ (καί σωστά ἀπό μιά ἀποψη) ἡ διενέργεια τοῦ δημοψηφίσματος ὑπέρ τῆς Ἐνωσης στίς 15 Ἰανουαρίου 1950.

Ἡ ἐνστασή μας ἔγκειται στό ὅτι ὁ κ. Καρκαλέτσης (ὅπως καί ἡ ἐπίσημη ἀποψη) παίρνει τό ἀποτέλεσμα χωρίς νά δεῖ τί προηγήθηκε. Ἐτσι, παρασιωπάται ὅτι οὐσιαστικά τήν πρωτοβουλία γιά τή διενέργεια τοῦ δημοψηφίσματος τήν εἶχε τό ΑΚΕΛ καί ἡ Ἀριστερά. Τί πετυχαίνουν ὅμως μέ αὐτό τόν τρόπο; Ἀπλούστατα οἰκειοποιοῦνται ἓνα ἱστορικό γεγονός καί ταυτόχρονα σβῆνουν ἀπό τήν ἱστορία ἀκόμα καί τήν ὑπαρξη τῆς ἄλλης πλευρᾶς, δημιουργώντας τήν ἐντύπωση (πού γιά χρόνια προβάλλουν καί συντηροῦν) ὅτι ἡ ἀριστερή παράταξη ἦταν ἀνθελληνική καί ἀνθηνωτική.

Συνοπτικά ἀναφέρομε ὅτι, ὅταν ἔφτασε στήν Κύπρο ὁ νέος κυβερνήτης σέρ Ἄντριου Ράιτ, ἡ Ἐκκλησία ἀνακοίνωσε ὅτι θά συνεργαστεῖ μαζί του μόνο σέ ὑπηρεσιακά ζητήματα.

Τό ΑΚΕΛ ὀργάνωσε συλλαλητήριο καί ἐνέκρινε ψήφισμα στό ὁποῖο μεταξύ ἄλλων ἀνέφερε ὅτι:

«*Διακαῆς μας πόθος εἶναι νά ζήσουμε ἐλεύθερα, νά ἐνωθοῦμε μέ τήν πατρίδα μας Ἑλλάδα...*»²

Τόν ἴδιο μήνα, στό 6ο συνέδριό του τό ΑΚΕΛ ἐγκρίνει ψήφισμα πρὸς τόν Ὑπουργό Ἀποικιῶν μέ αἴτημα τήν Ἐνωση (27 ἕως 29.8.1949).

Τό Σεπτέμβρη –τό ΑΚΕΛ– προτείνει στή Δεξιά (γιά πολλοστή φορά) τήν ἀποστολή κοινού ὑπομνήματος στό Ἡνωμένα Ἔθνη μέ αἴτημα τήν Ἐνωση, πρόταση ἡ ὁποία ἀπορρίπτεται. Ἐτσι τόν Νοέμβρη ἀποφασίζει

νά δράσει ἀπό μόνο του. Ὄργανώνει συσκέψεις πού ἐγκρίνουν καί ἀποστέλλουν ὑπόμνημα στόν ΟΗΕ καταγγέλλοντας τή βρετανική πολιτική. Παράλληλα ζητᾷ τή διεξαγωγή δημοψηφίσματος γιά τήν Ἐνωση ὑπό τήν ἐπίβλεψη τοῦ ΟΗΕ. Ἀκόμα ἐκδίδει τή γνωστή διακήρυξη «*Κατηγοροῦμε τή Μ. Βρετανία*» καί ἐξαγγέλλει τήν 1η Δεκεμβρίου 1949 ἐκστρατεία συλλογῆς ὑπογραφῶν ὑπέρ τῆς Ἐνωσης, διενέργεια δηλαδή δημοψηφίσματος!

Ἡ Ἐκκλησία ἀπό τήν πλευρά της, ἀντί νά χαιρετήσει τήν πρωτοβουλία τοῦ ΑΚΕΛ, θορυβημένη καί μέ εἰσήγηση τοῦ νεαροῦ μητροπολίτη Μακάριου (μετέπειτα Ἀρχιεπισκόπου καί Προέδρου τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας) προκηρῦσσει ἀμέσως δικό της δημοψήφισμα μέ στόχο τήν ἐξουδετέρωση τῆς πρωτοβουλίας τοῦ ΑΚΕΛ. Ὅρίζει ἡμέρες διεξαγωγῆς του ἀπό τίς 15 μέχρι τίς 22 Ἰανουαρίου 1950.

Τό ΑΚΕΛ μετά καί ἀπό αὐτή τή διασπαστική κίνηση τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς Δεξιᾶς καί σκεπτόμενο ὀρθά, ἀναστελλεῖ τή δική του πρωτοβουλία καί γιά χάρη τῆς ἐνότητος συντάσσεται καί ἐνισχύει τήν ἐνέργεια τῆς Ἐκκλησίας.

Σύμφωνα μέ δεκασέλιδη ἔκθεση τοῦ τότε Βρετανοῦ διοικητῆ τῆς Λεμεσοῦ, τοῦ Ἄρθουρ Ρέταγουεϊ,³ ὁ ὁποῖος περιγράφει τίς συγκεντρώσεις πού διοργάνωσαν ἡ Δεξιά καί ἡ Ἀριστερά, ἀναφέρεται ὅτι ὁ τόνος τῶν δεξιῶν ὁμιλητῶν ἦταν ἥπιος καί ὄχι ἐντονα ἀντιβρετανικός, ἐνῶ τῶν ἀριστερῶν ἦταν σαφῶς προκλητικός καί ὑβριστικός ἀλλά... δέν ἐφθαναν τά συνηθισμένα ἐπίπεδα συμπεριφορᾶς τους.

Ἐντύπωση προκάλεσαν στόν διοικητή τά θερμά χειροκροτήματα τῶν ἐθνικιστῶν παραγόντων Σωκράτη Τορναρίτη καί Μάριου Τριτοφτίδη πρὸς τούς ἡγέτες τῆς Ἀριστερᾶς ὅταν ὁ Δήμαρχος καί ὁ ἐπαρχιακός γραμματέας τοῦ ΑΚΕΛ διακήρυσσαν ὅτι:

«*Ξέρουμε ὅτι ἂν ἡ ἔνωση πραγματοποιηθεῖ σήμερα, ἐμεῖς [οἱ Ἀριστεροί] θά εἴμαστε οἱ πρῶτοι πού θά ἐξοριστοῦμε, θά φυλακιστοῦμε καί θά δολοφονηθοῦμε...*»⁴

Αὐτή ἡ ἀναφορά καταρρίπτει ἀκόμα ἓνα μῦθο, ὅτι δηλαδή ἡ Ἀριστερά στράφηκε ὑπέρ τῆς Ἐνωσης ὅταν στήν Ἑλλάδα διαφάνηκε ὅτι θά ἐπικρατήσει τό ΚΚΕ. Ἡ ὑπό ἀναφορά συγκέντρωση –καί γενικά τό Δημοψήφισμα– πραγματοποιήθηκε ὅταν ὁ Ἐμφύλιος εἶχε ἤδη τελειώσει (Αὐγустος 1949) μέ τήν πλήρη νίκη τῶν Δεξιῶν δυνάμεων χάρη στή βοήθεια βέβαια τῶν Ἀγγλοαμερικάνων καί βρισκόταν σέ πλήρη ἐξέλιξη τό

2. Ὅλες οἱ ἐμφάσεις στά κείμενα πού παραθέτουμε εἶναι δικές μας.

3. Ἐρευνα Δρ. Γιώργου Λεβέντη, ἱστορικοῦ ἐρευνητῆ στό King's College Πανεπιστήμιο τοῦ Λονδίνου, ἐφημερίδα «*Τά Νέα*», 11 Μαρτίου 2000.

4. Τό ἴδιο.

ἀγριο κυνηγητό τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν, ἀριστερῶν καί προοδευτικῶν.

Ἄρα, λοιπόν, ἡ ἔθναρχοῦσα Ἐκκλησία δέν ἦταν τό μοναδικό στήριγμα τοῦ λαοῦ ἀπέναντι στήν ἀποικιοκρατία, ὅπως ἀναφέρει ὁ Σ. Καρκαλέτσης καί ἡ ἐπικρατοῦσα ἀποψη.

Ὁ Γρίβας στήν Κύπρο

Σέ ἄλλο σημεῖο ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στίς διεργασίες γιά τή σύσταση μυστικῆς ὀργάνωσης στήν Κύπρο παρουσιάζοντάς τα ὅλα ρόδινα, χωρίς νά ἀναφέρεται στίς θεμελιώδεις διαφωνίες πού ἀναπτύχθηκαν μέσα στήν ἴδια τήν ἐπιτροπή ἀγώνα μεταξύ Μακαρίου καί Γρίβα.

Αὐτή ἡ θέση δέν εἶναι αὐθαίρετη οὔτε ἀτεκμηρίωτη: «Κατόπιν ἐντόνων προσαθειῶν ἐπετεύχθη τήν 2αν Ἰουλίου 1952 νά γίνει μιά συγκέντρωση ἐν Ἀθήναις ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου, πρὸς συζήτησιν τῶν δυνατοτήτων ἀναλήψεως ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος ἐν Κύπρῳ. Κατά τήν ἐπακολουθήσασαν συζήτησιν διευτυπώθησαν διάφορα γνῶμαι ὡς πρὸς τό σκόπιμον ἀναλήψεως ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος ἐν Κύπρῳ, καθὼς καί ὡς πρὸς τήν μορφήν, ἣν ἔπρεπε νά λάβει τοῦτο. Ἐπ' αὐτοῦ διευτυπώθησαν διάφορα γνῶμαι. Ἡ ὑποστηρικθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ ἦτο: α) ὁ ἀγῶν ἔπρεπε νά ἀναληφθῆ ὀπωσδήποτε, β) νά διεξαχθῆ ὑπό διπλὴν μορφή εὐαρίθμων ἀνταρτικῶν ὁμάδων, λόγω τοῦ ὅτι τό ἐδαφος δέν ἐπέτρεπεν τήν ἀπορρόφησιν ἰκανῶν τοιούτων δυνάμεων, ἐν συνδυασμῷ μέ ὁμάδας δολιοφθορῶν.

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος διετύπωσε τήν γνώμην ὅτι δέν ἦτο εὐκόλος ἡ ἀνάληψις ἐπαναστατικῆς δράσεως ἐν Κύπρῳ, καθ' ὅσον «δέν θά ἐβρίσκοντο οὔτε πενήκοντα ἄνδρες νά μᾶς ἀκολουθήσουν». Εἰς τοῦτον ἀπήντησα, «γνωρίζω καλῶς τοὺς Κυπρίους καί εἶμαι βέβαιος, ὅτι θά ἀνταποκριθοῦν εἰς τήν πρόσκλησιν μας».⁵ (σ.σ. οἱ ἐμφάσεις εἶναι δικές μας).

Εἶναι ὀρθή ἡ θέση τοῦ κ. Καρκαλέτση ὅτι λήφθηκε ἀπόφασις ὁ ἀγώνας νά διεξαχθεῖ μόνο ἀπό Κυπρίους, ὅμως ἀποκρύβει ὅτι ὁ Μακάριος, σύμφωνα μέ τόν Γρίβα, ἐπιθυμοῦσε νά μὴν πάει στήν Κύπρο οὔτε ὁ Γρίβας.

«Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος συνεφώνησε ὅτι πρέπει νά ἀναληφθῆ δυναμικὴ ἐνέργεια, διεφώνησε ὅμως πρὸς τήν ἔκτασιν ταύτης, ἐπιθυμῶν, ὅπως ὁ ἀγῶν λάβει τήν μορφήν μόνον δολιοφθορῶν οὐχί δέ ἐνόπλου δράσεως ἀνταρτικῶν ὁμάδων. Μέ τήν ἀπομνημονεύσασαν δέν συνεφώνησα, ἐμμένων ἐπὶ τοῦ ἀρχικῶς συλληφθέντος γενικοῦ σχεδίου μου. Τήν 7ην Ἰουνίου 1953 μέ ἐπεσκέφθη ἐν Ἀθήναις ὁ Ἀνδρέας Ἀζίνας ἐκ μέρους τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καί ἀνέφερε ὅτι οὐ-

τος ζητεῖ νά ἀποσταλοῦν εἰς Κύπρον μόνο μέσα διὰ δολιοφθορᾶς (νάρκαι, χειροβομβίδες), οὐχί δὲ αὐτόματα καί τυφέκια καί ὅτι ἡ ἐπιθυμία του εἶναι, ὅπως οὐδεὶς ἐξ Ἑλλάδος μεταβῆ εἰς Κύπρον (ὑπονοῶν ἀσφαλῶς ἐμέ)».⁶

Μάλιστα, τόσο μεγάλες ἦταν οἱ μεταξὺ τους διαφωνίες πού ἔγιναν σκέψεις ἀπὸ τόν Γρίβα γιά περιθωριοποίηση τοῦ Μακαρίου:

«Εἰς τόν ἐπισκεφθέντα μέ, ὡς ἀνωτέρω, Ἀνδρέαν Ἀζίναν ἐδήλωσα ὅτι δέν συμφωνῶ μέ τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καί θά ἦτο προτιμότερον νά παύσω νά ἀναμιγνύομαι εἰς τό ζήτημα τοῦτο, διὰ νά μὴ γίνω συνένοχος ἀποτυχίας μέ τήν τακτικὴν τήν ὅποιαν θέλει νά ἐφαρμόσῃ ὁ Μακάριος. (...) Τὰ διαμειφθέντα μεταξύ ἐμοῦ καί Ἀζίνας ἀνεκοίνωσα καί εἰς τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀγῶνος, τὰ ὅποια ἐπίσης ἐξεκρίθησαν καί ἠγανάκτησαν μέ τήν στάσιν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, διευτυπώθη μάλιστα ὑπὸ τινῶν ἡσέψις, ὅτι ἔπρεπε νά ἀναληφθῆ ὁ ἀγῶν ἐν Κύπρῳ καί νά ἀγνοηθῆ οὗτος».⁷

Ἡ διαφωνία τους περιστρεφόταν καί γύρω ἀπὸ τό θέμα τῆς χρονικῆς διάρκειας τοῦ ἀγῶνα! Ὁ Γρίβας λέει ὅτι ὁ Μακάριος ἤθελε νά διαρκέσει ἀπὸ τρεῖς μέχρι ἕξι μῆνες μέ σκοπὸ τή δημιουργία πίεσης πρὸς τοὺς Ἀγγλους ὥστε νά στραφοῦν πρὸς τήν κατεύθυνση λύσης τοῦ κυπριακοῦ, ἀλλὰ ὅπως λέει ὁ Γρίβας:

«τὴν ἀντίληψιν ταύτην δέν συμμεριζόμην».⁸

Ὁ συγγραφέας τοῦ ἀφιερώματος τῶν «Ἱστορικῶν Θεμάτων» ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι ὁ Γρίβας ταξίδεψε δύο φορές στήν Κύπρο γιά κατόπτευση τοῦ ἐδάφους. Ναι αὐτό εἶναι ἀλήθεια. Ὅμως:

«Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος, ἀναχωρῶν, ἀφῆκε ἐντολήν, ὅπως μὴ μεταβῶ εἰς Κύπρον διὰ νέαν ἀναγνώρισιν πρὶν οὗτος μέ εἰδοποίησιν».

Καί ὅμως πρὶν καί χωρὶς νά τὸν εἰδοποιήσει:

«...οὕτω τήν 3ην Ὀκτωβρίου 1952 ἀνεχώρησα εἰς Κύπρον δια νέαν ἀναγνώρισιν...».⁹

Ἄρα, τὰ πράγματα δέν ἦταν καθόλου ρόδινα καί οἱ σχέσεις Μακαρίου καί Γρίβα δέν ἦταν καθόλου καλές, ἀπὸ τήν πρώτη στιγμή. Συνεπῶς ἐκεῖνοι πού ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ διαφωνίες τους προέκυψαν ἀπὸ τήν περίοδο τῆς Ζυρίχης καί μετὰ δέν λένε τήν ἀλήθεια. Ὁ Μακάριος ἀντιλήφθηκε πολὺ νωρὶς τό λάθος πού διέπραξε μέ τήν ἐπιλογή Γρίβα, ἀλλὰ ἦταν ἀργά. Καί ἡ προειδοποίηση πού τοῦ ἔδωσαν στίς ἀρχές, ὅτι μέ τόν Γρίβα εὐκόλα μπλέκεις ἀλλὰ δύσκολα ξεμπλέκεις, ἔγινε ἀντιληπτὴ ἀπὸ τόν ἀρχιεπίσκοπο ἀπὸ τίς πρῶτες ἡμέρες. Ὅμως δέν μποροῦσε πλέον νά ἀντιδράσει.

5. Γ. Γρίβα Διγενή «Ἀπομνημονεύματα», σελ. 19.

6. Τό ἴδιο, σελ. 21.

7. Αὐτόθι, ὅ.π., σελ. 22.

8. Αὐτόθι, ὅ.π., σελ. 20-22.

9. Τό ἴδιο, σελ. 19.

Οι Κύπριοι και η πολεμική εμπειρία τους

Σέ άλλο σημείο του αφιερώματος και για να δοθεί η εντύπωση περί ανυπέροβλων προβλημάτων που είχε να αντιμετωπίσει ο Γρίβας, επαναλαμβάνει τον ισχυρισμό του Διγενή ότι επειδή οι Κύπριοι βρισκόντουσαν επί αιώνες υπό κατοχή, στερούνταν κάθε στρατιωτικής εκπαίδευσης και γνώσης.

Αυτό είναι ψέμα. Και είναι ψέμα γιατί ναι μέν ήταν υπό κατοχή, όμως μεγάλος αριθμός όχι μόνο είχε στρατιωτική γνώση και εκπαίδευση, αλλά ήταν και εμπειροπόλεμος. Χιλιάδες Κύπριοι μετέβησαν στην Ελλάδα και πολέμησαν για την απελευθέρωσή της από το 1821 μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Όσον δε αφορά τή συγκεκριμένη περίοδο, η Κύπρος ήταν γεμάτη από απόστρατους του παγκόσμιου πολέμου που είχαν πλούσιες πολεμικές εμπειρίες σε όλες τις υπηρεσίες αφού πολέμησαν σε πολλά μέτωπα τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Μέση Ανατολή και άλλου στο πλευρό των συμμαχικών δυνάμεων.

Συνεπώς ο Γρίβας χρησιμοποιεί τό ψέμα όταν γράφει ότι:

«...οι Κύπριοι ήταν έντελως άπειροπόλεμοι, εκ φύσεως δέ ήρεμοι και πραείς τόν χαρακτήρα, ξένοι δέ πρός τήν ιδέαν χρησιμοποιήσεως ενόπλου βίας δι' οίονδήποτε σκοπόν (...) Οι Κύπριοι ούδέποτε έστρατεύθησαν και ούδέποτε έγνώρισαν τήν χρήση τών όπλων».¹⁰

Η δικαιολογία αυτή δέν λέχθηκε τυχαία από τόν Γρίβα. Είχε συγκεκριμένο σκοπό, να δικαιολογήσει τό ότι η έπιλογή τών μελών τής ΕΟΚΑ έγινε από τίς Δεξιές και μόνον οργανώσεις. Ο Γρίβας είχε αποκλείσει τή συμμετοχή τής Άριστεράς στόν άγώνα, άσχετα από τό γεγονός ότι τό ΑΚΕΛ είχε ξεκάθαρη θέση ενάντια σε ένοπλο έγχείρημα. Και οι απόστρατοι στην πλειοψηφία τους ανήκαν στην Άριστερά ή ήταν έπηρεασμένοι από τίς ιδέες τής. Σήμερα υπάρχει σωρεία αποδείξεων ότι απέκλεισε τήν Άριστερά. Θα αναφέρουμε ένδεικτικά μερικές:

Σύμφωνα μέ τόν Πρόεδρο του Συνδέσμου Τομεαρχών ΕΟΚΑ Ρένο Κυριακίδη:

«Ο Άρχηγός Διγενής μέ προκήρυξή του διευκρίνιζε πώς δέν έπρεπε ν' αναμειχθεί τό ΑΚΕΛ στόν άγώνα για να μην νομισθεί ότι ο άγώνας μας ήταν κομμουνιστικός. Κι έτσι καταφέραμε ώστε ο άγώνας τής ΕΟΚΑ να ναι εθνικός. Όπως ήταν τής Κέννας και τής Ιρλανδίας. Ήταν τά μόνα κινήματα που δέν ήταν κομμουνιστικά».¹¹

Ο ίδιος ο Γρίβας γράφει:

«Η στρατολογία μελών τής ΕΟΚΑ έγινε μετά πολλής προσοχής, επέλεγοντο δέ κατ' άρχήν τά άτομα εκείνα τά όποια παρείχον έχέγγυα αποτελεσματικής χρησιμοποιήσεως. Έπληκολούθη λεπτομερεστέρα διακριδώς φρονήματος, προ-

σόντων, ίδια βαθμού έχεμυθείας και έν συνεχεία ήρχιζε η μήσις...».¹²

Στό Παράρτημα του ίδιου βιβλίου σε διαταγή του Γρίβα μέ τόν τίτλο «Οδηγία διά τήν όργάνωσιν του λαού τής υπαίθρου», στό σημείο 3 υπό τόν τίτλο «Έπιλογή και μήσις μελών» γράφει μεταξύ άλλων:

«Η μήσις νέων προσώπων θα περιορισθεί εις τούς εθνικόφρονας, οι όποιοι είναι δεδοκιμασμένοι και άξιοι έμπιστοσύνης».¹³

Ένα έγγραφο του ίδιου του Διγενή, ήμερομηνίας 8 Φεβρουαρίου 1955, μεταξύ άλλων αναφέρει:

«Δέν πρέπει να έπιζητηθή ο ΑΡΙΘΜΟΣ αλλά τό ποιόν. Η μήσις θα περιορισθεί εις απολύτως εθνικόφρονας και εκ τούτων εις τούς δεδοκιμασμένους...» (σ.σ. η λέξη ΑΡΙΘΜΟΣ μέ κεφαλαία γράμματα είναι στό κείμενο).¹⁴

Οι Άγγλοι διεισδύουν στα άδυστα τής ΕΟΚΑ. Γνωρίζουν ποιός κρυβόταν πίσω από τό ψευδώνυμο Διγενής

Μιά άλλη, σοβαρότατη ιστορική ανακρίβεια που παραθέτει ο Σ. Καρκαλέτσης είναι ότι οι Άγγλοι δέν κατάφεραν ποτέ να διασπάσουν τή στεγανότητα και να εισέλθουν στα άδυστα τής ΕΟΚΑ.

Δέν θα αναφερθούμε διεξοδικά σ' αυτό στό θέμα. Θα αναφέρουμε μόνο τή άποψη ενός εκ τών πρωτεργατών τής ΕΟΚΑ, του Άνδρέα Άζίνα. Άπαντώντας σε έρώτηση που άφορούσε τήν ανακάλυψη τών Ημερολογίων του Γρίβα τό καλοκαίρι του 1956 και τίς συνέπειες του, λέει:

«Η ουσία όμως ήταν ότι οι Άγγλοι από τό γνήσιο Ημερολόγιο δημοσίευσαν 10.000 λέξεις - από τίς 250.000 που αποτελείτο - και τίς υπόλοιπες 240.000 τίς μελέτησαν και άπλωσαν ένα άόρατο δίκτυο και είχαμε τά τραγικά αποτελέσματα του έγκλωβισμού και τή λεπτομερή γνώση από μέρος τους τών κινήσεων πολλών ομάδων και προσώπων, μέ αποτέλεσμα να έχουμε εκείνες τίς απώλειες που είχαμε».¹⁵

10. Γεωργίου Γρίβα Διγενή «Άπομνημονεύματα», σελ. 13.

11. Δηλώσεις Ρένου Κυριακίδη στην έφημερίδα «Ο ΑΓΩΝ» 23 Άπριλίου 1989. Άς προσέξει ο άναγνώστης τούς όρισμούς που χρησιμοποιούνται και τόν κάθετο διαχωρισμό: κομμουνιστικός σημαίνει μη εθνικός! Όταν αυτά λέγονται τό 1989, άς φανταστεί ο καθένας πώς σκέφτονταν κάποιοι τό 1950.

12. Γ. Γρίβα Διγενή «Χρονικό Άγώνος ΕΟΚΑ, 1955 - 1959», μέρος Α', σελ. 3.

13. Παράρτημα, σελ. 3.

14. «Τό ήμερολόγιον του Γρίβα», Λευκωσία 1957, σελ. 34.

15. Συνέντευξη του Α. Άζίνα στό κυπριακό περιοδικό «Τό Λοιπόν», τεύχος 2, Άπριλίου 2001.

Ὅμως οἱ Ἄγγλοι γνώριζαν γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ΕΟΚΑ ἀρκετὸ χρόνο πρὶν τὴν ἔναρξή τῆς δράσεως τῆς. Καὶ ὄχι μόνο αὐτό. Γνώριζαν καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Γρίβα, τὴν ἀφίξή του στὸ νησί ἀλλὰ καὶ γενικὰ γιὰ τὴ δραστηριότητα τῆς ΕΟΚΑ πρὶν ἀκόμα ἀρχίσει τὴ δράση τῆς.

Ἀπόδειξη; Ἡ σύλληψη τοῦ πλοιαρίου «Ἅγιος Γεώργιος» στὶς 25 Ἰανουαρίου 1955, πού μετέφερε πολεμικό ὕλικό γιὰ τὴν ὀργάνωση. Ἡ σύλληψη δὲν ἦταν τυχαία γιατί φάνηκε ἀπὸ τὸ παρασκήνιο ὅτι οἱ κινήσεις τοῦ πυρήνα παρακολουθοῦνταν στενά.

Ὁ συγγραφέας τοῦ κειμένου ἀναφέρεται σὲ μιὰ φράση τοῦ Μακαρίου γιὰ νὰ ἀποδείξει ὅτι οἱ Ἄγγλοι δὲν γνώριζαν τίποτε γιὰ τὸν Γρίβα:

«Ἀμέσως μετὰ τὴν ἔναρξή τῶν ἐπιχειρήσεων ὁ Μακάριος φανερὰ ἰκανοποιημένος ἀπὸ τὸ ἐντυπωσιακὸ ξεκίνημα, δήλωνε ἀπευθυνόμενος στὸν Γρίβα: «Ἡ ΕΟΚΑ πρόσφερε ἀπείρως περισσότερα ἀπὸ τὸν 75ετῆ χαρτοπόλεμο. Τὸ ὄνομα «Διγενής» εἶναι αἰνίγμα γιὰ τοὺς Ἄγγλους καὶ συγχρόνως θρύλος»».

Ἡ δήλωση τοῦ Μακαρίου ἦταν αὐθαίρετη καὶ ἐγινε γιὰ τὴ δημιουργία ἐντυπώσεων. Πρῶτα-πρῶτα δὲν μπορούσε ἀπὸ τίς πρῶτες μέρες νὰ ὑπῆρχε ἀποτελεσμα πού νὰ ἀνατρέπει τὰ 75 χρόνια χαρτοπολέμου, ὅπως λέει, ἀλλὰ τὸ σημαντικότερο εἶναι ὅτι οἱ Ἄγγλοι γνώριζαν γιὰ τὸν Γρίβα.

Αὐτὸ δὲν τὸ λέμε ἐμεῖς, ἀλλὰ τὸ καταγράφει ὁ ἴδιος ὁ Γρίβας στὸ Ἡμερολόγιο του:

• Στὶς 6 Ἰανουαρίου 1955 (τρεῖς μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξή τοῦ ἀγώνα!) γράφει: «Κατόπιν μοῦ ἔδωσε δελτίον πληροφοριῶν τῶν ἐνταῦθα ἀρχῶν δι οὗ ἐμφαίνεται ὅτι ἔλαβον γνῶσιν τῆς ἐδῶ ἀφίξεώς μου».

• Ἐνα μῆνα ἀργότερα (13 Φεβρουαρίου 1955) γίνεται πὶο συγκεκριμένος: «Κατὰ ἐσπερινὰς πληροφορίας Νότη¹⁶ ἡ ἀστυνομία ἐπιτηρεῖ τὸν χώρον ἀπὸ Τρικώμου μέχρι Μπογαζιοῦ Τρικώμου, ὅπου ἐγκατεστάθη τμημα τῶν Ἰντέλλιτζενς Σέρβις. Ἀσφαλῶς με ἀποζητοῦν εἰς τὸν χώρον τοῦτο ὅπου καὶ ἡ γενετήριά μου».

Με αὐτὴ τὴν καταχώριση δὲν ἀφήνει κανένα περιθώριο ἀμφιβολίας ὅτι οἱ Ἄγγλοι γνωρίζουν.

• Στὶς 7 Μαρτίου, λίγες μόνο μέρες πρὸ τῆς ἔναρξεως τῶν ἐπιχειρήσεων ἀποκαλύπτεται ὅτι οἱ ἀρχές γνώριζαν πάρα πολλὰ γιὰ τὸν ἴδιο καὶ τὴν ΕΟΚΑ: «Μᾶς συμφέρει ἢ ἀντίθετος ἐκδοχή ἵνα [παραπλανησόμεν] τοὺς Ἄγγλους καὶ μάλιστα νὰ δώσωμεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι οὐδέν θὰ κάμωμεν. Ἐπειδὴ δέ οἱ Ἄγγλοι γνωρίζουν ὅτι ἐγὼ εὐρίσκομαι ἐδῶ, διαδίδω ἐπιτηδειῶς ὅτι ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν κατάστασιν ἀποζητῶ νὰ ἀναχωρήσω κρυφίως ἐκ Κύπρου».¹⁷

Ἐχομε τὴν ἐντύπωση ὅτι κάθε σχόλιο περιττεύει. Καὶ ἐπειδὴ γίνεται προσπάθεια ἀπὸ τοὺς γνωστούς κύκλους νὰ μειωθεῖ ἢ σημασία τοῦ Ἡμερολογίου –λόγω τῶν ἀληθειῶν πού περιέχει– με τὸ ἐπιχείρημα ὅτι αὐτὸ εἶναι πλαστό, παραθέτομε τὴν ἀποψη τοῦ ἴδιου τοῦ Γρίβα:

«Ἐκ τῶν δημοσιευθέντων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἀποσπασμάτων τὰ πλεῖστα εἶναι ἀκριβῆ, ἐνδοιασμούς δέ ἔχω διὰ τὴν ἀκρίβειαν ὠρισμένων σημείων αὐτοῦ».¹⁸

Πόσα μέτωπα ἄνοιξε ἡ ΕΟΚΑ

Γράφει ὁ Σ. Καρκαλέτσης: «Ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 1957 ἡ ΕΟΚΑ ἐπιδόθηκε σὲ διμέτωπο ἀγώνα, ἀφοῦ οἱ Βρετανοὶ ὑποκίνησαν τὸ τουρκοκυπριακὸ στοιχεῖο προσπαθώντας νὰ δημιουργήσουν ἕνα ἀντίπαρο».

Κι ἐδῶ γράφει τὴ μισὴ ἀλήθεια. Ὁ ἀγώνας τῆς ΕΟΚΑ ἦταν τριμέτωπος. Ἐναντίον τῶν Ἄγγλων, τῶν Τουρκοκυπρίων καὶ τῶν κομμουνιστῶν. Καὶ αὐτὸ τὸ γράφει πολλές φορές ὁ Γρίβας.

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς Τουρκοκύπριους θὰ λέγαμε ὅτι ἡ ἐθνικῶφρων παράταξη τῆς Κύπρου σκόπιμα τοὺς ἀφῆσε ἀπ' ἔξω. Καὶ ὑπάρχουν ἀναφορές ὅτι οὔτε κἀν τοὺς λογάριεσαν. Τὸ ἴδιο (περὶ ἀποκλεισμοῦ) ἴσχυσε καὶ γιὰ τὴν Ἀριστερά.

Οἱ Ἄγγλοι φρόντισαν ἀμέσως νὰ ἀξιοποιήσουν τὸν ἀποκλεισμό τῶν Τουρκοκυπρίων. Ἐνισχύοντας τίς ἐθνικιστικὲς ὁμάδες καὶ ἐκμεταλλεῦόμενοι τὸ χαμηλὸ διοικητικὸ ἐπίπεδο κατάφεραν νὰ τραβήξουν μιὰ μερίδα τους. Δὲν ἦταν ὅμως ὅλοι οἱ Τουρκοκύπριοι πού κατετάγησαν στὸ ἀστυνομικὸ (ἐπικουρικό) σῶμα, οὔτε ἦταν λόγω τοῦ ἀσβεστοῦ ἀνθελληνικοῦ τους μίσους. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ λόγοι ἦταν οἰκονομικοί.

Ἐάν ὅμως μιλοῦμε γιὰ διμέτωπο ἀγώνα, τότε πρέπει νὰ λάβουμε σοβαρὰ ὑπ' ὄψιν ἕνα ἄρθρο τῆς κυπριακῆς ἐφημερίδας Ἐθνος πού ἀποτελοῦσε καὶ τὸ ἐκφραστικὸ ὄργανο τῆς ΕΟΚΑ. Ἐγραφε λοιπὸν ἀνάμεσα σ' ἄλλα στὶς 21 Μαρτίου 1958 ὑπὸ τὸν τίτλο «ΔΙΜΕΤΩΠΟΣ Ὁ ΑΓΩΝ» τὰ ἀκόλουθα:

«Ὁ κομμουνιστικὸς κίνδυνος δὲν ἐκρίζωνεται μετὰ τὸν ἱμπεριαλισμόν. Ἄσπονδος καὶ θανάσιμος ἐχθρὸς τοῦ κομμουνισμοῦ εἶναι ὁ ἐθνικισμός. Ἡ σημερινὴ μεγαλειώδης ἐκδήλωσις τοῦ ἐθνικισμοῦ τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ ἀποτελεῖ ἐπὶ τούτου τὴν τρανωτέραν ἀπόδειξιν. (...) Ὁ ἀγὼν του εἶναι διμέτωπος. (...) Φωτίζεται ἀπλῆτως ἀπὸ τὴ δάδα τοῦ ἐθνικισμοῦ του, πού καίει εἰς τὰ στήθη του,

16. Πρόκειται γιὰ τὸν ὑπασπιστὴ τοῦ Νότη Πετροπουλέα, πού τὸν ἔφερε μαζί του ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ στὸ τέλος, ὅπως γράφει, τὸν ἔδωξε γιὰ νὰ μὴν τὸν ἐκτελέσει.

17. Διαβάζοντας κάποιος τὸ Ἡμερολόγιο, διαπιστώνει πολλές φορές ὅτι δὲν ὑπάρχει συνοχή μεταξὺ τῶν καταγραφῶν. Αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅτι οἱ Ἄγγλοι ἀφαίρεσαν ὀλόκληρες παραγράφους ἢ ἀκόμα καὶ λέξεις, ὅπως μαρτυρᾷ ὁ Α. Ἀζίνας.

18. Γ. Γρίβα-Διγενὴ «Ἀπομνημονεύματα», σελ. 127. Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειώσουμε ὅτι τὸ Ἡμερολόγιο δὲν ἀναφέρεται σὲ κανένα σχεδόν βιβλίο τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς ΕΟΚΑ, οὔτε περιέχεται στὴ βιβλιογραφία.

εις τόν δρόμον πού ακολουθεῖ καί πού τόν φέρει ἀσφαλῶς πρὸς τὰς ἀγκάλας τῆς Μητρὸς αὐτοῦ Ἑλλάδος».

ΕΟΚΑ – Ἀριστερά καί προδότες

Μιά ἄλλη αὐθαίρετη θέση πού προβάλλεται ἀπὸ τὸν συγγραφέα εἶναι αὐτή πού ἀφορᾷ τὶς προδοσίες καί τὶς ἐκτελέσεις τῶν προδοτῶν. Γράφει:

«Ἀρκετοὶ ἐκτελέσθηκαν ἀπὸ τὴν ΕΟΚΑ, δίνοντας μάλιστα λαβὴν στὴν κυπριακὴ Ἀριστερὰ νὰ τὴν καταγγεῖλει γιὰ “ἀντικομμουνιστικὸ ἀγῶνα”. Ἡ ἀλήθεια, ὅμως, εἶναι ὅτι ἐκτελέσθηκαν πράκτορες τῶν Βρετανῶν».

Ποῦ βασιζει αὐτὴ τὴν «ἀλήθεια» ὁ συγγραφέας; Ποιὰ εἶναι τὰ ἀποδεικτικά του στοιχεῖα ὅταν ἡ ἴδια ἢ ΕΟΚΑ ὁμολογεῖ σήμερα ὅτι δέν διαθέτει στοιχεῖα γιὰ ὅλους ὅσους ἐκτέλεσε; Μὲ ποιὸν τρόπο ἦταν πράκτορας τῶν Ἀγγλων ἢ 13χρονη Δεσπούλα Κατσούρη ἀπὸ τὴ Μηλιά τῆς Ἀμμοχώστου, πού δολοφονήθηκε ἐνῶ βρισκόταν στὸ κρεβάτι τῆς, καθὼς καί τόσοι ἄλλοι ἀριστεροὶ πού δολοφονήθηκαν μὲ ἀγριο κανιβαλικὸ τρόπο; Ναι, ὑπῆρχαν πράκτορες τῶν Ἀγγλων μεταξύ τῶν ἐκτελεσθέντων. Δέν ἦταν ὅμως ὅλοι καί δέν ἀνήκαν στὴν Ἀριστερά.

Δέν μᾶς ἐπιτρέπει ὁ χῶρος νὰ ἐπεκταθοῦμε στὸ θέμα ὅμως θὰ πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς τῆς Ἀριστερᾶς δέν εἶναι διόλου ἐκτὸς πραγματικότητας.

Ὁ Γρίβας ἔβλεπε τὸν ἀγῶνα του καί σάν μιά εὐκαιρία γιὰ νὰ ἐξοντώσει τὴν Ἀριστερά. Θὰ παραθέσουμε ἐλάχιστα ἀποδεικτικά στοιχεῖα καί ἂν κάποιος ἐπιθυμῆ μποροῦμε νὰ παραθέσουμε κι ἄλλα.

Στὶς 19 Ἀπριλίου 1955 ὁ Γρίβας σημειώνει στὸ Ἡμερολόγιό του:

«Μὲ ἀπασχολεῖ σήμερον σοβαρῶς τὸ ζήτημα καταπίξεως πάσης κομμουνιστικῆς κινήσεως»,¹⁹

γιὰ νὰ συμπληρώσει στὶς 28 τοῦ ἴδιου μηνῆ:

«Προσπαθῶ (νὰ) ἀντιμετωπίσω (τὴν) κατάστασιν ἐναντίον (τῶν) κομμουνιστῶν δια προχείρων μέσων μέχρι ἐξευρέσεως καταλλήλων προσώπων. Δυστυχῶς δέν εὗρισκω πρόσωπα, λιπόψυχοι οἱ πλείστοι».²⁰

Γίνεται ὅμως πῶς συγκεκριμένος στὸ κεφάλαιο γιὰ τὶς συμφωνίες τῆς Ζυρίχης ὅπου γράφει:

«Καί ἐάν μὲν ἐπρόκειτο περὶ χώρας μεγάλης ἐκτάσεως παρεχούσης εὐρύν χῶρον ἐλιγμοῦ καί κινήσεων καί δυνατότητας ἐπικοινωνίας μὲ τὸν ἔξω κόσμον, θὰ ἀντιμετώπιζα καί τὸ ἐνδεχόμενον ἐμφυλίου πολέμου, μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι θὰ ἐπεβαλλόμην ἀπολύτως καί ἀμέσως εἰς τὸ ἐσωτερικόν μέτωπον, καί δέν θὰ ἐδίσταζα τότε νὰ συνεχίσω μόνος τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Ἀγγλοτούρκων. Δυστυχῶς, ἡ Κύπρος ἦτο πολὺ μικρὰ εἰς ἔκτασιν, ὥστε νὰ ἀναλάβω ἕναν τοιοῦτον ἀγῶνα νικηφόρος».²¹

Στὶς 20 Ἰουλίου 1957 γράφει στὸν μητροπολίτη Ἄνθιμο:

«...Συνεπῶς πρέπει νὰ προπαρασκευάσωμεν ἀπὸ τοῦδε τὴν πολιτικὴν μάχην τῆς αὔριον ἐναντίον τοῦ ΑΚΕΛ».²²

Ποιὰ ἦταν αὐτὴ ἡ προπαρασκευή; Τὴν θέτει ξεκάθαρα στὸν Ἄνθιμο στὶς 25 Ἰανουαρίου 1958 (ἀφοῦ προηγήθηκε τέσσερις μέρες πρὶν ἡ διπλὴ δολοφονία τῶν ἀριστερῶν Μιχάλη Πέτρου καί Ἡλία Ττοφαρῆ στὴ Λύση καί Κῶμα τοῦ Γιαλοῦ):

«Πρέπει ν' ἀντιμετωπίσωμε τὴν κατάστασιν θαρραλέα. Οἱ κομμουνισταὶ εἶναι οἱ ἀντίπαλοί μας, εἴτε τὸ θέλομε εἴτε ὄχι. Ἐνδείκνυται νὰ τοὺς ἐξοντώσωμε ὡς πολιτικὴ ὄντοτητα, ὥστε νὰ μὴν εἶναι πλέον ὑπολογίσιμος καί δυναμένη διὰ τῶν ἀποφάσεών της νὰ ἐπηρεάζει τὸ ἐθνικὸν ζήτημα ὅπως συνέβαινε μέχρι τοῦδε»!

Καί συνεχίζει:

«Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐγὼ ἐτοιμάζομαι δυναμικῶς νὰ ἀντιμετωπίσω καί τοὺς τρεῖς ἀντιπάλους».

Ἐννοεῖ ἀσφαλῶς Ἀγγλους, Τούρκους καί κομμουνιστές.²³

Ἀποκαλυπτικὴ τῶν προθέσεων τοῦ Γρίβα εἶναι μιὰ ἐπιστολή πού ὁ Ἄνθιμος ἀπέστειλε στὸν Ἀνδρέα Ἀζίνα στὶς 8 Ὀκτωβρίου 1957 στὴν ὁποία γράφει μετὰ ξὺ ἄλλων:

«Ἡ ἐδῶ κατάστασις ἐξακολουθεῖ ἢ αὐτὴ, ἔρουναι, συλλήψεις, κκέρφιου, ἀνακρίσεις, καί ἐπὶ πᾶσι τούτοις θέλει ὁ Γέρον, σάνει καί καλά, νὰ ξεσπάσῃ ἐναντίον τῶν Κομμουνιστῶν, πράγμα ὀλέθριον, ὡς θὰ ἀντιλαμβάνεσαι, κατὰ τὴν παροῦσαν τουλάχιστον φάσιν τοῦ ἀγῶνος μας. Προσπαθῶ νὰ τὸν συγκρατήσω καί τὸν συγκρατῶ, ἀλλὰ δέν ξέρω μέχρι πότε».²⁴

Ὁ ἴδιος ὁ Ἄνθιμος δήλωνε μετὰ τὶς προαναφερθεῖσες δολοφονίες ὅτι «καταδικάζει τὴ χρησιμοποίησιν βίας γιὰ ἰδεολογικὰς διαφορὰς».²⁵

Πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ ἐπιστολή αὐτὴ εἶναι γραμμὴν λίγες βδομάδες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐναρξη τοῦ συστηματικοῦ ὄργιου τῶν δολοφονιῶν ἐνάντια στὰ στελέχη τοῦ ΑΚΕΛ, πού κορυφώθηκε μέσα στὸ 1958 ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὶς 21 τοῦ Γενάρη! Ἴδου, λοιπόν,

19. Ἡ τρομοκρατία ἐν Κύπρῳ: Τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Γρίβα, σελ. 22.

20. Αὐτόθι, ὁ.π.

21. Αὐτόθι, ὁ.π., σελ. 402.

22. Στὸ ἴδιο, σελ. 198.

23. Ἴδου ἀκόμα μιὰ ἐπιβεβαίωση τῶν ὅσων λέμε. Ἡ παραδοχὴ αὐτὴ θέτει ὑπὸ σοβαρὴ ἀμφισβήτηση τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Καρκαλέτη γραφόμενα.

24. Ἡ ἐπιστολή αὐτὴ δημοσιεύεται αὐτοῦσια καί στὸ διβλίο τοῦ Α. Ἀζίνα «50 χρόνια σιωπῆς».

25. Βλ. Χαραυγὴ, 31 Ἰανουαρίου 1958.

πώς εξηγείται και η τοποθέτησή του περι ιδεολογικού αγώνα που ξεκίνησε ο Γρίβας, κάτι ηξερε.

Γρίβας - Ζυρίχη - "Άξιος της Πατρίδος

Όλοκληρώνουμε χωρίς να εξαντλούμε τά θέματα με τό ζήτημα της ενημέρωσης του Γρίβα όσον αφορά τις συμφωνίες Ζυρίχης και την ανακήρυξη του Γρίβα ως «άξιου της Πατρίδας».

Δέν αληθεύει ο ισχυρισμός ότι ο Γρίβας τελοῦσε εν αγνοία, για τις συμφωνίες. Μιά ματιά στις αναφορές που περιέχονται στα 'Απομνημονεύματά του (έστω και αν είναι κουτσουρεμένες γιατί έτσι τον συμφέρει) αλλά και στις αφηγήσεις των εμπλεκομένων θά πείσει ότι ήταν πλήρως ενήμερος. Θά κλείσουμε όμως με τό περιβόητο παραμύθι της ανακήρυξής του σε «άξιο της Πατρίδας».

Η απόδοση εκείνης της τιμής δέν ήταν γνήσια ενέργεια της ελληνικής κυβέρνησης και Βουλής. Έγινε για να καλοπιάνει τον φιλόδοξο Γρίβα για να παρατηθεί από κάθε πολιτική αξίωση. Και πάλι μιλούμε με ντοκουμέντα. Με έπιστολή του στον 'Αβέρωφ θέτει ως απαίτηση για να σταματήσει τον αγώνα τό όρο να δοθεί άμνηστία στους αγωνιστές και:

«Η επιθυμία μου, να παραμείνω οίος είμαι σήμερα και οίος ήμην πριν αναλάβω τον αγώνα, ένας άφανής αγωνιστής της ελευθερίας και τί-

*ποτε άλλο. Η μόνη ήθικη άμοιβή για μένα είναι μία: Η αναγνώρισις ύφ' όλων, ή ένουνείδητος, και όχι στά χαριά, ότι έφάνην άξιος της Πατρίδος. Μέ μίαν τιαύτην αναγνώρισιν θά αποσυρθώ, ίκανοποιημένος, εις τον ιδιωτικό μου βίον, χωρίς να αναμειχθώ ούτε εις την πολιτικήν ούτε εις την δημόσιαν ζωήν, είτε εν Κύπρω είτε εν Ελλάδι».*²⁶

Και ο ταλαίπωρος Έλληνας και Κύπριος πολίτης διαπιστώνει ότι ο Γρίβας δέν τήρησε καμία από τις υποσχέσεις του. Και υποφέρουμε μέχρι σήμερα από τη στενοκεφαλιά ενός άσχετου με την πολιτική και τά παρακλάδια της μαροφιλόδοξου στρατιωτικού.

Η ιστορία λοιπόν δέν γράφεται με αυθαιρεσίες, ώραιοποιήσεις και εξιδανικεύσεις. Η έποχή που κάποιιο «έκοβαν και έραβαν» έχει περάσει.

Σεβασμός στην ιστορία σημαίνει σεβασμός στην πατρίδα, σεβασμός στον έαυτό μας.

Υ.Γ. Τά στοιχεία που παρατίθενται σ' αυτό τό σημείωμα είναι από τό υπό συγγραφή διβλίιο του υπογράφοντος, με θέμα την ΕΟΚΑ και τό ΑΚΕΛ.

26. Βλ. Ε. 'Αβέρωφ «Ιστορία Χαμένων Εύκαιριών», τόμος Β', σελ. 221-222. 'Επιστολή Γρίβα προς Ε. 'Αβέρωφ ήμερ. 22/2/1959.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ -
ΚΑΛΟΜΑΛΟΣ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ

ΜΙΚΡΟΪΔΙΟΚΤΗΤΙΚΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ
ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ

Τό βιβλίιο που άποτελεί έφαρμογή της θεωρίας του Μάρξ για την άρχαία Ελλάδα.

Τό βιβλίιο που αντιμετωπίζει τον Μάρξ σαν τον μεγάλο έπιστήμονα που ήταν, με τις τεράστιες ανακαλύψεις του και τά ανθρώπινα λάθη του.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ 39, ΑΘΗΝΑ 106 80
ΤΗΛ. 210 3601956, 210 3610445, FAX 210 3610445
www.stochastis.gr

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΩΣ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΜΑΘΗΜΑ: Προβλήματα προσδιορισμού και περιεχομένου

της Έλενας Πατρικίου

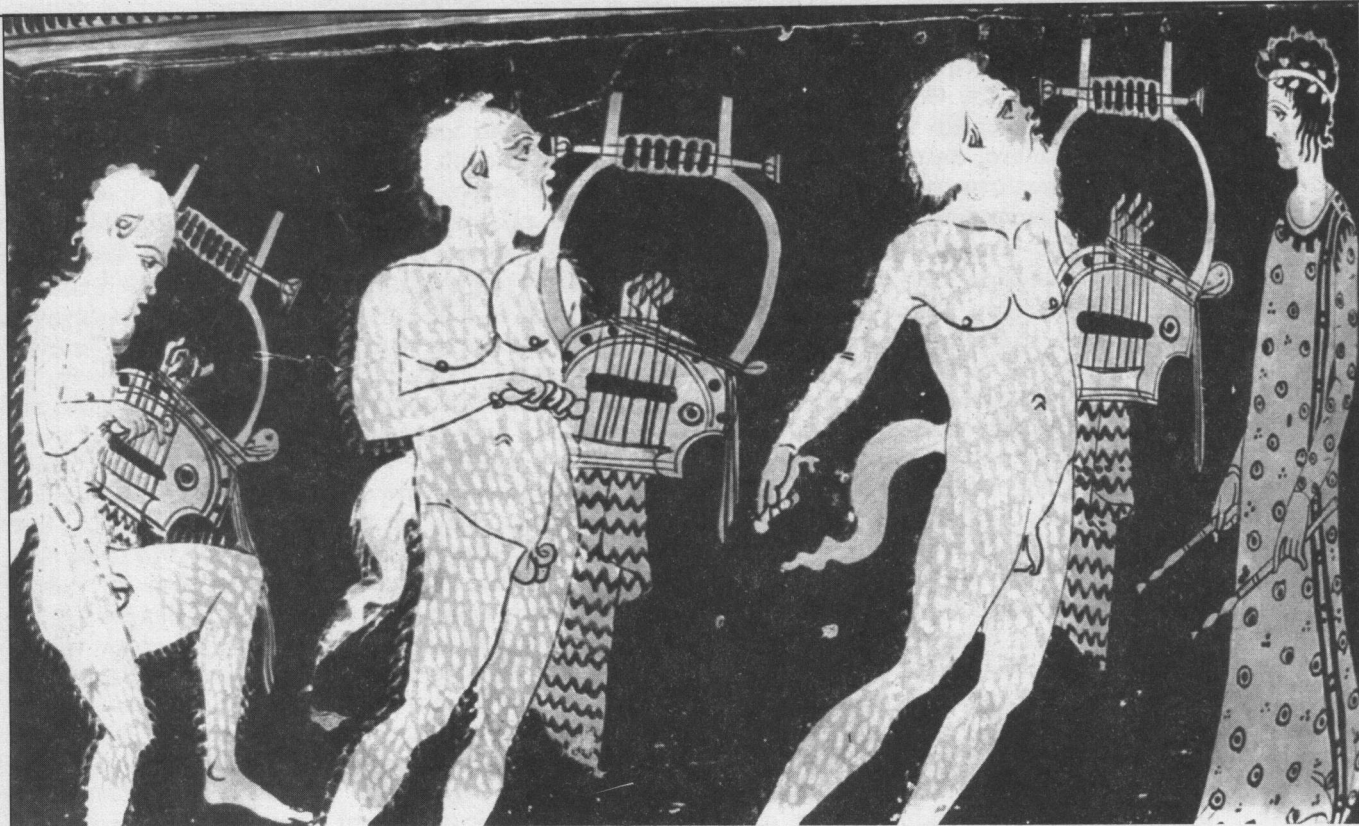
ΕΠΙΤΡΕΨΤΕ ΜΟΥ ΝΑ ΞΕΚΑΘΑΡΙΣΩ κατ' αρχήν πώς ή πρόθεσή μου είναι να αντιμετωπίσω εδώ το μάθημα των αρχαίων ελληνικών έντελως ανεξάρτητα από οποιοδήποτε φορτίο ιδεολογικών χρήσεων της αρχαιοελληνικής γλώσσας, της αρχαιοελληνικής λογοτεχνίας ή του αρχαιοελληνικού πολιτισμού. Θά μπορούσα τά ίδια ακριβώς πράγματα, τίς ίδιες ακριβώς σκέψεις πού πρόκειται νά σάς εκθέσω, νά τίς χρησιμοποιήσω καί γιά τό μάθημα των νέων ελληνικών, πολύ δέ περισσότερο γιά τά μαθήματα των λατινικών, των γαλλικών ή των αγγλικών. Τό γεγονός ότι επέλεξα τά αρχαία ελληνικά είναι έντελως συμπτωματικό καί άφορᾶ περισσότερο τίς δικές μου επαγγελματικές επιλογές παρά οποιαδήποτε άλλη δέσμευση.

Θά ξεκινήσω λοιπόν μέ μία διαπίστωση πού δέν άφορᾶ μόνον τά αρχαία ελληνικά, αλλά καί όλα τά άλλα μαθήματα πού άνέφερα. "Όταν αναφερόμαστε στά «γλωσσικά» μαθήματα δέν κάνουμε ποτέ, ειδικά όταν πρόκειται γιά τήν μέση εκπαίδευση, διάκριση μεταξύ του γλωσσικού σκέλους του μαθήματος καί του λογοτεχνικού. "Όλα έντάσσονται στό ίδιο όλον. Καί πάντα ο καημός των δασκάλων καί των γονέων, τό βάσανο των μαθητών, είναι ή εκμάθηση της γλώσσας, ένῶ ή εκμάθηση της λογοτεχνίας, ὅ,τι κι άν σημαίνει

αυτό, δέν άποτελεί παρά τόν έξωραϊσμό, γιά κάποιους μάλιστα, μαθητές, δασκάλους ή γονείς, τόν άδιάφορο, προσχηματικό ή έπαχθή έξωραϊσμό, της γλωσσικής διδασκαλίας, πού είτε ζαχαρώνει τό χάπι, είτε, δυστυχώς συχνά, τό κάνει νά πικρίζει ακόμα περισσότερο. Τό πράγμα γίνεται ὀλοφάνερο ὅταν μιλάμε γιά τήν εκμάθηση της αγγλικής, ὅπου οὐδείς ενδιαφέρεται άν ή λογοτεχνία άποτελεί μέρος της διδακτικής διαδικασίας, πολύ περισσότερο δέ στόχο της εκμάθησης της ξένης γλώσσας. Τά αγγλικά, πού ἤδη ύφίστανται τίς τραγικές συνέπειες της επιτυχίας τους, διδάσκονται, μαθαίνονται καί χρησιμοποιούνται κατά τόν πλέον βάνουσο τρόπο, άπολύτως άποσυνδεδεμένα από τό λογοτεχνικό παρελθόν καί παρόν τους. Τό περιεργό δέ είναι ὅτι οι ίδιοι οι Άγγλοι έπεξεργάστηκαν καί διέδοσαν ένα σύστημα εκμάθησης της τρέχουσας αγγλικής πού σέ κανένα σημείο δέν συνδέεται μέ τή λογοτεχνία. Κι αυτό, σέ άπόλυτη αντίθεση μέ τούς Γάλλους, πού επί τρεῖς τουλάχιστον συναπτούς αἰῶνες διέδοσαν συστηματικά τή γαλλική γλώσσα ὡς μέσον διάδοσης μιᾶς λογοτεχνίας καί ενός πολιτισμοῦ, ἤ μέ τούς Γερμανούς, τούς Ἴταλούς καί τούς Ἰσπανούς, πού μιμήθηκαν τό γαλλικό πρότυπο κατά τό μέτρο των δυνάμεών τους. "Όσον άφορᾶ πάντως τά νέα ελληνικά, καί μόνον εξαιτίας του άποκλεισμοῦ της λογοτεχνίας από τήν εξεταστική ὕλη των εισαγωγικών εξετάσεων, γίνεται σαφές πώς πρόκειται γιά μάθημα έφάμιλλο των θρησκευτικών μέσα στην σχολική πράξη άποτελεῖ μία επιπλέον ὥρα του παιδιού, χωρίς μαθησιακές συνέπειες. Τό ίδιο θά συνέβαινε, δικαιούμαστε νά υποθέσουμε, καί μέ τήν αρχαιοελληνική λογοτεχνία, άν ή

* Τό κείμενο αυτό άποτελέσε τήν ανακοίνωση της Έλ. Πατρικίου στό συνέδριο πού ὀργάνωσε τό Τμήμα Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, μέ θέμα «Γλώσσα καί Λογοτεχνία στην Δευτεροβάθμια Έκπαίδευση», 16-17 Μαΐου 2003. Έχει διατηρηθεῖ τό προφορικό ὕφος της ανακοίνωσης.

μοίρα δέν εἶχε ἐντάξει τίς ἐρωτήσεις περὶ τοῦ νοήματος καί τίς περιφνημες πραγματολογικές ἐρωτήσεις στό ἐξεταστικό πρόγραμμα. Δέν εἶναι ὁμως μυστικό πῶς ἡ διδασκαλία τῶν εισαγωγῶν πού προτάσσονται στά διδακτικά ἐγχειρίδια τῶν μαθημάτων ἀρχαίων ἐλληνικῶν, καθὼς καί τῶν (ἐλάχιστων κατά κανόνα σέ ἕκταση) πραγματολογικῶν στοιχείων καί ἀναλύσεων τοῦ περιεχομένου ἐρχεται πάντα σέ δεύτερη καί καταϊδρωμένη μοίρα, ἐνῶ βαρύνεται μέ τήν τρομερή γιά τά νεοελληνικά δεδομένα κατηγορία ὅτι ἡ ἐξέτασή τους ἀνήκει στήν κατηγορία τῶν ἐπάρατων ἐρωτήσεων κρίσεως, τῶν ἐρωτήσεων τῶν ὁποίων ἡ ἀπάντηση μπορεῖ συχνά νά εἶναι «ὑποκειμενική» καί ὅτι συνεπῶς ἡ βαθμολογήσή τους ἐπαφίεται στίς ιδιορρυθμίες καί τό γούστο τῶν βαθμολογητῶν.

ΕΑΝ ΟΜΩΣ ΟΙ ΠΕΡΙΦΗΜΕΣ ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ, στίς ὁποῖες θά ἐπανέλθω, καθὼς καί οἱ ἀναλύσεις τοῦ περιεχομένου, εἶναι ἐκ τῶν προτέρων ὑποβαθμισμένες, τότε προκύπτει ἀμείλικτο τό ἐρώτημα ὡς τί διδάσκουμε τά ἀρχαῖα ἐλληνικά στή Μέση ἐκπαίδευση, ὡς γλώσσα ἢ ὡς λογοτεχνία; Προσπερνῶ ὡς ἐπίπλαστη τήν ἀπάντηση πού θέτει τήν ἐκμάθηση τῆς γλώσσας ὡς τήν ἀπλή καί, βεβαίως, ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιά νά γίνει προσπελάσιμη ἡ λογοτεχνία. Καί τήν προσπερνῶ, ὄχι ἀπό περιφρόνηση πρὸς τόν ἐμπειρισμό της, πού δέν εἶναι καθόλου ἀβάσιμος, ἀλλά ὡς προσχηματική. Κατανοῶ

πῶς καί παλαιότερα, ὅταν τά ἀρχαῖα διδάσκονταν ἐπὶ 9 ὥρες ἐβδομαδιαίως καί ἐπὶ 6 συναπτά ἔτη, ὅταν κυριαρχοῦσε ἡ καθαρεύουσα ἤδη ἀπό τό δημοτικό, τό μάθημα αὐτό, χωρὶς νά καταφέρνει νά διαπλάσσει μαθητές μέ ἀξιόλογες γνώσεις στήν ἀρχαία ἀττική διάλεκτο, ἐπέτρεπε τουλάχιστον στόν διδάσκοντα νά διατηρεῖ τήν αὐταπάτη πῶς ἔχει ἐξαντλήσει τά γραμματικά καί συντακτικά φαινόμενα. Ἀλλά ἡ πείρα ὅλων μας μᾶς καταδεικνύει πῶς ἡ ἐξαντλητική αὐτή γραμματική καί συντακτική ἀνάλυση δέν ἐπέτρεψε μία καλύτερη καί βαθύτερη προσέγγιση τῶν ἰδίων τῶν κειμένων. Ἀντιθέτως, ἐπὶ διακόσια περίπου χρόνια στόν τόπο μας, ἡ ἐμπειρική αὐτή ἀναμφισβήτητη ἀλήθεια, πού λέει πῶς χωρὶς μία σχετική γνώση τῆς γλώσσας δέν μπορεῖ κανεὶς νά ἔχει μία οὐσιαστική σχέση μέ τά κείμενα, εἴτε εἶναι λογοτεχνικά εἴτε φιλοσοφικά ἔργα, λειτούργησε ὡς τροχοπέδη γιά νά μὴν φτάσουμε ποτέ στό ποθούμενο, ἢ τουλάχιστον, σ' αὐτό πού προτασσόταν καί προτάσσεται ἀπό τά διδακτικά ἀναλυτικά προγράμματα ὡς ποθούμενο, δηλαδή στήν προσέγγιση τῆς ἀρχαιοελληνικῆς λογοτεχνίας καί, μέσω αὐτῆς, στήν προσέγγιση τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀκριβῶς τό ἀνάποδο συνέβη, καί συνέβη πάντα μέ θαυμαστή συνέπεια, ἀνεξαρτήτως μεταρρυθμίσεων, προθέσεων καί ἐξαγγελιῶν: τά λογοτεχνικά κείμενα χρησιμοποιήθηκαν κατ' ἀρχὴν ὡς πεδία γλωσσικῶν ἀσκήσεων, δευτερευόντως δέ ὡς τόποι ἐμπέδωσης ἰδεολογικῶν κοινοτοπιῶν. Παρά τῆ θαυμαστή ἀντοχή τους σ' αὐ-

τούς τούς όδοστρωτήρες, αυτήν τήν άπίστευτη άντοχή πού επέτρεπε στον Έπιτάφιο του Θουκυδίδη νά μπορεί νά λειτουργήσει ως άνατρεπτικό κείμενο στά χρόνια τής δικτατορίας, τά κείμενα, δηλαδή ή λογοτεχνία των αρχαίων, δέν αντιμετώπιστηκαν τελικά από τήν εκπαιδευτική πράξη πολύ διαφορετικά από τά τεχνητά γυμνάσματα του τύπου: «όμοιος όμοίω άει πελάζει». Καί δέν νομίζω ότι υπάρχει κανείς πού νά μπορεί νά ύποστηρίξει πειστικά ότι, παρά τίς προσπάθειες, συχνά έξαιρετικά άποτελεσματικές, κάποιων έμπνευσμένων δασκάλων, πού ως λαμπρές έξαιρέσεις έπιβεβαίωναν πάντα τον θλιβερό κανόνα, στίς τάξεις τής επικράτειας και συμφώνως προς τό αναλυτικό πρόγραμμα και τήν έν γενέει αντίληψη των εκπαιδευτικών ίθυόντων, ό Σοφοκλής ή ό Δημοσθένης αντιμετώπιστηκαν έν πολλοίς διαφορετικά από τον Ζούκη.

Προσωπικά, για νά ξεκαθαρίσω τή δική μου θέση, δέν θά είχα καμία αντίρρηση τό μάθημα νά είναι άποκλειστικά γλωσσικό. Δέν έννοώ πώς αυτή είναι ή δική μου επιδίωξη, τό δικό μου όνειρο για τή διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών. Ένας τέτοιος προσανατολισμός όμως, πού θά άφηνε εκτός προγράμματος τό λογοτεχνικό και «πνευματικό» μέρος του γνωστικού αντικειμένου, δέν θά μέ έβρισκε αντίθετη. Υπό τούς έξής όμως όρους: Πρώτον, νά είναι προγραμματικά ξεκαθαρισμένο ότι ό στόχος τής διδασκαλίας είναι άποκλειστικά γλωσσικός. Δέν τον ύποτιμώ καθόλου και θά άρκεστώ νά σάς παραλέμψω στά κείμενα τής Ζακλίν ντέ Ρομγύ και του Ζάν-Πιέρ Βερνάν, δύο ελληνιστών πού εκκινούν από τελείως διαφορετικές προσεγγίσεις τής αρχαιότητας, από τελείως διαφορετικές προσεγγίσεις για τον κλασικισμό, από τελείως διαφορετικές ιδεολογίες, κοσμοθεωρίες και πολιτικές και εκπαιδευτικές θεωρήσεις, πού όμως αναγνωρίζουν τήν καταλυτική σημασία τήν όποία μπορεί νά έχουν μέσα στην εκπαιδευτική διαδικασία ενός ούμανιστικού σχολείου τά αρχαία ελληνικά ως γλώσσα και μόνον. Δεύτερον, ή άποτελεσματικότητά τους ως μαθήματος νά μήν κρίνεται από τό κατά πόσον οι μαθητές θά γίνουν ικανοί νά τά μεταχειρίζονται ως ζωντανή γλώσσα. Θυμίζω ότι επί αιώνες αυτός ήταν ό στόχος τής διδασκαλίας των λατινικών στά κεντροευρωπαϊκά εκπαιδευτικά ιδρύματα, όπου ή χρήση των μητρικών διαλέκτων ή των εθνικών γλωσσών ήταν διά ροπάλου άπαγορευμένη ακόμα και τήν ώρα του διαλείμματος, μέχρι πού τό σύστημα κατέρρευσε εκ των έσω και σαρώθηκε τελειωτικά μέ τήν εκδίωξη των Ήρσοιτών από τήν Γαλλία και τίς νομοθετικές πράξεις τής Γαλλικής Έπανάστασης. Κι όμως, ακόμα και αυτοί οι τόσο ταλαντούχοι και συστηματικοί εκπαιδευτικοί πού ήταν οι καθολικοί καλόγεροι, δέν κατάφεραν νά μετατρέψουν μία νεκρή γλώσσα, τά κλασικά λατινικά, σε ζωντανή. Έπομένως, δέν μπορεί αυτό νά είναι τό κριτήριο για τήν άποτελεσματικότητα τής διδασκαλίας μιας αρχαίας γλώσσας. Καί τρίτον, νά μήν αποτελούν ως γλωσσικό μάθημα τήν ιδεολογική προϋπόθεση τής γλωσσικής

εμπέδωσης των νέων ελληνικών, ή, ακόμα χειρότερα, τής οργανωμένης έπαφής, τής παιδευτικής έπαφής, μέ τή λογοτεχνία και, έξ αυτής, μέ τό σύνολο του ελληνικού πολιτισμού, αρχαίου ή νέου. Δέν είμαι από αυτούς πού ισχυρίζονται πώς ή γλωσσική παιδεία των αρχαίων ελληνικών είναι άχρηστη στην εμπέδωση των νέων ελληνικών. Στο κάτω-κάτω, αν οι Γάλλοι, οι Άγγλοι ή οι Γερμανοί, ακόμα και οι πλέον άριστεροί, ακόμα και οι πλέον στρουκτουραλιστές, παραδέχονται πώς οι δικές τους γλώσσες άκονίστηκαν και λειάνθηκαν μέσα από τή διδασκαλία τής αρχαιοελληνικής, πέρα από τούς δύο-τρεις διαδοχικούς εκλατίνισμούς πού υπέστησαν στην ιστορία τους μέχρι νά φτάσουν σ' αυτό πού γνωρίζουμε, γιατί νά άρνηθώ πώς τά αρχαία ελληνικά, έστω και στην κλασικιστική άπτικήζουσα μορφή τους, μπορούν νά παίξουν, και έχουν παίξει, έναν αντίστοιχο ρόλο για τά νέα ελληνικά. Αυτό όμως είναι σαφώς τελείως διαφορετικό πράγμα από τή γνωστή ιδεοληπτική προσήλωση στά αρχαία ελληνικά ως μοναδικού δρόμου για τήν εμπέδωση των νέων ελληνικών. Καί βεβαίως είναι τελείως διαφορετικό πράγμα από τον ισχυρισμό ή τήν προσδοκία, αν θέλετε, ότι μόνη ή γλωσσική διδασκαλία είναι ικανή νά διδάξει και τον πολιτισμό πού χρησιμοποίησε αυτήν τή γλώσσα.

Θά ήθελα πάντως νά ύπενθυμίσω ότι, ακόμα και στην πιο πληκτική εποχή τους, τά κεντροευρωπαϊκά σχολεία και πανεπιστήμια μπορεί νά μεταχειρίστηκαν και αυτά τά αρχαιοελληνικά λογοτεχνικά κείμενα ως συλλογές γραμματικών και συντακτικών παραδειγμάτων (ήδη στά τέλη του 19ου αιώνα υπήρχε καθηγητής στην Όξφόρδη πού ξεκινούσε τό μάθημά του μέ τή φράση: «Θά έχουμε τήν χαρά νά άσχοληθούμε μέ τον Οιδίποδα επί Κολωνώ, πού άποτελεί ένα πραγματικό χρυσορυχείο συντακτικών άνωμαλιών»). Άλλά, εν τούτοις, ό στόχος δέν ήταν μόνον ή γραμματική και τό συντακτικό. Η εκμάθηση τής γλώσσας άποτελούσε τό μέσον για τήν εκμάθηση του μεγάλου μαθήματος τής Ρητορικής. Η εισαγωγή των σύγχρονων λογοτεχνιών, όπως αυτή έγινε σε κάθε χώρα, άποτελεσε μία άργή διαδικασία τής όποίας ό στόχος δέν ήταν άλλος, και πάλι, από τήν Ρητορική, σε καμία περίπτωση ή διδασκαλία τής λογοτεχνίας όπως μπορούμε νά τήν έννοούμε σήμερα.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΤΟΜΗ ΕΓΙΝΕ τελικά όταν τά λογοτεχνικά κείμενα άρχισαν νά διδάσκονται ως «νόημα» πιά, και όχι άποκλειστικά ως γλώσσα, δηλαδή μέ τή μεταρρύθμιση του σχολικού προγράμματος από τον Ναπολέοντα τον Γ' στην Γαλλία και μέ τον Χούμπολντ και τήν εισαγωγή των νέων γλωσσών στά γερμανικά Λύκεια. Ένα θλιβερό άπείκασμα αυτών των μεταρρυθμίσεων μπορούμε νά διακρίνουμε στά ελληνικά σχολικά βιβλία πού, μέχρι και τή δικτατορία, διαιρούσαν τήν ύλη των νεοελληνικών άναγνωσμάτων ανάλογα μέ τό ιδεολογικό περιεχόμενο, σε κείμενα «για τήν πατρίδα», για τή

«θηρσεία», «για τόν πομενικό βίο» κοκ. Τά αρχαιοελληνικά λογοτεχνικά κείμενα ξέφευγαν από αυτές τις κατηγοριοποιήσεις, προφανώς διότι ως «μεγάλα» κείμενα είχαν τή χάρη νά τις έμπεριέχουν όλες.

Έδω όμως φτάσαμε στό ιδιαίτερο νεοελληνικό παράδοξο, όπου, προκειμένου νά ξεφύγουμε από τήν τυραννία των ρηματικών άνωμαλιών, προκειμένου νά ελευθερωθούμε από τό μεγαλείο των γραμματικών τύπων πού τό νεοελληνικό γλωσσικό αίσθημά μας δέν κατάφερε νά ενσωματώσει ούτε στήν προφορική ούτε στή γραφόμενη νεοελληνική, ούτε καν στήν γραφόμενη καθαρεύουσα, περάσαμε στήν έξύμνηση του νόηματος. Η αρχαιοελληνική γραμματεία δέν θεωρείται πλέον σημαντική για τή γλώσσα της, αφού ως γλώσσα μās τυράννησε, αλλά για τό νόημά της. Ο δυτικοευρωπαϊκός κλασικισμός ζει στή μεταπολεμική νεοελληνική εκπαιδευτική πράξη και θεωρία τις τελευταίες αναλαμπές του, έντελως διεστραμμένος όμως, αφού έδω έξυμνούμε πιά τό περιεχόμενο ως έντελως άνεξάρτητο οποιασδήποτε φόρμας. Αν μεταφέρουμε αυτήν τήν αντίληψη από τή λογοτεχνία στις εικαστικές τέχνες, ο παραλογισμός θά φανεί σε όλο του τό μεγαλείο: ο Παρθενώνας, ο κύβος του Μαραθώνα, τά άγγεία του Έξηκιά δέν είναι σπουδαία για τή φόρμα τους, τό μοναδικό όχημα του περιεχομένου τους, αλλά για τό νόημά τους, πού μπορεί νά επιβιώσει και σε άλλη φόρμα, δές σε μετάφραση!!!

Κι έτσι, φτάσαμε σε μία εκπαιδευτική πραγματικότητα, στήν οποία τά «άρχαϊα από μετάφραση» θεωρούνται ως σημαντικός τρόπος προσέγγισης και έμπέδωσης της αρχαιοελληνικής λογοτεχνίας. Τό παράδοξο του θεάτρου (άρχαίου, νέου, ευρωπαϊκού ή ανατολικού), πού θέλει, ως εκ της οικείας φύσης του, τό νόημα νά άντέχει άκόμα και έρήμην της γλώσσας, αφού δέν είναι μόνον ή γλώσσα τό όχημά του, επιτρέποντας έτσι μεγάλες παραστάσεις ενός θεατρικού κειμένου άκόμα και σε μετάφραση, έγινε στήν Ελλάδα ο κανόνας για τό σύνολο της λογοτεχνίας. Και τό γεγονός ότι ή μετάφραση ενός μυθιστορήματος μπορεί νά περιούσει στοιχεία, έστω σημαντικά στοιχεία, του πρωτότυπου, και πάλι για λόγους πού άφορούν περισσότερο τήν οικεία φύση του νεότερου μυθιστορήματος παρά τήν άξιοσύνη του κάθε μεταφραστή, μās έπεισε ότι τό μεταφρασμένο ποίημα είναι ισοδύναμο του πρωτότυπου, έχει δέ και τό συγκριτικό πλεονέκτημα νά έξοικειώνει τόν μαθητή με τή νεοελληνική λογοτεχνία. Ένδεχομένως, αφού ή διδασκαλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας είναι ούσιαστικά άνύπαρκτη, και στις καλύτερες περιπτώσεις είναι συρρικνωμένη σε διδασκαλία της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας με τήν άρωγή συντομότητας παραθεμάτων, πού λειτουργούν ως εικονογράφηση μάλλον. Και, ύπ' αυτήν τήν έννοια, θά συμφωνούσα άπολύτως ότι ή μελέτη της μετάφρασης της *Ιλιάδας* από τόν Πάλλη μπορεί νά είναι μία έξαιρετικά ενδιαφέρουσα πόρτα για νά μπει κανείς στή λογοτεχνική και καλλιτεχνική πραγματικότη-

τα της περιόδου 1890-1920, ειδικά μάλιστα της άγγλογαλλικής. Διότι, αν άφαιρέσουμε τις γλωσσικές συγκρούσεις, πού επικαλύπτουν με ένα άρωμα ψυχαρισμού τή μετάφραση αυτή, ή εργασία του Πάλλη έχει νά μās άποκαλύψει μία έξαιρετικά ενδιαφέρουσα, και έντελως άνεξερεύνητη, σχέση με τόν μοντερνισμό, τόσο στή λογοτεχνία και τήν ποίηση όσο και στις εικαστικές τέχνες, με τήν όσκαρουαλντιανή και ζιντιανή πρόσληψη της αρχαιότητας, ή με τήν Βίλλα Κέρυλος πού έχτισε ο Ρεϊνάο. Άλλά πόσα πράγματα μπορεί νά μās μάθει, και δή στους εφήβους των γυμνασίων και των λυκείων μας, για τήν ίδια τήν αρχαιότητα, για τήν ίδια τήν όμηρική ποίηση ή για τόν αρχαϊκό κόσμο; Άλλά, εν πάση περιπτώσει, τί μπορεί νά μās μάθει για τήν ίδια τήν όμηρική ποίηση οποιαδήποτε άλλη μετάφραση, των Καζαντζάκη-Κακριδή π.χ. ή του Δημήτρη Μαρωνίτη; Πρόκειται για έξαιρετικές εργασίες, για έξαιρετικές άσκήσεις λόγου και ποίησης, πού άντιμετώπισαν, ή κάθε μία στον δικό της χρόνο και τόπο, με μεγάλη άποτελεσματικότητα τά γλωσσικά και ποιητικά προβλήματα της «μεταφοράς» σε ένα άλλο γλωσσικό ιδίωμα, σε ένα άλλο ποιητικό ιδίωμα, σε έναν άλλο πολιτισμό. Άλλά ούτε, έλπίζω, φιλοδόξησαν νά χροσιμεύσουν ως «έκπαιδευτικά» έργα, ούτε μπορούμε νά τις ύποβιάσουμε σε έναν τέτοιο, ευγενικό μόν, αλλά σαφώς «χρηστικό» σκοπό, στον όποιο δέν έχουν κανένα λόγο νά μπορούν νά άνταποκριθούν. Για ποιο νόημα μιλάμε λοιπόν;

ΚΑΙ ΓΙΑ ΠΟΙΟ ΝΟΗΜΑ ΜΙΛΑΜΕ όταν, άνεξαρτήτως πρωτότυπου ή μετάφρασης, τά στοιχεία πού άπαιτούνται για οποιαδήποτε κατανόηση της αρχαιοελληνικής λογοτεχνίας έξακολουθούμε νά τά άποκρύπτουμε συστηματικά. Έννοώ όλα εκείνα τά στοιχεία πού στά σχολικά έγχειρίδια περιορίζονται σε, κατά τις επιταγές του Παιδαγωγικού Ίνστιτούτου, συντομότερες εισαγωγές, τόσο σύντομες ώστε νά μπορούν νά διδαχθούν σε δύο διδακτικά δίωρα, τόσο σύντομες ώστε νά μίν περιέχουν τίποτα άπ' ό,τι δέν πρόκειται νά έξεταστεί, τόσο σύντομες ώστε νά μίν έχουν καμία δυνατότητα νά προσφέρουν, έστω εκ περισσοϋ, στον ένα και μοναδικό μαθητή της επικράτειας πού θά τύχει νά ενδιαφερθεί, κάποια μή έξεταζόμενη συμπληρωματική πληροφορία, για νά μίν μιλήσω για έρέθισμα. Μιλώντας για γλώσσα και λογοτεχνία δέν πρέπει νά ξεχνάμε τήν ιστορία. Και φυλλομετρώντας τά έγχειρίδια αρχαίας ιστορίας του γυμνασίου και του λυκείου άναρωτιέμαι πώς θά κατανοήσει ως κείμενο τήν τραγωδία ένας μαθητής πού δέν ξέρει καν ότι ή δημοκρατία ήταν άποκλειστικώς άθηναϊκό πολιτικό φαινόμενο, ότι ήταν ή έξαιρεση και όχι ο κανόνας. Τί θά καταλάβει από τήν ρητορική κάποιος πού δέν ξέρει επί της ουσίας, έστω μιάς σχολικού επιπέδου ουσίας, πώς λειτουργούσε ή άθηναϊκή δημοκρατία και γιατί τέλος πάντων αυτοί οι άνθρωποι μιλούσαν δημοσίως άκατα-

παύστως (και να σημειώσω πώς τό βιβλίό τῆς ρητορικής εἶναι σαφῶς, νομίζω, τό καλύτερο καί ἀριότερο τοῦ εἴδους· ἀλλά καί τό ἀριότερο ἐγχειρίδιο δέν μπορεῖ νά καλύψει τέτοιου εἴδους κενά).

Ἡ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΜΟΥ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ἀπό τή συγγραφή τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ βιβλίου τῆς Γ' Λυκείου γιά τόν Φιλοσοφικό Λόγο ἦταν, ὀφείλω νά πῶ, συντριπτική γιά ὁποιαδήποτε φιλοδοξία ἢ ματαιοδοξία μπορεῖ νά ἔτρεφε ἐπί τοῦ θέματος. Διότι, ἂν ὑπάρχουν κάποια κείμενα τῶν ὁποίων τό νόημα θά μπορούσε ἴσως νά ἐπιβιώσει σέ μετάφραση, ἀλλά εἶναι ἀδύνατον νά σταθεῖ χωρίς μία σημαντική ὑποστήριξη καί ἀρχαιογνωσίας καί ἱστορίας καί φιλοσοφικῆς ἀνάλυσης καί γνώσεων αὐτοῦ πού ὀνομάζουμε μυθική σκέψη, εἶναι ἀσφαλῶς τά φιλοσοφικά κείμενα. Κι ὁμως, ὁ ἀγῶνας τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου ἦταν, ὄχι νά ἐλέγξει, νά διορθώσει, νά ἀλλάξει ἀπόψεις καί ἐρμηνεῖες πού δέν συμφωνοῦσαν μέ τίς δικές του (αὐτό θά μοῦ φαινόταν ἀπολύτως κατανοητό), ἀλλά νά περιορίσει, νά κόψει, νά μειώσει τήν ἔκταση ἀκόμα καί μιᾶς καθαρᾶ ἱστορικῆς προσέγγισης, μιᾶς καθαρᾶ ἱστορικῆς ἀφήγησης, πού νά καλύπτει μέ σχετική ἐπάρκεια, χάριν κυρίως τῆς κατανόησης, τήν ἱστορία τῆς ἀρχαιοελληνικῆς φιλοσοφίας ἀπό τοῦς Ἴωνες φιλοσόφους μέχρι τόν Πλάτωνα. Τό ἀκόμα ἐντυπωσιακότερο, γιά τή δική μου ἀφέλεια, ἦταν ἡ περικοπή πού ἔπεσε στά ἴδια τά πλατωνικά ἀποσπάσματα (τά ὁποῖα, σημειωτέον, ἦταν μεταφρασμένα). Προκειμένου νά δώσω μία ἐναργή εἰκόνα τοῦ Σωκράτη, κατέφυγα καί χρησιμοποίησα τίς περιγραφές τοῦ Πλάτωνα, κυρίως δηλαδή τήν περιγραφή πού κάνει γι' αὐτόν ὁ Ἀλκιβιάδης στό *Συμπόσιον*. Ἀκόμα ἀδυνατῶ νά καταλάβω γιατί τά ἀποσπάσματα αὐτά, πού ἔκαναν γενιές καί γενιές Εὐρωπαίων μαθητῶν καί φοιτητῶν νά ἐρωτευτοῦν τόν Σωκράτη, ἴσως ὄχι μέ τήν ἔνταση τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀλκιβιάδη, ἀλλά μέ ἀρκετή ἔνταση πάντως ὥστε νά ἀλλάξει δρόμο ἢ ζωίτους (εἶναι δεκάδες πραγματικά οἱ ἀναφορές τῶν πλέον γνωστῶν Εὐρωπαίων συγγραφέων καί ποιητῶν πού, αὐτοβιογραφούμενοι, ξαναθυμοῦνται τήν πρώτη ἐπαφή τους μέ αὐτά τά πλατωνικά χωρία καί τή σημαδιακή ἐντύπωση πού τοῦς προκάλεσαν), γιατί λοιπόν αὐτά ἀκριβῶς τά χωρία δέν κάνουν γιά τά μάτια καί τά αὐτιά τῶν ἐλληνοπαίδων; Κι ἄς ἀφήσουμε τή χαμένη συνάντηση τοῦ νέου ἐλληνισμοῦ μέ τήν ἀρχαιομάθεια καί τή φιλοσοφία. Ἔστω ὁμως γιά χάρη τοῦ Καβάφη καί ἐκείνου τοῦ νέου, πού στό φῶς τοῦ φεγγαριοῦ ἔμοιαζε μέ τόν πλατωνικό Χαρμῖδη, ἴσως θά ὑπῆρχε λόγος νά διδάξουμε πόσο ἄσκημος ἀλλά καί πόσο θανάσιμα γοητευτικός ὑπῆρξε, γιά αἰῶνες, ὁ Σωκράτης. Ἴσως γιά χάρη μιᾶς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας πού δέν ἔχει βρεῖ ἀκόμα ἐντελῶς τόν δρόμο της στό μυθιστόρημα, θά ἄξιζε νά διδάξουμε κάτι ἀπό αὐτό πού θά μπορούσε κανεῖς νά ὀνομάσει τό «νουβελαιῖο στοιχεῖο» στόν Πλάτωνα. Ἐκτός ἂν φοβόμαστε τελικά τόσο πο-

λύ τό νόημα, τό ὁποῖο ἰσχυρίζομαστε ὅτι θέλουμε νά διακονήσουμε, κι ἂν παγώνουμε στήν ἰδέα μήπως μέσα σέ αὐτά τά νουβελαιῖα ἀποσπάσματα μπορεῖ οἱ ἔφηβοι νά ἀνακαλύψουν κάτι ἀπό τό νόημα τῆς ἀρχαιοελληνικῆς ὁμοφυλοφιλίας. Ἦ, ἔστω, τοῦ πλατωνικοῦ ἔρωτα, ἄρα καί τῆς πλατωνικοῦ τύπου σχέσης δασκάλου καί διδασκομένου. Γιατί, ἀναμφισβήτητα, ὁ *Πρωταγόρας* ἢ ἡ *Πολιτεία*, διδαγμένα σέ σύντομα ἀποσπάσματα, χωρίς τήν πραγματική ἀρωγή τῆς ἀρχαιογνωσίας καί τῆς φιλοσοφίας, θά μείνουν γράμματα κενά, πού θά ἐπιβεβαιώνουν ἐς αἰεὶ ὅτι τά ἀρχαῖα ἐλληνικά εἶναι καταδικασμένα νά ἀποτυγχάνουν ὡς μάθημα τῆς δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης. Ἐνῶ, ἐπιτρέψτε μου νά ἰσχυριστώ καί νά προτείνω, κλείνοντας, ὅτι τά ἀφηγηματικά μέρη τοῦ Πλάτωνα, αὐτές οἱ λαμπρές νουβέλες πού προτάσσει ἢ ἐντάσσει στοῦς διαλόγους του, ἀποτελοῦν ταυτοχρόνως ἐξέχουσα πηγή ἀρχαιογνωστικῶν πληροφοριῶν, σημαντική πηγή αἰσθητικῆς καί λογοτεχνικῆς ἀπόλαυσης καί σημαίνουσα πηγή αἰσθηματικῆς διαπαιδαγώγησης καί ἐλευθερίας. Τό ἐρώτημα εἶναι ἂν αὐτά τά πράγματα τά θέλει τελικά τό σχολεῖο κι ἂν τά ἀντέχει ἡ ἀρχαιολατρεία τῆς κοινῶνιάς μας.

ΕΝΑΣ ΣΩΓΡΑΦΟΣ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ
JOHN BERGER

Ο διάσημος συγγραφέας και ιστορικός της τέχνης Τζων Μπέρτζερ έδωσε με αυτό το μυθιστόρημα το συγκλονιστικό πορτραίτο ενός στρατευμένου καλλιτέχνη που παλεύει ασταμάτητα με τον εαυτό του και τις αμφιβολίες του. Η καθημερινότητα ενός πρόσφυγα καλλιτέχνη και οι αισθητικές και κοινωνικές απόψεις ενός ώριμου στοχαστή, συνθέτουν μια ιστορία γεμάτη προβληματισμούς οι οποίοι δεν έχουν χάσει την επικαιρότητά τους.

16 x 23,7 cm, σελ. 190 Τιμή: 16 ευρώ

ΕΝΑΣ ΣΩΓΡΑΦΟΣ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ
JOHN BERGER

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας
Μάνης 5, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: 210 38 18 372, Fax: 210 330 1583

ΕΝΔΥΜΑ ΘΕΑΤΡΟΥ - ΑΡΧΑΙΟ ΔΡΑΜΑ

(Μία προσωπική πρόταση περιήγησης τῆς ἔκθεσης)

τῆς Φίλιας Δενδρινού

ΕΥΤΥΧΗΣΑΝ ΟΣΟΙ ΠΕΡΑΣΑΝ ἀπό τήν ἔκθεση «Ἐνδυμα Θεάτρου» νά ταξιδέψουνε γιά λίγο πρὸς τὰ πίσω. Σέ μιά παράσταση πού εἶχαν δεῖ ὡς φοιτητές, ἢ ἐρωτευμένοι, ἢ ἀπλῶς συνειδητοποιημένοι ὁδοιπόροι μιᾶς ἐποχῆς πού κλείνοντας πῆρε μαζί της τίς φωνές καί τίς χειρονομίες, συνήθειες καί καημούς καί προσδοκίες. Καί πῆρε μαζί της τό γαλανό τό χρῶμα τοῦ Φωκᾶ, ἴδιο μέ τόν οὐρανό τοῦ Λυγουριοῦ τὰ ξημερώματα καί τίς πτωχώσεις ἀπό τὰ ρούχα του τίς ἰδιαιτερές, ὅμοιες μέ μελτεμάκι στῆς Παλιᾶς τῆς Ἐπιδαύρου τῆ «Μουριά», τότε πού εἶχε καλάμια καί χαλίκι καί ψάθινες παλιές καρέκλες.

Εὐτύχησα κι ἐγώ πηγαίνοντας, γιατί θυμήθηκα, τὰ χρόνια πού ὡς παιδί ἀκολουθοῦσα τόν πατέρα, ἠθοποιό τότε τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου, καί ἀντάλασσα τό παιδικό τό παραμῦθι μέ τήν πρόβα. Τῆ Σταχτοπούτα μέ τήν Ἀντιγόνη καί τῆ Χιονάτη μέ τῆ Μήδεια, τόν Ροδινώνα Κροῦσο μέ τόν Φιλοκτήτη, καί μέτραγα τόν χρόνο πού περνοῦσε μέ καλοκαίρια στήν Ἐπίδαυρο. Καί ἦταν ἡ Ἐπίδαυρος τοῦ χθές, μιά διαδρομή ὀλόκληρη νά πᾶς, μιά προετοιμασία. Ἀπό τῆ Νεμέα σάν περνοῦσες καί τό Ἄργος μέ τὰ ἄλογα πού ἔβρισκαν στά λιβάδια καί πού πηδούσανε καμιά φορά καταμεσῆς στό δρόμο, κι ἀλάφιαζαν τὰ φιάτ καί τὰ ντάτσουν καί τίς παλιές κατρέλ πού ἀγκομαχοῦσανε στούς φιδωτούς τοῦς δρόμους. Χουντέικα καί Γιανουλέικα, διάσπαρτα χωριουδάκια «-εἶκα» καί παραπίσω ἐκεῖνο, πού στά πόδια τοῦ Θεάτρου ἀναπανότανε, τό Λυγουριό. Μέ τὰ καπνά του ἀπλωμένα σέ συστάδες καί τὰ μικρά τὰ σπίτια πού τὰ δωμάτια νοίκιαζαν οἱ ἠθοποιοί γιά ὅσο χρόνο διαρκοῦσανε πρόδες καί παραστάσεις. Καί εἶχε τό Λυγουριό λίγο πιο κάτω ἀπό τό ἔμπα του, παρακαρισμένο τό γκοῖ τό πουλμανάκι τοῦ Ἐθνικοῦ, γνωστό σέ ὅλους ὡς «Μαριμάρω», πού ἀνέβαζε τόν κόσμο του στήν πρό-

βα, γιατί ἦταν ἄλλοι οἱ καιροί καί λίγοι εἶχαν πρόνομο τό αυτοκίνητο.

Καί ἦταν κοιτώντας τὰ κοστούμια πού ἦρθαν στά αὐτιά μου οἱ φωνές, ἐκεῖνων πού στέκουνε μέσα στήν αἴθουσα μὰ καί τῶν ἄλλων, τῶν πολλῶν, πού πέρασαν ἀπό τήν ὀρχήστρα τοῦ Θεάτρου καί πού τραγοῦδι ἔψαλλαν στό Διόνυσο καί στή χλωμή Ἐκάτη. Μορίδης, Κανάκης, Παναγιώτου, Παπακωνσταντίνου, Παπανίκας, Δημήτριεφ, Κοκάκης, Τουρνάκης, Κοσμοπούλος, Γιωτόπουλος, Βουλαλᾶς καί τόσοι τόσοι ἄλλοι. Καί ἔπειτα ἦρθαν οἱ μυρωδιές ἀπό τό χῶμα καί ἡ πέτρα πού χτυπημένη στόν ἥλιο τοῦ καλοκαιριοῦ ἀχνίζει πιά τό βράδυ. Καί νάτος τώρα μέσ τῆς θύμησης τήν αἴθουσα, ὁ πιο παλιός, καί ὁ πιο πιστός στά Ἐπιδαύρια, ὁ μόνος πού δέν ἄλλαξε τὰ ρούχα του μοντέρνα, πρωθιερέας τοῦ ἀρχαίου μυστηρίου, τῆς Ἐπιδαύρου τό τριζόνι. Ἦταν καί αὐτός ἐκεῖ καί ὄνειροπολοῦσε κι ἔσκυβε γιά νά ἀκούσει τῆ μελωδική τῆς Χατζηαργύρη τῆ φωνή, στοῦ ρούχου της τήν οὐγια περασμένη. «Νερά - νερά - νεράδες τῆς θάλασσας» τραγουδᾷ ὁ Χορός τοῦ Φιλοκτήτη, κρυμμένος πίσω ἀπό τοῦ Βόκοβιτς τό κοστούμι καί νά ὁ Ἀντωνίου κάνει πρόβα στήν Ἐπίδαυρο. Λίγο πιο πέρα, τοῦ Θόα τό κοστούμι πού φόρεσε ὁ Γκίκας ὁ Μπινιάρης, μὰ ἐγώ συνειρμικά τόν βλέπω πού ροβολάει τοῦ Θεάτρου τήν πλαγιά, ντυμένος ἔνα ἄλλο ρούχο πού ἴσως δέν ὑπάρχει πιά, τοῦ Ρήσου, καί στήν ὀρχήστρα τώρα εἶναι ὁ Βασιλειάδης γιατί διδάσκει μουσικά τό «...γιέ τοῦ Στρυμόνα...». Καί εἶναι μαζί του ὁ Γιάννης ὁ Ἀργύρης-Ὀδυσσεᾶς – καί ἀγέρωχη μελαχρινή ὁμορφιά ἡ Ζέτα ἡ Κονδύλη, τῆς Ἀθηνᾶς κρατώντας τήν ἀσπίδα. Καί εἶναι ἡ ὥρα περασμένη, κι ἡ πέτρα –μεγάλη «γκλαμουριά» τῆς δεκαετίας τοῦ ἐξήντα, γιατί τό πλαστικό νερό δέν τό ἔβρισκες στά μαγαζιά– ἀνοίγει, τῆ δίψα γιά νά ἀνα-

κουφίσει, μά τό καπάκι πέφτει καί κάνει «γκέλ» χτυπώντας στήν κερκίδα. «—Ποιός κάνει τέτοια φασαρία;» ἀστράφτει καί βροντάει ἡ Παξινοῦ μέσα ἀπό τό ροῦχο τῆς Κλυταμνήστρας.

«...Βασιλιά πού τῆς Τροίας γυρνᾶς πορθητής, χαῖρε γιέ τοῦ Ἀτρέως» ἀκάθεκτος ὁ Χορός συνεχίζει καί τό τριζόνι τῆς Ἐπιδάουρου γελᾶ, ὄχι μέ τήν παιδική ἀτσάλιά ἀλλά γιατί θυμήθηκε ἐκείνη τήν Ἀντιγόνη τοῦ 1969. Γιατί εἶχε φέρεי ὁ Πατακός, πού ἐγκαινίαζε ἐκεῖ γύρω ἓνα σχολεῖο, τοὺς χειροκροτητές του. Καί ἦρθαν καί ἔκατσαν οἱ ἄσχετοι ἐπάνω στά σκαλάκια. Καί γέμισαν τό Θέατρο καί κλείσανε τοὺς ἀγωγούς τοῦ ἤχου. Καί μόνο βλέπαμε καί δέν ἀκούγαμε. Ἔτσι μαζί μέ τό σχολεῖο ὁ Πατακός ἐγκαινίασε ἐκείνη τή χρονιά στό Ἀρχαῖο Θέατρο τῆς Ἐπιδάουρου καί τήν πρώτη παράσταση κωφῶν, ὅπως «κουφή» ἦταν καί ἡ χώρα μας.

ΗΤΑΝ Η ΕΠΙΔΑΥΡΟΣ ΤΟΥ ΧΘΕΣ, ἡ κοσμική καί

λαϊκή, πού εἶχε γεύση ἀπό τοῦ «Λεωνίδα» τόν κεφτέ ἀλλά καί μπάνιο στοῦ «Πιτίδη» γιά πῖο ἀριστοκρατικά. Πού εἶχε φακιόλι στά μαλλιά ἀλλά καί τό ἀπαραίτητο μπατίκ μπικίни, γιατί ἡ δεκαετία τοῦ ἐβδομήντα πού ἐρχότανε, εἶχε κιόλας ἀνάψει τά φῶτα πορείας μέ σαφή προορισμό τήν Εὐρώπη.

Αὐτή ἦταν ἡ Ἐπιδάουρος τοῦ χθές, κλεισμένη στά λιγιστά τῆς Πινακοθήκης τετραγωνικά. Καί ὅταν ἡ ᾠρα γιά νά φύγω ἦρθε καί λίγο ἀπό τό κτίσμα ἀπομακρύνθηκα, γύρισα μιά στιγμούλα νά κοιτάξω πίσω μου. Γιατί εἶχα ἐντονη τήν αἴσθησι πῶς θά τόν ἐβλεπα, τρέχοντας τοῦ παλατιοῦ τίς σκάλες νά κατεβαίνει, ντυμένο τό κοστούμι τοῦ Ἐξάγγελου, τόν Νίκο Δενδρινό, τόν πατέρα μου, πού μέ τή βροντερή φωνή του στοὺς περαστικούς θά φώναζε:

«ἽΩ τιμημένοι ἀρχόντοι αὐτῆς τῆς χώρας, τί θά ἀκούσετε, τί θά δεῖτε, σέ ποῖο ἀραξοβόλι τῆς θύμησης ἐδῶ μέσα μπαίνουντας, φτάνετε».

«Ἡ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος τοῦ 20οῦ αἰῶνα» 1922-1940

τόμος Β2, ἐκδόσεις Βιβλιόραμα

τοῦ Ἀγγελοῦ Ἐλεφάντη

Οἱ ἐκδόσεις «Βιβλιόραμα», μέ ἐπιστημονική ἐπιμέλεια ἀλλά καί μέ τήν ἀποφασιστική συγγραφική συνδρομή τοῦ Χρήστου Χατζηιωσήφ, μέ τή συμμετοχή πλειάδος συνεργατῶν, ἱστορικῶν, κοινωνικῶν ἐπιστημόνων καί πολιτειολόγων μᾶς παραδίδουν τούς δύο τελευταίους τόμους τῆς *Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος τοῦ 20οῦ αἰῶνα*, πού ἀναφέρονται καί οἱ δύο στόν Μεσοπόλεμο. Εἶχαν προηγηθεῖ οἱ δύο πρῶτοι τόμοι τῆς σειρᾶς γιά τήν περίοδο 1900-1922, καί, ὅπως ἀναγγέλλεται, θά ἀκολουθήσουν ἀκόμη δύο τόμοι, ἕνας γιά τόν Β΄ παγκόσμιο πόλεμο καί τόν Ἐμφύλιο κι ὁ τελευταῖος γιά τόν Μεταπόλεμο. Ἄμποτε νά ὀλοκληρωθεῖ τό ἔργο.

Ὅποιος ἔχει ξεφυλίσει ἔστω τό ἐντυπωσιακό αὐτό ἔργο θά ἔχει διαπιστώσει ὅτι πρόκειται γιά μιᾶ ἱστορία πού καταπιάνεται μέ ὀρισμένα θέματα τῆς περιόδου τοῦ Μεσοπολέμου. Δέν ἐξαντλεῖται βέβαια ἡ σχετική θεματολογία – ἄλλωστε κάτι τέτοιο θά ἦταν ἀδύνατο, πολύ περισσότερο πού ἡ δουλειά τῶν ἐρευνητῶν, τῶν ἱστορικῶν ἀναδεικνύει συνεχῶς νέα θέματα, παράγει νέα ἀντικείμενα ἐπιστημονικῆς ἱστορικῆς γνώσης, μέ βάση τίς νεότερες ἐπιστημονικές ἐπερωτήσεις ἐπί τοῦ πραγματικοῦ, μέ βάση νεότερες προβληματικές πού διευρύνουν τό πεδίο τῆς ἱστορικῆς θέσεως καί διαμορφώνουν ἔτσι λεπτότερες προσεγγίσεις. Ἡ ἐπιστημονική ἱστορία, ὅπως ἔχουν διδάξει οἱ παλαιοί, εἶναι μιᾶ ἱστορία-πρόβλημα, μιᾶ ἱστορία ἐντάσεων μεταξύ τοῦ πραγματικοῦ ἀντικειμένου καί τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης, ἐντάσεων στίς ὁποῖες δοκιμάζονται ἰδεολογίες, μέθοδοι, ἐπιστημονικά ἐργαλεῖα, τό συγκεντρωμένο κάθε φορά ἱστορικό ὕλικό, ἡ πολιτική θέαση τῶν ἱστορούντων ἀλλά καί οἱ προσλήψεις τόσο ἀπό τήν ἐπιστημονική κοινότητα ὅσο καί ἀπό τό εὐρύτερο, ἔστω τό κάπως λόγιο καί καλλιεργημένο κοινό. Σίγουρο εἶναι ὅτι οἱ

ἱστοροῦντες δέν θά πλήξουν καθῶς θά ῥχονται ἀντιμέτωποι καί μέ τό πραγματικό καί μέ τά ἀντικείμενα τῆς ἱστορικῆς γνώσης, ἡ ἱστοριογραφία θά εἶναι πάντοτε μιᾶ συναρπαστική ἱστορία.

Πολλά λοιπόν τά θέματα πού ἐπεξεργάστηκαν οἱ συνεργάτες τοῦ τόμου, ἀπό τίς «σταθερές καί τίς μεταβολές τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας» πού πραγματεύεται ὁ Χρήστος Χατζηιωσήφ ὡς τήν τραυματική διαλεκτική μεταξύ «Δικτατορίας καί Κοινοβουλίου» πού πραγματεύεται ὁ ἴδιος ἱστορικός, ἀπό τό ρεμπέτικο τραγούδι γιά τό ὅποιο μιᾶ ὁ Μανόλης Ἀθανασάκης, ὡς τό θέατρο καί τόν κινηματογράφο στό Μεσοπόλεμο μέ τίς ἐμπεριστατωμένες συνεργασίες τῆς Λιζιάνας Δελβερούδη· τούς μηχανικούς καί τή βιομηχανία μέ τίς πρωτότυπες καί διεισδυτικές προσεγγίσεις τῆς Χριστίνας Ἀγριαντῶνη ὡς τή λογοτεχνία, αὐτό τό τεράστιο καί ἐπίμαχο θέμα τοῦ Μεσοπολέμου μέ τό ὅποιο καταπιάνεται μέ ἐπάρκεια ὁ Τάκης Καγιαλῆς παρατηρώντας το, ὅπως εἶναι φυσικό, μέ τή δική του ματιά· τίς ἐθνικές μειονότητες, θέμα πού ἀναπτύσσει ὁ Γιώργος Μαυρογορδάτος, ἀλλά κι ἕνα θέμα πού αἰφνιδιάζει ὡς ἐπιλογή, τήν ἴδρυση τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας πού ὁ Νίκος Ἀλεβιζάτος χαρακτηρίζει ἱστορικό παράδοξο καί πράγματι εἶναι τούς λαδύρινθους, τίς δουλεῖες ἀλλά καί τίς ἀντιφάσεις τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς πού πραγματεύεται ὁ Προκόπης Παπαστράτης· τό κεφαλαῖωδες ζήτημα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας γιά τό ὅποιο μιᾶ ὁ Σωκράτης Πετιμεζᾶς καί βέβαια τό ζήτημα τῶν πόλεων καί τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὅπου τά νέα κοινωνικά δεδομένα καί ἡ δημογραφική ἔκρηξη λόγῳ, κυρίως προσφύγων, θέτουν νέα προβλήματα καί ἐπιβάλλουν νέες, λειτουργικές ἢ ἀνοικονόμητες λύσεις, θέματα γιά τά ὁποῖα γράφουν οἱ Χρήστος Λούκος, ἡ Ἄννα Μαχαίρα, ὁ Βασίλης Κολώνας καί ἡ Ἀλέκα Καραδήμου-Γερόλυ-

Ό Θωμάς Αποστολίδης, γραμματέας του ΣΕΚΕ κι άλλα ήγετικά στελέχη στη φυλακή, τό 1921.

μου. Καί μιά και καταπιόστηκα μέ τήν απαρίθμηση τών θεμάτων τών δύο αυτών τόμων νά μήν άποσιωπήσω τήν προσφορά του Άλέξανδρου Κιτροέφ για τούς μετανάστες και τις παροικίες, τήν ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος της Όλγας Χριστοδουλάκη, τις γυναίκες και τό κοινωνικό ζήτημα που μελετά ή Έφη Άβδελά, τό εργατικό κίνημα και τήν εργασία του Κώστα Φουντανόπουλου, τις εικαστικές τέχνες του Εγγένιου Μαθιόπουλου.

Σέ μιά όλιγόλεπτη παρουσίαση σαν τήν παρούσα είναι άδύνατο νά μιλήσει κανείς για όλα όσα γράφονται στους 2 τόμους. Πάντως οι δύο τόμοι έχουν τή δέουσα ευρύτητα. Καί ή προηγούμενη απαρίθμηση τών μελετών τών δύο τόμων δέν έχει αξιολογικό χαρακτήρα: θά ήταν ήλιθιο νά βάλει κανείς καλό ή κακό βαθμό μέ πέντε άράδες. Τό έκανα μόνον για νά εκτιμηθεί ή ευρύτητα της θεματολογίας που, όπωσδήποτε και παρά τά πολλά κενά της, συγκροτεί μιάν έπαρκή θεματική ιστορία του Μεσοπολέμου. Άλλωστε ποτέ ένα βιβλίο δέν τά λέει όλα. Άλίμονο αν ανοίγοντας τό ένα και μοναδικό βιβλίο τά μαθαίναμε όλα. Άρκει τά λίγα ή τά περισσότερα που βρίσκουμε σέ ένα νά μās προοδεάσουν για τά πολλά που μένουν απ' έξω, άρκει νά υπάρχουν εκείνα τά κομβικά σημεία που επιτρέπουν νά πάμε παραπέρα, μακρύτερα και βαθύτερα. Κι απ' αυτή τήν άποψη ο Μεσοπόλεμος του Βιβλιοράματος μπορεί νά κοσμεϊ τήν όποιαδήποτε βιβλιοθήκη.

Είπα νά κοσμεϊ. Δέν χρησιμοποίησα τυχαία τή λέξη, όχι βέβαια για νά ύποστηρίξω ότι ή σειρά αυτή είναι ένα καλό διακοσμητικό στοιχείο στο όνομαζόμενο «σύνθετο» που συνήθως καταλαμβάνει περίοπτη θέση σέ τόσα και τόσα σαλόνια. Χρησιμοποίησα τό ρήμα «κοσμεϊ» και για τό περιεχόμενο τών μελετών αλλά και γιατί τό έργο είναι καλαισθητα κεκοσμημένο από ένα πλουσιότατο φωτογραφικό ύλικό, ένα ύλικό που έξεικονίζει κάπως τά πρόσωπα που χάθηκαν, τις σκηνές ζωής που έσβυσαν, τά ρούχα που δέν φοριούνται πιά, τά σπίτια που γκρεμίστηκαν, τά βιβλία και τά περιοδικά που κιτρίνισαν στις βιβλιοθήκες, τά άγωνιστικά λάβαρα που κανείς πιά δέν κρατά, τά εργαλεία που μ' αυτά μοχθοΰσαν τότε οι άνθρωποι, τά παράσημα τών στρατηγών στα στήθεια τους που τώρα είναι απλά τενεκεδάκια αλλά που τότε προέβαλαν τήν πραγματική ή τήν κατ' οικονομίαν άνδρεία τών ανθρώπων του πολέμου, τά πρωτόφυλλα τών έφημερίδων, σκηνές τών διαδηλώσεων και τών άπεργιών, και τόσα άλλα φωτογραφικά ίχνη που κάπως μās βοηθοΰν νά αναπαραστήσουμε κι εμείς τόν κόσμο και τόν διάκοσμο του Μεσοπολέμου, δηλαδή τόν κόσμο και τόν διάκοσμο του παπου και της γιαγιάς μας. Όλα αυτά είναι μόχθος, ευαισθησία αλλά και γνώση της Δάφνης Λάππα, του Στρατή Μπουρνάζου και της Δάφνης Πατρικίου. Στις σελίδες τών δύο τόμων και στα περιθώριά τους μοντάρησαν ένα συναρπαστικό φωτογραφικό ύλικό τέτοιας ποιότητας

Γιάννης Τσαρούχης, «Ελληνικές Βιοτεχνίες», 1931.

πού, ακόμα, κανένα ελληνικό κινηματογραφικό έργο δέν έχει διανοηθεί. Είμαι υποχρεωμένος σ' αυτή τή νεανική σύναξη τών τριών νά πῶ συγχαρητήρια: όχι γιατί είναι νέοι αλλά γιατί είναι ώραιοι. Λέγοντας συγχαρητήρια τό έννοῶ καί κυριολεκτῶ: χάρηκα μαζί τους. Τά δύο κορίτσια ἐλπίζω νά μή μέ παρεξηγήσουν πού τά «κατέταξα» στό ἴδιο φύλο, μέ τόν ἕνα ἀρσενικό.

Δέν εἶπα τίποτε γιά τίς τρεῖς μελέτες πού πραγματεύονται τά τῆς «ἐλληνικῆς Ἀριστερᾶς στόν Μεσοπόλεμο» τοῦ Σπύρου Μαρκέτου, «τά τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος Ἑλλάδας», τοῦ Ἀλέξανδρου Δάγκα, καί τό κείμενο γιά τήν «Ἀριστερή Ἀντιπολίτευση» στό ΚΚΕ, τοῦ Κώστα Παλούκη. Ὑποτίθεται ὅτι γι' αὐτά τά θέματα ἔχω κάποια γνώση καθ' ὅσον συγγραφέας ἑνός ἔργου γιά τό ΚΚΕ στόν Μεσοπόλεμο, ἡλικίας ἤδη 27 ἐτῶν. Θά πῶ λίγα λόγια γι' αὐτά. Πρίν ὅμως θέλω νά κάνω μιᾶ γενική ἐκτίμηση γιά τόν Μεσοπόλεμο, πολλά στοιχεῖα τοῦ ὁποῖου βρισκοῦμε στους 2 τόμους.

Ἄν ἡ προηγούμενη εἰκοσαετία ἦταν ἐκείνη τῶν πολέμων, πού ἔδωσε στήν Ἑλλάδα τή σημερινή τῆς ἐδαφικότητα —μέ τήν προσθήκη τῶν Δωδεκανήσων τό 1947—, ὑπερδιπλασίασε τόν πληθυσμό τῆς, καί καθόρισε ὀριστικά τά ὡς τότε διαμφισβητούμενα ὄριά τῆς, ἄν ἐπιπλέον τό τέλος τῆς πρώτης εἰκοσαετίας τοῦ 20οῦ αἰῶνα μέ τήν τραγωδία τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου καί τήν Μικρασιατική Καταστρο-

φή ἐνταφίασε ὀριστικά τά ὄραματα καί τίς ἐθνικιστικές βλέψεις τῆς Μεγάλῆς Ἰδέας, ἐτούτη ἡ δεύτερη εἰκοσαετία εἶναι μιᾶς ἄλλης ιστορικῆς σημασίας. Τό ρωμείο, εἴτε εἶχαν εὐκρινή συνείδηση οἱ πολιτικοί, οἱ ἰδεολογικοί καί οἱ κοινωνικοί πρωταγωνιστές του, εἴτε ἔπλεε ἀκόμη μέσα σέ φαντασιώσεις τοῦ παρελθόντος καί σέ οὐτοπιστικές προβολές, ἀναγκάστηκε μετά τό 1922 νά ζήσει μέσα στό χῶρο πού κατέκτησε καί μέσα σ' ἕνα χρόνο, τόν εὐρωπαϊκό πιά, πού τόν διαπέρασαν τάσεις, ἐντάσεις καί προοπτικές τελείως διαφορετικές ἀπ' ἐκεῖνες τῆς πρώτης εἰκοσαετίας τοῦ αἰῶνα. Ἀναγκάστηκε νά ζήσει μέ τά προβλήματα του, νά παλέψει μέ τίς ὑστερήσεις του, τούς ἀναχρονισμούς, νά παλέψει μέ τίς ρομαντικές ἐκδιπλώσεις ἑνός στεῖρου πνεύματος πού ἀπλῶς τό καθήλωναν σέ ὀμφαλοσκοπήσεις καί νοσταλγίες, ἀναγκάστηκε νά πολεμήσει τή φτώχεια, τήν ἀρρώστια, τήν ἀμορφωσιά, τή σιτοδεία, τίς δεισιδαιμονίες, ἀναγκάστηκε νά ζήσει καί ν' ἀντιμετωπίσει τίς ἀντιφάσεις του πάνω σ' ἕνα ρευστό κοινωνικό ἔδαφος, πάνω σέ μιᾶ πολιτισμική ἀνομοιομορφία, μέσα στή βουλημία τῆς τράπεζας, τοῦ βιομήχανου καί τοῦ κτηματία ἀλλά καί τήν ἀκατασίγαστη διεκδίκηση τῶν ἀγροτο-ἐργατο-προσφυγικῶν μαζῶν, ἐνῶ παράλληλα τά πραγματικότητες διαδέχονταν τό ἕνα τ' ἄλλο. Καί φτιάχτηκαν πολλά, πού ἄν δέν ἱκανοποίησαν ὅλες τίς προσδοκίες, ὡστόσο ἐνέγραψαν ἀποφασιστικά τήν Ἑλλάδα στή σύγχρονη νεωτερικότητα. Δέν τσόνταραν

Όλοι μέ ίδια προσφορά. Πολλοί μάλιστα, οί συντηρητικοί, πολέμησαν τίς νέες προοπτικές. Άλλά νά δούμε τά μεγάλα καί τά ισχυρά, κυρίως εκείνα πού συνέχισαν κι αργότερα νά δομοούν τή νεοελληνική πραγματικότητα. Άπλως όνοματίζω: Αύτά τά χρόνια, λοιπόν, του Μεσοπολέμου πού τότε, όπως παντού, δέν όνομάζονταν Μεσοπόλεμος, φτιάχτηκε μισθωτή έργασία πού πάει μαζί μέ τή σύγχρονη βιομηχανία. Έγιναν τά μεγάλα έργα, λιμάνια, δρόμοι, άποξηράνσεις τό έναμισο εκατομμύριο πρόσφυγες λίγο λίγο —καί μάλλον γρήγορα— δέν έζησε σέ τενεκεδουπόλεις, στεγάστηκε καί εντάχθηκε στήν κοινωνική ζωή τών υπόλοιπων Έλλήνων, άρχισαν οί κοινωνικές ασφάλισεις καί ό σύγχρονος, άν καί περιορισμένος άκόμη τουρισμός, διανεμήθηκε ή άγροτική γή ως προς τό κύριο, φτιάχτηκε συνδικαλισμός, ταξικός συνδικαλισμός, αναπτύχθηκαν ισχυρά λογοτεχνικά καί πνευματικά ρεύματα ίσως έπέισακτα άπ' τό πνευματικό κέντρο Δύση πού πάντως έγκλιματίστηκαν, καταπολεμήθηκε δραστικά ό αναλφαθητισμός, ή Άθήνα καί άλλες μεγάλες πόλεις απέκτησαν ήλεκτρικό, φώς, νερό καί νοσοκομεία (καί φυλακές βέβαια πού άποδείχθηκαν άνεπαρκείς), τά κόμματα ή τουλάχιστον όρισμένα κόμματα άρχισαν νά παίρνουν σύγχρονα χαρακτηριστικά, φτιάχτηκε θέατρο ένώ ό κινηματογράφος έρχόταν κι αυτός άπό πίσω, τά πανεπιστήμια σέ όρισμένες τους εκφάνσεις έγιναν εφάμιλλα τών ευρωπαϊκών, όλοένα καί λιγότεροι άνθρωποι παντρεύονταν μέ συνοικέσιο, ή προσωπική άτομικότητα ξεφευγε άπό τόν κλοιό της παραδοσιακής οικογενειακρατίας, στά εικαστικά καί τήν αρχιτεκτονική αναδείχθηκαν μορφές καί δημιουργήματα πού συμβάδιζαν μέ τίς ευρωπαϊκές πρωτοπορίες, καταπολεμήθηκαν οί μεγάλες ασθένειες —έλονοσία, φυματίωση, τά άφροδίσια— πού θέριζαν τά λαϊκά στρώματα έν πολλοίς καί της έπιστήμης, ή δημοτική γλώσσα κατέλαβε τό χώρο της δημιουργίας, έν πολλοίς καί της έπιστήμης, ό κόσμος ταξιθετούσε καλύτερα τίς αντινομίες του σέ σχέση μέ τόν άνθρωπο τών αρχών του αιώνα, τό άνάπτηρο καί συνεχώς βαλλόμενο δημοκρατικό πολίτευμα άφύπνισε πολύ έντονα στή συνείδηση του λαού τό νόημα της δημοκρατίας. Έγιναν κι άλλα πολλά πού καθιστούν τόν Μεσοπόλεμο περίοδο βασανισμένη μέν αλλά γόνιμη, νά έφορμά προς τό μέλλον γυρίζοντας μία μία τίς σελίδες του παρελθόντος. Καί πάνω άπ' όλα ήταν μία περίοδος πού έφτιαχνε νέες έλίτ, ανθρώπους παθιασμένους μέ τήν πρόοδο, μάχημους.

Νά προσθέσω στά μεγάλα της περιόδου τή γένεση μιάς νέας προοδευτικής λαϊκότητας: τους ανθρώπους της Άριστεράς, δηλαδή του Κομμουνιστικού Κόμματος Έλλάδας. Αύτή ή νέα πολιτική δημιουργία ήταν ό νέος πολιτικός, ό νέος ήγεμόνας πού θά έλεγε ό Γκράμσι. Αντιπαρέχομαι τίς άπειρες έριδες μέσα στο ΣΕΚΕ, στίς αντιπολιτευτικές ομάδες πού γεννήθηκαν στο χώρο του, τίς έριδες, τίς διασπάσεις καί

τους άποκλεισμούς μέσα στο ΚΚΕ, καί τίς δυσανάλογα προς τόν όγκο τους συγκρούσεις στά μορφώματα της «άριστερης αντιπολίτευσης», στους άρχειομαρξιστές καί τους τροτσικιστές. Γι' αύτά ό ύπομονετικός άναγνώστης τών τριών μελετημάτων περί Άριστεράς στον έν λόγω τόμο μπορεί νά βρει πολλά για νά ίκανοποιήσει τήν περιέργειά του. Έγώ άλλο θέλω νά πώ έδώ: για τήν άνάδυση του νέου πολιτικού ανθρώπου, τους κομμουνιστές, πού δυναμίτισε όλο τό πολιτικό σύστημα της εποχής, τήν πρωταγωνιστική εμφάνιση καί ανάπτυξη της Άριστεράς. Αυτό τόν νέο τύπο πολιτικού τόν είδαμε νά εκβάλλει δυναμικά, πρωτοποριακά, αυτόνομα, ως νέα ήγεμονιακή δύναμη στά χρόνια της Άντίστασης καί μετά, ως τίς μέρες μας. Αύτός ό τύπος του νέου πολιτικού ανθρώπου γεννήθηκε τότε μέσα στίς αντιφάσεις της κοινωνίας του Μεσοπολέμου, μέσα στίς ύποτυπώδεις κομματικές όργανώσεις, στίς αντιφασιστικές κινητοποιήσεις, στά συνδικάτα, στίς μαζικές όργανώσεις, στά πολιτισμικά ρεύματα, τύπος άγνωστος ως τίς τότε παραγωγές του πολιτικού άστικού κόσμου. Ο νέος πολιτικός μέλος-στέλεχος του ΚΚΕ, συνδικαλιστής, διανοούμενος, διαδηλωτής, έξόριστος, ύπόδικος, φυλακισμένος, άπεργός, συνεταιριστής, κοινοτάρχης, ήταν τό ευαίσθητο καί προοδευτικό ένζυμο στον κοινωνικό του χώρο, γέννημά του καί φυσικός του ήγέτης. Τό νόημα της σοσιαλιστικής λαϊκότητας πού αναδείκνυε ήταν διπλά ρηξικέλευθο: ανατάραζε τήν άκίνησία της παράδοσης καί δέν έστεργε στήν καπιταλιστική τάξη του έκσυγχρονιστή-μοντέρνου άστού.

Έτσι άνοιγαν οί φλέβες για νά χυθεί τό μολυσμένο αίμα, έτσι γεννιόταν τό νέο όραμα της άνατροπής.

Είναι αλήθεια ότι ή δράση του νέου πολιτικού αύτή τήν εποχή κατέδειξε μόνο τό άσπρο-μαύρο, χωρίς άποχρώσεις δέν είδε μέ έναργεια τίς γενικότερες περιπλοκές, τή συνθετότητα καί του ταξικού αγώνα καί της ελληνικής κοινωνίας. Αυτό λένε, για παράδειγμα, εκείνες οί βάνουσες κατασκευές του ΚΚΕ κατά τό 1930 περί «βενιζελοφασιστών», «σοσιαλφασιστών» κλπ. πράγμα πού στοίχησε ότι τό αντιφασιστικό λαϊκό μέτωπο δέν μπόρεσε νά προβληθεί πολιτικά παρά μόνον όταν «ό φασισμός», δηλαδή ή βασιλεία είχε ήδη περάσει, κουβαλώντας κάτω άπό τους θυρεούς της καί τή δικτατορία του Μεταξά. Η άστική τάξη, οί ιδεολόγοι της καί οί πολιτικοί της βάφτισαν τό νέο πολιτικό μέ παρατσούκλια κακόχηχα: φραμασσόνος, άναρχικός, μολοσεβίκος, ξενόδουλος, Βούλγαρος, Έβραϊός, άνθρωπος χωρίς πατρίδα, χωρίς θρησκεία, χωρίς οικογένεια γιατί ήταν ό άπρόσκλητος μουςαφίρης πού χαλούσε τή φιάστα της Μεγάλης Πατρίδας, της Άγίας Οικογένειας, της Θείας Θρησκείας. Διότι ή ήθική άφερεγγυότητα πήγαινε μαζί μέ τήν άγρια καταστολή, νέου τύπου κι αύτή, πού έμελλε νά γνωρίσει ήμέρες δόξης αργότερα.

Τό ΚΚΕ, μέσα στή δίνη τών άντινομικών στοιχείων, τή θολάδα τών δικών του άνεπαρκειών αλλά

κι εκείνων πού τοῦ φόρτωνε ἡ ἀναγκαστική προσηλωση στήν ΕΣΣΔ καί τήν Κομιντέρν, ἄνευ τῆς ὁποίας ὅμως δέν θά μπορούσε νά υπάρξει –καί ἐν πάση περιπτώσει ἔτσι ὑπῆρξε– ἔδωσε κατά τόν Μεσοπόλεμο μιά πρώτη ὑπόσταση στό ἑλληνικό ἐπαναστατικό φαινόμενο, ἔτσι ὅπως τό ἔφεραν στόν κόσμο οἱ ὠδίνες τῆς ταξικῆς πάλης καί τῆς πολιτικῆς περιπλοκῆς. Οἱ ἐπαναστάτες βρέθηκαν στίς γραμμές του, στήν αὐλακιά πού χάραζαν οἱ κομμουνιστές. Τά ποσοτικά του δεδομένα εἶναι ἀλήθεια ὅτι κινούνται σέ σχετικά χαμηλά επίπεδα. Τό 1935, σύμφωνα μέ δικά του στοιχεῖα, τό ΚΚΕ ἔχει 17.000 μέλη, πράγμα μᾶλλον ὑπερβολικό. Τό ἐκλογικό του ποσοστό δέν ξεπέρασε ποτέ τό 6%. (Στίς ἐκλογές τοῦ 1934 ἔλαβε 9,6%, ἄλλα ἀπεῖχαν οἱ Φιλελεύθεροι).

Ὡστόσο ἦταν ἓνα κόμμα πού ὄδευε μέσα στή δυναμική τῶν πραγμάτων, στηριζόταν καί δυναμίτιζε τή λαϊκή συνέργεια καί συνάμα συμβάδιζε μέ τή δυναμική ὄλων τῶν ἐυρωπαϊκῶν κομμάτων, ὄντας τό μεγαλύτερο ΚΚ τῶν Βαλκανίων. Γι' αὐτό τό 1941, τήν ὥρα τῆς κατάρρευσης κράτους καί πολιτικῶν δυνάμεων, ὁ νέος ὀργανωτής σήκωσε τό βάρος τοῦ ἀγώνα, πολέμησε στήν πρώτη γραμμή τῆς Ἀντίστασης, τήν ἔφτιαξε καί φτιάχτηκε ἀπ' αὐτήν, γαλβάνισε τό λαϊκό κίνημα καί τή λαϊκή διαθεσιμότητα γιά τόν πατριωτικό Ἀγώνα, ἀλλάζοντας πλήρως μέσα στή διάρκεια του τό συνολικό πολιτικό σκηνικό. Στό τέλος τοῦ πολέμου, ἡ Ἀριστερά, τό ΚΚΕ, τό ΕΑΜ, ἦταν πλέον ἓνα πλειοψηφικό γεγονός καταργώντας τοὺς παραδοσιακοὺς ἀνταγωνισμοὺς βενιζελικῶν καί ἀντιβενιζελικῶν, γερμανόφιλων καί ἀγγλόφιλων.

Γι' αὐτό ἄλλωστε, μέσα στόν Ἐμφύλιο, ἐτελεύτησε ἐν στόματι μαχαίρας. Μπόρεσε ὅμως, τή δεκαετία τοῦ '50, μέ τήν ΕΔΑ, ν' ἀνοίξει μιά νέα προοπτική πού κι αὐτή ἀντλούσε ἀπ' τήν ἀρχική προωθητική δύναμη τοῦ Μεσοπολέμου.

Καί οἱ ἄλλοι, οἱ τῆς «ἀριστερῆς ἀντιπολίτευσης» στό ΚΚΕ, οἱ ἀρχαιομαρξιστές καί οἱ τροτσκοιστές;

Ἀνεξάρτητα ἀπό τίς πολλές συγκρούσεις πρὸς τό ΚΚΕ, τίς ποικίλες ὁμαδοποιήσεις τους, τίς προσωρινές ἐκλάμψεις τους, ὅπως τῶν ἀρχαιομαρξιστῶν περὶ τό 1930, τά δίκια τους καί τά ἀδίκά τους, αὐτοὶ ἦταν ἄλλης, μὴ ιστορικῆς θά ἔλεγα, προοπτικῆς. Οἱ ιδέες τους τοὺς ἔθεσαν ἐκτός τροχιάς, χάθηκαν στό τέλμα τοῦ ἐπαναστατικοῦ ντεφетиμοῦ πού διακονοῦσαν στά χρόνια τοῦ πολέμου. Στό μελέτημα τοῦ Κώστα Παλούκη θά βρεῖ κανεῖς συγκεντρωμένες ὅλες τίς ὀργανωτικές, διακηρυκτικές ἐφορμήσεις αὐτῶν τῶν ρευμάτων πρὸς τό πουθενά.

Στό σχετικό τόμο ὁ ἀναγνώστης θά ἔχει μπροστά του 45 σελίδες γιά τό κομμουνιστικό κίνημα, 41 γιά τήν ἀριστερή ἀντιπολίτευση. Καί μόνον ἡ ποσοτική ἐξίσωση τῶν σελίδων τῶν ἀφιερωμένων στά δύο ρεύματα στόν ἐξεταζόμενο τόμο δείχνει ὅτι οἱ συντελεστές του δέν μπόρεσαν νά διακρίνουν τήν τεράστια διαφορὰ δυναμικοῦ ἀνάμεσα στά δύο, τή διαφορετι-

κή ιστορικότητα τοῦ ΚΚΕ καί τῶν ἀντιπολιτεύσεών του, περίπου ἐξομοιώνοντας τά δύο.

Μιά σημειολογικῆς φύσεως παρατήρηση: Εἶπα πολλά καλά, καί τά ἐννοῦσα, γιά τήν εἰκονογράφηση. Στίς σελίδες ὅμως γιά τήν Ἀριστερή Ἀντιπολίτευση ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά βρεῖ τή φωτογραφία ἢ σκίτσα τοῦ Τρότσκι 8 φορές, μιά μάλιστα ὁλοσέλιδη. Φαίνεται ὅτι ἡ λατρεία τοῦ προσώπου ἐδῶ μετατοπίζεται ἀπό τόν εἰδεχθῆ μουστάκια πρὸς τόν «προδωμένο Προφήτη». Κι ἂν πράγματι μιά φωτογραφία εἶναι 1000 λέξεις, ὅπως λένε, αὐτές οἱ 8000 λέξεις τῶν φωτογραφιῶν, νομίζω, ὅτι συνιστοῦν ὑπερβολική φλυαρία. Συμβαίνουν κι αὐτά, ἂν καί στήν πραγματικότητα εἶναι σά νά βλέπεις τά τοτινά μέ σημερινά μάτια.

Ὅσο γιά τό μελέτημα πού προτάσσεται, περὶ ἑλληνικῆς Ἀριστερᾶς γενικά τοῦ Σπύρου Μαρκέτου, εἶναι οὐσιαστικά μιά μονογραφία γιά τόν Ἀλέξανδρο Πανααστασίου, ὅπου καί πάλι τά περὶ «ἀριστερῆς ἀντιπολίτευσης» καταλαμβάνουν σημαντικό χῶρο. Ἀντίθετα, ἐλάχιστες ἀράδες ἀφιερώνονται στοὺς σοσιαλιστές, τό Σοσιαλιστικό Κόμμα Ἑλλάδος τῶν Καλομοίρη-Στρατῆ πού ἀφενὸς εἶχαν σημαντική συνδικαλιστική δύναμη ἀφετέρου προσέλκυσαν μερικούς ἀπό τοὺς σημαντικότερους Ἑλληνες διανοητές τοῦ Μεσοπολέμου καί πού ὅλους, μαζί μέ τό ΚΚΕ, θά τοὺς βροῦμε στόν ἀντιφασιστικό ἀγώνα κι ἀργότερα στό ΕΑΜ.

Εἶπα πολλά, νά μέ συγχωρεῖτε. Τό κατασταστικό ἀστόχημα πού ὑπάρχει στόν ἐν λόγω τόμο ὡς πρὸς τήν Ἀριστερά στόν Μεσοπόλεμο, ὅπου τά 3 μελέτηματα δέν κατάφεραν νά ἀναδείξουν κατά τή γνώμη μου τό κύριο, πού ἦταν ἡ ἀνάδυση τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος, δέν ἀκυρώνουν οὔτε τίς ἐκθέσεις τῶν 3 μελετημάτων οὔτε πολύ περισσότερο τή συνολική ἐργασία. Ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά βρεῖ στά μελέτηματα πού περιέχονται στό ἔργο πολύ ψωμί. Καλή ὄρεξη, λοιπόν, περιμένοντας δέβια καί τή συνέχεια.

Σκίτσο τοῦ Τρότσκι. Κυκλοφόρησε στήν Ἀκροναυπλία, 1941, μεταξύ φυλακισμένων τροτσκοιστῶν.

ΤΑ (ΣΠΑΣΜΕΝΑ) ΧΕΡΙΑ ΤΗΣ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΤΗΣ ΜΗΛΟΥ Ή ΤΟ ΛΥΣΙΜΕΛΕΣ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

Νάνος Βαλαωρίτης, *Τά σπασμένα χέρια τῆς Ἀφροδίτης τῆς Μήλου*,
ἐκδ. Ἄγρα, Ἀθήνα 2002.

τῆς Καλλιόπης Στεφανάκη

*Ξύπνησα μέ τό μαριμάρινο τοῦτο κεφάλι στά χέρια
πού μου ἔξαντλεῖ τοὺς ἀγκῶνες καί δέν ξέρω
πού νά τ' ἀκουμπήσω. (...)
Δέν ἔχω ἄλλη δύναμη
τά χέρια μου χάνονται καί μέ πλησιάζουν
ἀκρωτηριασμένα.*

(Γ. Σεφέρης, *Μυθιστόρημα*, Γ')

ΘΑ ΜΙΑΣΩ ΓΙΑ ΜΙΑ ΚΑΘΑΡΣΗ ὡς τό τέλος μιᾶς τριλογίας ὡς (ἤ ἔως;) τήν ἔξοδο. Δέν εἶναι λύτρωση, δέν εἶναι ἀνάληψη ἢ ἀνάληψη, δέν εἶναι ὑπέρβαση οὔτε συμφιλίωση ἀλλά μετεωρισμός καί μηδενισμός τοῦ χρόνου ἢ καλύτερα τοῦ πάθους τοῦ χρόνου κατακρήμνιση καί διάσωση στό σημεῖο μηδέν, ὁ ἰσημερινός τῆς γῆς σέ νημεῖα. Τά τρία ἔργα, πού ἀποτελοῦν τήν τριλογία αὐτή, τιτλοφοροῦνται «Ἄπ' τά κόκκαλα βγαλμένη», «Ὁ θησαυρός τοῦ Ξέρξη», καί «Τά σπασμένα χέρια τῆς Ἀφροδίτης τῆς Μήλου»· τό πρῶτο, ξεκινώντας ἀπό τό «ἐθνικό» καί προσωπικό πρόβλημα τῆς διγλωσσίας, κλωθογυρνᾷ γύρω ἀπό τήν προβληματική «Γλώσσα καί Ἐλευθερία», τό δεύτερο γύρω ἀπό τήν «ἀποθησαύριση τῆς Ἐλευθερίας» ἢ τήν «ἀπ-ελευθέρωση τοῦ* Ἐρωτοῦ» καί τό τρίτο θεματοποιεῖ τήν «Ἐλευθερία τοῦ* Ἐρωτοῦ». Ὁ συνδετικός ἰστός τῶν τριῶν εἶναι ἡ «ἀποκάλυψη ἐνός θησαυροῦ»... Στό πρῶτο μυθιστόρημα ἡ ἀναφορά εἶναι ἐμβόλιμη, διακόπτει (;) τήν «ἄτακτη» ροή του, συνθέτει τό ὁμώνυμο τελευταῖο κεφάλαιο «Ὁ θησαυρός τοῦ Ξέρξη» καί προαναγγέλλει τό ἐπόμενο μυθιστόρημα en titre de lettre: «Αὐτά, μου λέει ὁ μάγκας εἶναι ἀπό τό θησαυρό τοῦ Ξέρξη, στά Ταμπύρια ἀπό πάνω –θά σέ πάω στό Μπαρμπαθανάση, ἐκεῖνος ξέρεῖ τήν εἴσοδο τῆς μυστικῆς– μά δέ τή λέει σέ κανένα²». Ὡστόσο δίνεται ἐπίσης, τολμοῦμε νά χρησιμοποιήσουμε αὐτόν τόν ὄρο, ἡ ὄντολογική διάσταση τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ: «“Ἀνθρωπε κουτέ καί ἀνόητε – ἀφήνεις μιά σίγουρη εὐτυχία γιά νά κυνηγήσεις ἕνα ὄνειρο πού δέν ὑπάρ-

χει;” (...) Κεῖνη τήν ὥρα κόπηκε τό σκοινί καί ἄρχισα νά πέφτω. Τό σκοινί πού μέ ἔδενε μέ τά ἐγκόσσια, τό σκοινί τῆς εὐτυχίας ἔσπασε, εἶπα μέσα μου – καί τώρα βυθίζομαι στήν ἄβυσσο. Ποιός ξέρεῖ πότε καί πού θά βγῶ ἀπό 'δῶ, καί ἂν θά δῶ ξανά ζωντανός καί ὄχι φάντασμα, τό φῶς τῆς ἡμέρας.³» «Ἐνα τέτοιο θανατηφόρο παιχνίδι σκαρφίστηκε καί ἔβαλα μέ τό νοῦ μου καί τώρα δέν ξέρω πῶς νά τό σταματήσω».⁴

ΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ συντελεῖται ἡ μετοίκηση τοῦ θησαυροῦ. Ἄλλωστε κάθε κεφάλαιο εἶναι μία παραλλαγή, σέ διαφορετικό σκηνικό καί μέ τά ἴδια πρόσωπα σέ διαφορετικούς ρόλους. Ἐχομε προώθηση τῆς δράσης καί διευκρινίζεται τό εἶδος αὐτοῦ «θανατηφόρου παιχνιδιοῦ»: Ἡ γλώσσα ἐπανεμφανίζεται μέ τή μορφή ἐνός μικροῦ κοριτσοῦ, τῆς Εὐλαλίας, πού παίρνει τό ρόλο τῆς Ἰφιγένειας (ἢ τῆς ἀλθρινῆς, τῆς γνήσιας γενιᾶς) ὁπότε τίθεται θέμα «θυσίας». Ὁ θησαυρός προϋποθέτει πάντοτε μία θυσία γιά τήν ἀπόκτησή του. Καί τότε εἶναι πού τίθε-

1. Γιά τό ρόλο τοῦ «θησαυροῦ» στά παραπάνω μυθιστορήματα βλ. Κ. Σταθόπουλος, «Ὁ θησαυρός πού ξέρεῖς πού βρίσκεται», στό *Μανδραγόρας (ἀφιέρωμα στόν Νάνο Βαλαωρίτη)*, τ. 27, Μάρτιος 2002, σσ. 80-87.

2. Νάνος Βαλαωρίτης, *Ἄπ' τά κόκκαλα βγαλμένη*, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 1982, σ. 140 βλ. ἐπίσης στό ἴδιο, σσ. 151 κ.ἑξ.

3. Στό ἴδιο, σ. 189.

4. Στό ἴδιο, σ. 191.

* Καί στίς δύο περιπτώσεις ἡ γενική «τοῦ» εἶναι ταυτόχρονα γενική ὑποκειμενική καί γενική ἀντικειμενική.

ται τό δίλημμα: «Νά φύγω ἢ νά μείνω;»⁵. Ἡ ἀπάντηση ὅμως ἔρχεται ἀφοπλιστική: «Νά φύγεις ἀπό ποῦ καί νά πᾶς ποῦ; Τί εἶναι ὁ χῶρος; Ὅτι εἶναι ἐδῶ εἶναι κι ἄλλοῦ. Ὁ χῶρος ὑπάρχει μόνο μέσα μας. Καθώς καί ὁ χρόνος. Ἄν δέν μπορεῖς νά μείνεις ἐδῶ σημαίνει ὅτι ἡ γῆ δέ σέ χωράει, δέν ὑπάρχει μέρος ὅπου μπορεῖς νά πᾶς. (...) Ὅλοι οἱ δρόμοι εἶναι κυκλικοί». Ὡστόσο τά πράγματα φτάνουν σέ μία «ὑποψία ἐκδασης» στήν τελευταία σκηνή, στή σκηνή μιάς παραλίγο (;) ἠμοφαγίας, ὅπου ἐπιανεμφανίζεται ὁ θησαυρός τοῦ Ξέρξη –προφανῶς πρὶν τὸ θάνατο τοῦ βασιλέως, ὅποτε, λίγο πρὶν ξεκινήσει ἡ Κάθοδος τῶν Μυριῶν... Μέσα σ' ἓνα θωρηκτὸ πού βουλιάζει βρίσκεται ὁ ἥρωας πασαλειμμένος μέ σάλτσα, ἐνῶ μονολογεῖ: «Ἐχω γίνει “νόστιμος”. Θά μ' ἐπιστρέψουν ἄραγε στήν πατρίδα μου; Τό “νόστιμον ἡμαρ” ἀπομακρύνεται».

ΣΤΟ ΤΡΙΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ «Τά σπασμένα χέρια τῆς Ἀφροδίτης τῆς Μήλου», τὸ ὁποῖο ἄλλωστε συμπεριλαμβάνει θεματικές καί τρόπους ἀπὸ τά δύο προηγούμενα –καί κυρίως οἱ «ἥρωες» τῶν προηγούμενων ἐπιστρέφουν ὡς *μετωνυμίες*– ὁ θησαυρός εἶναι κατά μία ἀποψη... ἀνεπιθύμητος: ἓνα κιβώτιο μέ δύο σπασμένα χέρια, τὸ ἓνα νά κρατᾶει ἓνα μῆλο καί τὸ ἄλλο τμήμα ἱματίου, κίνηση διπλή καί παράλληλη προσφοράς, ἂν καί τοῦ μῆλου τῆς Ἐριδος, καί προσπάθειας κάλυψης τῆς γύμνιας τοῦ ἀγάλματος μέ τὸ ἱμάτιο πού εἶναι τυλιγμένο γύρω ἀπὸ τὸν κορμὸ κίνηση χιαστί «ἐσωστρέφειας», πού ἀντιστρατεύεται τὴν ἄλλη τῆς ἐξωτερικεύσης. Φυσικά εἶναι τά χέρια τῆς Ἀφροδίτης, τοῦ γνωστοῦ ἀγάλματος πού βρέθηκε στήν Μῆλο καί τῶν ὁποίων χεριῶν παρακολουθοῦμε τὴν περιπλάνηση –χωρισμένα πάντοτε ἀπὸ τὸν κορμὸ, στοὺς αἰῶνες– καθὼς βρίσκονται ὑπὸ τὴν περυσιαστικὴ κατοχὴ διαφόρων ἀνθρώπων, ἐπηρεάζοντας τὴ ζωὴ τους σέ ὅλα τά ἐπίπεδα μέσα ἀπὸ τὴ συντεταγμένη «ἔρως-ἔρις» τὸ κάλλος καί ὁ ἔρως σέ ἀντιθετικὴ σύζευξη μέ τὸ θάνατο καί τὸν πόλεμο. Συνεπῶς ὁ «θησαυρός» δείχνει ἀπροκάλυπτα τὴ διττὴ του ἰσχὺ, ὡς δύναμη φιλότητας καί νείκου. Καί πάλι ἐν εἶδει τίτλων, ἀνεξάντλητων σημαίνοντων δηλαδή, τὸ πρῶτο κεφάλαιο βρίσκει τὸ τελευταῖο ἀκολουθώντας τὴν ἡρακλείτεια διαλεκτικὴ «Ξυνὸν γὰρ ἀρχὴ καί πέρας ἐπὶ κύκλου περιφερείας» (D.K. 103), καί τὸ «Κυνηγοὶ ὁμοιοτήτων καί ἀνομοιοτήτων» συναντᾶται μέ τὸ «Κεφάλαιον ἐσχατον: Ὑπνερωσ» ὄχι μόνο ὅσο ὁμοιάζουν τόσο διαφέρουν, ἀλλὰ ἡ ὁμοιότητα φανεράνεται μέσα ἀπὸ τὴ διαφορὰ καί τανάπαλιν, ὥστε ὅλες οἱ ὁμοιότητες καί ὅλες οἱ διαφορές τελικῶς ν' ἀνακεφαλαιώνονται σέ αὐτὴ τὴ Μορφή μέ τὸ ὄνομα Ὑπνερωσ: ὁ Ὑπνος, δίδυμος ἀδελφός τοῦ Θανάτου, καί ὁ ἔρωτας, ἔχουν ἓνα κοινὸ χαρακτηριστικό, εἶναι *λυσιμελεῖς*, παραλύουν, χαλαρώνουν τά

μέλη σάν σέ ὄνειρο· ὁ ἔρωτας γίνεται εὐ-πλαστος, εὐφάνταστος, ὄνειρ-ῶδης· ζήτημα πλαστοουργίας· καί οἱ λέξεις καί οἱ ἔρωτες συνεπαίρουν... σέ μιά πλαστικὴ τέχνη (πού τὸ ἴδιο τὸ ἀγαλμα ὑπενθυμίζει) ὅπου τὸ «πλαστὸ» εἶναι ἔργο δημιουργίας καί (αὐτ)απάτης. Ἡ Ἀφροδίτη λοιπὸν λυσιμελής καθιστᾶ ἀναπόφευκτα τὸ ἴδιο τὸ μυθιστόρημα *λυσιμελές*, ἀφοῦ αὐτὴ εἶναι πού δίνει τοὺς ἀρμούς τοῦ μυθιστορήματος, ἀλλάζοντας τίς τροπικότητες τοῦ ἔρωτα καί τοῦ λογοτεχνικοῦ ὕφους, καταδεικνύοντας μέ τὴ μορφή ἑνὸς ἐρωτικοῦ saga ὅτι ὁ ἔρωτας καί ἡ γλώσσα μᾶς δίνονται, χωρὶς νά μπορούμε νά διεκδικήσουμε κανένα προνόμιο κατοχῆς καί χρήσης, μᾶς κυκλώνουν καί μᾶς στοιχειώνουν, ὑπαγορεύοντας οἱ ἴδιοι αὐτοὶ τὸ μερίδιό μας στὴ γλώσσα καί στὸν ἔρωτα. Περιγράφονται λοιπὸν ὅλες οἱ μορφές ἔρωτα καί ἀναλόγως δοκιμάζονται διαφορετικὲς τεχνικὲς γραφῆς, μέ μία, πάντοτε, «λυσιμελή» ἀρχιτεκτονικὴ. Καί ἐστὶ ἡ ἴδια ἡ ἐρωτικὴ μανία προσδιορίζει τὴν ποιητικὴ μανία καί ἡ ἴδια ἡ συγγραφικὴ δημιουργία γίνεται ἔργο ἐρωτικῆς καταληψίας. Αὐτὴ λοιπὸν ἡ ἐρωτικο-ποιητικὴ μανία, πού λανθάνει, δρᾷ σέ μιά *ἱστορία* χωρὶς δράστες... Ἀπὸ τὴν ἐναρκτήρια ἡμερομηνία τοῦ χωρισμοῦ τοῦ ἀγάλματος ἀπὸ τά χέρια του, κάπου ἀνάμεσα στήν ἀνακάλυψή του στὴ Μῆλο καί τὴ μεταφορὰ του στὴ Γαλλία, αὐτὰ τά ξενιτεμένα χέρια, ἀφ' ἧς χωρὶς αἴσθησις, δῶρον ἄδωρον, εὐχὴ καί κατάρα, ἡδονὴ καί πόνος, θά περιπλανηθοῦν στοὺς αἰῶνες σ' ἓνα ταξίδι (αὐτο-)βιογραφικὸ καί λογο-τεχνικὸ λυσιμελές, δηλαδή δοτικὸ καί δεκτικὸ τοῦ ἔρωτα καί τοῦ θανάτου, ἔρμαιον ἐν ἐλευθερίᾳ ἔξω ἀπὸ «κανονικότητες» λογικῆς, ἱστορικῆς, ἀφηγηματικῆς ἢ ἠθικο-κοινωνικῶν ἢ ἀκόμα καί λογοτεχνικῶν καθωσπρεπισμῶν· δίχως δηλαδή... ψυχαναγκασμοὺς πού θά μπορούσαν νά δημιουργήσουν ἓνα λογοτέχνημα ὡς σύμπταμα νευρωσικό ἢ ψυχωτικό λόγω ἀπωθημένων. Τά σπασμένα χέρια δέν εἶναι ἀπλῶς ἓνα συγγραφικὸ εὔρημα. Εἶναι ἡ *μεταφορὰ* τῆς ἴδιας τῆς ἐπιθυμίας, εἶναι ἡ ἀπώλεια πού *μεταφέρεται*, ὁ θησαυρός-παγίδα τοῦ σφαιροῦ, πού μένει ὄχι ἀπλῶς μισός ἀλλὰ λειψός. Ὡστόσο τά σπασμένα χέρια τῆς Ἀφροδίτης, τὸ ἀγγιγμα τοῦ ἔρωτα, ἔστω καί φευγαλέο καί ἐξαρχῆς καταδικασμένο, γίνεται ἡ μεταφορὰ τῆς ἴδιας τῆς δυνατότητας τῆς «ἐρωτικῆς μεταφορικότητας», τῆς ἐρωτικῆς «ἀγωγιμότητας», ἀφοῦ γίνεται «ποιητικὴ»: στίς σελίδες τοῦ μυθιστορήματος τά πρόσωπα-σύμβολα, τά πρόσωπα-μάσκες καί τά ἱστορικὰ πρόσωπα θ' ἀπο-

5. Νάνος Βαλαωρίτης, *Ὁ θησαυρὸς τοῦ Ξέρξη*, ἐκδ. Ἔστια, Ἀθήνα 1982, σ. 64.

6. Στὸ ἴδιο, σ. 345.

7. Βλ. ἐνδεικτικὰ γιὰ τὴ «λυσιμελή» ιδιότητα τοῦ ἔρωτα «ἔρος δητὲ μ'ὸ λυσιμελής δόνει γλυκύπικρον ἀμάχατον ὄρεπον» (Σαλπῶ, LP 130 13) καί γιὰ τοῦ ὕπνου «ὕπνος ὅτε γλυκύων μέλιτος βλεφάροισιν ἐφίζων/λυσιμελής...» (Μόσχος, *Εὐρώπη*, στ. 3-4).

δειχτοῦν ὄργανα τῆς εὐεργετικῆς καί καταστροφικῆς ἐπήρειας τῆς Ἀφροδίτης ὡς συγγραφεῖς τῶν παθῶν τους· καί ὁ ἔρωτας τότε γίνεται λογοτεχνικός, δηλαδή μεταφορά Νοήματος· ἐπαναλαμβάνουμε: τὸ τρίπτυχο γλώσσα-ἐλευθερία-ἔρωτας, σέ αὐτό τὸ μυθιστόρημα ἀναλύεται ὡς ἡ ἐρωτικὴ λυσιμέλεια τῆς γραφῆς.

Ἡ ΑΞΙΟΠΡΟΣΕΚΤΗ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ αὐτοῦ τοῦ θησαυροῦ, ὅμως, εἶναι ὅτι στίς λίγες στιγμές, συγκυρίες ἢ σκόπιμες προσπάθειες, ὅπου ὑπάρχει ἡ δυνατότητα ἐπανένωσης τῶν χεριῶν μέ τὸ ἄγαλμα, δέν ἀποδεικνύεται ἡ γνησιότητά τους· τὸ ἄγαλμα εἶναι καταδικασμένο νά εἶναι κομματιασμένο καί ὁ ἔρωτας ἀποσπασματικός ἢ καλύτερα ἀτελέσφορος. Τά χέρια δέν ἔχουν «καλλιτεχνικὴ πατρότητα»... Κανείς δέν πιστεύει ὅτι ἀνήκουν στό ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης, ὅποτε, ἀπό τὴ στιγμὴ τῆς ἀπόσπασής τους καί γιὰ πάντα, καί γιὰ νά ξεχαστεῖ ὁ χωρισμός ὡς μὴ ὑπάρχων, ποτέ δέν θά ἐπιστρέψουν στό τεμαχισμένο σῶμα, σῆμα ὅτι ἡ ἐρωτικὴ ἔνωση εἶναι καί παραμένει ἀδύνατη. Τά χέρια θεωροῦνται νόθα, τὴ στιγμὴ πού ὁ συγγραφέας-λαθρεπιβάτης στό ἴδιο του τὸ μυθιστόρημα, ἀνευρίσκει τοὺς χαμένους του συγγενεῖς... παρὰ ἢ χάρη στή μακιαβελικὴ του σκηνοθεσία. Τά χέρια δηλαδή συνεχίζουν νά δροῦν καί ν' ἀνασυνθέτουν μία ἐρωτικὴ γενεαλογία, τῆς μεγάλης οἰκογένειας τῶν Μορόνηδων, τόσο κοσμοπολίτικη ὅσο καί ἐθνικὴ, ὅποτε ἀληθινὰ οἰκογενειακὴ, ὅπου ὁ «ἐμφύλιος» εἶναι ἱστορία ἔρωτα καί ἔριδος. Ναι, τά χέρια δροῦν ἀπρόσκλητα καί ἀδιάκριτα, ἐλεώντας αὐτοὺς πού ἐμπλέκονται στήν ἐρωτικὴ περιπέτεια, ὅποτε, ἔστω καί ἐρήμην τους, τ' ἀναγνωρίζουν, ἀφοῦ δέχονται τὴν «εὐεργεσία» τους. Αὐτὴ ἡ περιπέτεια ἔχει

τὴ μορφή περιπλάνησης μέ «σπασμένους» ἔρωτες καί γλώσσες, ὅπου αὐτὸ τὸ ἐρωτικο-γλωσσικό συνονθύλευμα ἀναδεικνύει τὸ ἦθος τοῦ ἔρωτα ὡς ἡ λεκτικὴ του παράσταση, τὸ μυθιστορηματικὸ του δέσιμο· καί εἶναι μάλιστα παριστάμενο στήν καθαρὴ του μορφή, brut· παραδίδεται δηλαδή τὸ διονυσιακὸ ἦθος τοῦ ἔρωτα, δίχως τὴν ἀπολλώνια *persona* του. Γι' αὐτὸ τὸ μυθιστόρημα αὐτὸ δέν ἠθογραφεῖ ἀλλὰ γίνεται τόπος, πού προετοιμάζει καί συντελεῖ στή συνένωση (καί ἀνεύρεση) τοῦ ἴδιου πάντα ζεύγους (Παμίνος-Παμίνα), ἀκόμη καί ἂν δέν εἶναι... τὸ ἴδιο ζεῦγος, ἀλλὰ μιὰ συνεκδοχὴ τοῦ «ἀνδρογύνου» πού μέσα ἀπὸ τὴν πληθώρα τῶν προσώπων πού ἐμφανίζονται, κατορθώνει πάντοτε ν' ἀναγνωρίζεται, σάν τὸ πρῶτο ἐκεῖνο ζεῦγος πού, καί μετὰ τὴ συντέλεια τῶν αἰώνων, θά καταφέρει νά ἐπιζήσει. Πῶς καί γιατί; Γιατί παρὰ τὸ χωρισμό, τά χέρια τῆς Ἀφροδίτης γίνονται τόκος ἐν τῷ καλῷ, φορέας ἐμπνευσης καί σύμβολο γονιμότητας.

Τά Σπασμένα Χέρια τῆς Ἀφροδίτης τῆς Μήλου γίνονται, ἐπομένως, μιὰ ἀνακεφαλαίωση –τῆς ὁποίας ἀνακεφαλαίωση εἶναι τὸ κεφάλαιο πού τιτλοφορεῖται «Ὑπνερωσ», ὅπως προείπαμε– καί ἐπίλογος στό «κυνήγι τοῦ χαμένου θησαυροῦ», ὅποιος κι ἂν εἶναι αὐτός κάθε φορά, ὅπου πατρίδα τοῦ θησαυροῦ ἀποδεικνύεται ἡ κοσμοπολίτικη χώρα τῆς ἐπιθυμίας· αὐτὴ εἶναι τῷ ὄντι «νόστιμη». Καί ἡ «ἐπιστροφή» ἔρχεται, ὅπως πάντα καί μόνο, μέσω τῆς γλώσσας, τῆς γραφῆς, ἡ ὁποία λειτουργεῖ μέ «μαγικό» τρόπο: ζωοποιεῖ τὸν ἔρωτα, γράφοντας γιὰ αὐτόν, γράφει, καί λέξη μέ τὴ λέξη, τὸ ἄγαλμα ἀνασυστήνεται ὁλόκληρο: «πάρε τὴ λέξι μου, δῶσε μου τὸ χέρι σου».

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

● ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Βασίλης Ἀλεξάκης, *Οἱ ξένες λέξεις*, ἐκδ. Ἐξάντας, Ἀθήνα 2003, σ. 334.

Χάρης Βλαβιανός, *Μετά τὸ τέλος τῆς ὁμορφιάς* [Ποιήματα, 1998-2002], ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 2003, σ. 101.

Βασίλης Καραποστόλης, *Ψυχές μέ στόμα*, ἐκδ. Μεταίχμιο, Ἀθήνα 2003, σ. 196.

Κώστας Σαρδέλης, *Ὁ ἀσάλεντος ταξιδιώτης*, τόμ. Δ' Ἀναστάσιμο ξόδι μέσα στή νύχτα, ἐκδ. Βιβ/λεῖο τῆς Ἑστίας, Ἀθήνα 2003, σελ. 436.

Χ.Α.Χωμενίδης, *Υπερσυντέλικος*, ἐκδ. Βιβ/λεῖο τῆς Ἑστίας, Ἀθήνα 2003, σ. 347.

● ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Νόαμ Τσόμσκυ, *Ἐξουσία καί Τρομοκρατία*, ἐκδ. Πατάκη, Ἀθήνα 2003, σ. 167.

Bernard-Henry Lévy, *Σκέψεις γιὰ τὸν πόλεμο. Τὸ Κακό καί τὸ τέλος τῆς Ἱστορίας*, μτφρ. Ἐφη Κορομηλά, ἐκδ. Scripta, Ἀθήνα 2003, σ. 374.

Σάσκια Σάσεν, *Χωρὶς ἔλεγχο; Ἡ ἐθνικὴ κυριαρχία, ἡ μετανάστευση καί ἡ ιδιότητα τοῦ πολίτη τὴν ἐποχὴ τῆς παγκοσμιοποίησης*, μτφρ. Περικλῆς Παπανδρέου, ἐκδ. Μεταίχμιο, Ἀθήνα 2003, σ. 227.

● ΙΣΤΟΡΙΑ

Κώστας Γαγανάκης, *Ὁ πόλεμος τῶν λέξεων. Ὁρθοκεντρικὴ διαμάχη καί προπαγάνδα στή Γαλλία τὸν καιρὸ τῆς νύχτας τοῦ Ἁγίου Βαρθολομαίου*, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 2003, σ. 232.

Κωνσταντῖνα Ἀδαμοπούλου-Παύλου, **Ἀννίτα Ν. Πρασῶ**, **Ἀνδρέας Μιαούλης [1769-1835]. Ἀπὸ τὴν ὑπόδουλη ὡς τὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα**, ἐκδ. Βιβ/λεῖο τῆς Ἑστίας καί Ἴδρυμα Αἰκατερίνης Λασκαρίδη, σ. 769.